И. С. ТУРГЕЊЕВ – САБРАНА ДЕЛА – КЊИГА VIII

РУЂИН

НАРОДНА ПРОСВЕТА – БЕОГРАД

I. S. TURGENjEV
SABRANA DELA U 20 KNjIGA

UREDNIK
MILAN KAŠANIN

IZDANjE, ŠTAMPA I POVEZ
IZDAVAČKOG PREDUZEĆA
NARODNA PROSVETA

BEOGRAD
1935

IVAN S. TURGENjEV
IZABRANA DELA

KNJIGA VIII

S RUSKOG PREVELA
ZORKA M. VELIMIROVIĆ

I. S. TURGENjEV
RUĐIN

I

Bilo je tiho letnje jutro. Sunce je već visoko bilo otskočilo na čistom nebu, ali su polja još blistala rosom. Iz tek probuđene doline ćarlijala je mirisava svežina, a u šumi, još vlažnoj i mirnoj, veselo su pevale rane tičice. Na vrhu strmoga brežuljka, pokrivenog od vrha do dna tek precvetalom raži, videlo se malo seoce. Tom seocetu, uskim seoskim putem, išla je mlada žena u beloj platnenoj haljini, s okruglim šeširom i sa suncobranom u ruci. Mali sluga u kozačkom odelu išao je izdalje za njom.

Ona je išla ne hitajući i kao da se naslađuje šetnjom. Unaokolo, preko visoko lelujave raži, koja se prelivala čas srebrnasto-zeleno, čas pegavo-crvenkasto, s mekim šuštanjem prelazili su laki talasi; u visini pevale su ševe. Mlada žena dolazila je iz svoga sopstvenog sela, koje je bilo za jedan kilometar udaljeno od sela u koje je bila pošla. Ime joj je bilo Aleksandra Pavlovna Lipina. Bila je udovica, bez dece i dosta bogata; stanovala je sa svojim bratom, poručnikom u ostavci Sergijem Pavlovićem Volincovim. On nije bio oženjen, i upravljao je njenim imanjem.

Aleksandra Pavlovna dođe do seoceta, zastade pred krajnjom, vrlo starom i niskom kolibom, pozva svoga slugu i naredi mu da uđe i upita za zdravlje domaćice. Ovaj se brzo vrati, praćen starim seljakom bele brade.

— No, šta je? — upita Aleksandra Pavlovna.

— Još je živa... — progovori starac.

— Može li se ući?

— Zašto ne? Uđite!

Aleksandra Pavlovna uđe u kolibu. U kolibi je bilo teskobno, zagušljivo i dimljivo... Neko se pokrenu i zaječa na ležanci.[1] Aleksandra Pavlovna obazre se i u polumraku ugleda žutu i smežuranu glavu starice, povezanu kockastom maramom. Pokrivena preko grudi teškom širokom suknenom haljinom, ona je s mukom disala, mašući slabo mršavim rukama.

Aleksandra Pavlovna primače se starici i dotače se prstima njena čela... čelo joj je gorelo.

— Kako ti je, Matrjona? — upita ona, nagnuvši se nad ležankom.

— O-oh! — prostenja starica, zagledavši se u Aleksandru Pavlovnu. — Rđavo, rđavo dušice! Smrtni čas došao, draga moja gospođo!

— Bog je milostiv, Matrjona: možda ćeš se oporaviti. Jesi li uzimala lekove što sam ti ih poslala?

Starica žalosno uzdahnu i ne odgovori. Nije čula pitanje.

— Uzimala je, — reče starac, stojeći na vratima.

Aleksandra Pavlovna obrati se njemu.

— Zar sem tebe nikoga nema pored nje? — upita ona.

— Ima jedna devojčica, njena unuka, ali, eto, neprestano beži. Ne može da se skrasi; tako je nemirna. Mrzi je i vode da dâ babi da se napije. A ja sam star: šta mogu!

— Da li bi je prevezao u moju bolnicu?

— Ne bi! Šta će u bolnici? Ona će i tako umreti. Dosta je poživela; tako je valjada Bog rekao. S ležanke ne silazi. Gde bi ona u bolnicu! Kad bi je podigli, ona bi umrla.

— Oh, — zaječa bolesnica, — lepa gospođo, ne ostavljaj moju siroticu; naša su gospoda daleko a ti...

Starica ućuta. Ona je govorila usiljavajući se.

— Ne brini se, — progovori Aleksandra Pavlovna, sve će biti učinjeno. Evo donela sam ti čaja i šećera. Ako bi htela da piješ... Zbilja, imate li samovar? — dodade ona, pogledavši u starca.

— Samovar? Samovara nemamo, ali ga možemo nabaviti.

— Onda nabavi, ili ću ja poslati svoj. A unuci kaži da ne beži. Reci joj da je to sramota.

Starac ništa ne odgovori, a paketić s čajem i šećerom uze u obe ruke.

— E pa, zbogom, Matrjona! — progovori Aleksandra Pavlovna, — ja ću opet doći k tebi, a ti se ne boj i uzimaj uredno lekove...

Starica podiže glavu i naže se k Aleksandri. Pavlovnoj.

— Daj, gospođo, ručicu, — promuca ona.

Aleksandra Pavlovna ne dade joj ruku, naže se i poljubi je u čelo.

— Pazi, — reče ona polazeći starcu: — dajite joj lekove neprestano, kao što je naređeno. I neka pije čaja.

Starac opet ništa ne reče i samo se pokloni.

Aleksandra Pavlovna odahnu slobodno kad oseti svež vazduh. Ona otvori suncobran i htede da pođe kući, kad se odjednom iza

kolibe u niskoj drošci ukaza čovek od trideset godina u starom kaputu od sivog platna i takvoj istoj kapi. Kad ugleda Aleksandru Pavlovnu, on odmah zaustavi konja i okrete se licem njoj. Široko, bez rumenila, s malim, bledo-plavim očima i beličastim brkovima, ono se slagalo sa bojom njegova odela.

— Dobar dan, progovori on s usiljenim osmehom, šta vi tu radite, ako smem da pitam?

— Pohodila sam bolesnicu... A otkuda vi, Mihailo Mihailoviću?

Čovek koga osloviše s Mihailo Mihailović pogleda je u oči i ponovo se osmehnu.

— Dobro je što posećujete bolesnicu, — nastavi on, — ali zar ne bi bolje bilo da je prevezete u bolnicu?

— Vrlo je slaba: ne treba je kretati.

— A nameravate li da svoju bolnicu zatvorite?

— Da zatvorim? Zašto?

— Pa tako.

— Kakva čudnovata misao! Otkud vam je to došlo u glavu?

— Pa vi se sa Lasunskom poznajete i čini mi se da ste pod njenim uticajem. A po njenim rečima, bolnice, škole, sve su to gluposti, nepotrebne izmišljotine. Dobročinstvo treba da bude lično, prosvećivanje takođe: sve je to delo duše... ona se, čini mi se, tako izražava. Koga li to ona samo podražava, želeo bih da znam?

Aleksandra Pavlovna se nasmeja.

— Darja Mihailovna je pametna žena, ja je mnogo volim i cenim, ali i ona može da se vara, i ja ne verujem svakoj njenoj reči.

— I vrlo dobro činite, — odgovori Mihailo Mihailović, ne silazeći s kola, — zato što i ona sama slabo veruje svojim rečima. Veoma se radujem što sam vas video.

— Zašto?

— Kako zašto? Kao da nije uvek prijatno sresti vas! Danas ste tako sveži i ljupki, kao ovo jutro.

Aleksandra Pavlovna se nasmeja opet.

— Čemu se smejete?

— Kako čemu? Da znate samo s kakvim ste tromim i hladnim izrazom izgovorili vaš komplimenat! Čudnm se kako niste zevnuli pri poslednjoj reči.

— S hladnim izrazom... Vama je uvek potrebna vatra, a vatra ničem ne vodi. Plane, zadimi se i ugasi.

— I zagreje, — prihvati Aleksandra Pavlovna.

— Da... i opeče.

— No, na šta je, ako i opeče! I to nije zlo. Svakako je bolje nego...

— E lepo, videću da li ćete tako govoriti kad se jedanput dobro opečete, — prekide je ljutito Mihailo Mihailović i ošinu konja vođicama. — Zbogom!

— Mihailo Mihailoviću, stanite! — povika Aleksandra Pavlovna, — kad ćete nam doći?

— Sutra; pozdravite vašega brata.

I kola pođoše.

Aleksandra Pavlovna odgleda Mihaila Mihailovića.

,,Pravi džak!" pomisli ona. Pogrbljen, prašljiv, s kapom na potiljku, ispod koje strčahu pramenovi žute kose, on je doista bio nalik na veliki džak s brašnom.

Aleksandra Pavlovna pođe polako putem kući. Išla je oborenih očiju. Bliski topot konja primora je da zastane i podigne glavu... Njoj u susret jahao je njen brat; pored njega je išao mlad čovek omalena rasta u lakom raskopčanom kaputu, s lakom vratnom maramom i lakim slamnim šeširom, sa štapom u ruci. On se još iz daleka osmehivao na Aleksandru Pavlovnu, ma da je video da ona ide rasejano i da ništa ne vidi, a kad ona zastade, priđe joj radosno i gotovo nežno reče:

— Dobar dan, Aleksandra Pavlovna, dobar dan!

— A! Konstantine Diomidiću, dobar dan! — odgovori ona. — Vi dolazite od Darje Mihailovne?

— Jest, od nje, — prihvati s blistavim licem mladić, — od Darje Mihailovne. Darja Mihailovna poslala me je k vama; više sam voleo da idem pešice... Jutro je tako divno, a svega četiri kilometara rastojanja. Došao sam — a vas nema kod kuće. Vaš brat mi reče da ste otišli u Semjonovku, i da se on sprema da ide u polje: i eto ja pođoh s njim u susret vama! Da, kako je to prijatno!

Mladi čovek govorio je čisto i pravilno, ali s tuđinskim naglaskom, mada je teško bilo odrediti kojim. U crtama njegova lica bilo je nečeg azijatskog. Dugačak, kukast nos, krupne, ukočene, izbuljene oči,

debele crvene usne, zatureno čelo, crna kao smola kosa — sve na njemu odavaše istočnjačko poreklo, ali mladi čovek zvao se Pandaljevski i govorio je da je rođen u Odesi, mada je učio negde u Belorusiji, kao pitomac dobrotvorne i bogate udovice. Druga udovica izradila mu je službu. Uopšte, dame srednjih godina bile su revnosne zaštitnice Konstantina Diomidića: on je umeo da traži, i da dobije od njih. I sad je živeo u bogate spahinice, Darje Mihailovne Lasunske, kao posinak ili štićenik. Bio je vrlo prijatan, uslužan, osetljiv i potajni razvratnik, imao je prijatan glas, izvrsno je svirao na klaviru i imao je naviku, kad govori s kim, da mu se upije u oči. Odevao se vrlo čisto i odelo je nosio neobično dugo, brižljivo je brijao svoj široki podbradak i češljao se vrlo lepo.

Aleksandra Pavlovna sasluša ga do kraja i obrati se bratu.

— Danas sve sami susreti, ovoga časa razgovarala sam sa Ležnjovom.

— A, s njim! Išao je nekud?

— Jest, i pomisli, na drošci, u nekakvom platnenom džaku, sav prašljiv... Pravi osobenjak!

— Jest, može biti; ali je krasan čovek.

— Ko to? Gospodin Ležnjov? — upita Pandaljevski, kao čudeći se.

— Da, Mihailo Mihailović Ležnjov, — odgovori Volincov. — Ali zbogom, sestro, ja moram da idem u polje, danas seju heljdu. Gospodin Pandaljevski otpratiće te do kuće...

I Volincov obode konja kasom.

— Sa najvećim zadovoljstvom! — uzviknu Konstantin Diomidić i ponudi ruku Aleksandri Pavlovnoj.

Ona mu pruži svoju, i oboje odoše putem njenom letnjikovcu.

*

Voditi pod ruku Aleksandru Pavlovnu bilo je, kako se činilo, veliko zadovoljstvo za Konstantina Diomidića; on je koračao sitnim koracima, a njegove istočnjačke oči bile su vlažne, što, uostalom, kod njega nije bilo retko: Konstantinu Diomidiću bilo je vrlo lako da se razneži i zaplače. Uostalom, kome ne bi bilo prijatno da vodi pod ruku lepu, mladu i vitku ženu? O Aleksandri Pavlovnoj cela je... a gubernija jednoglasno govorila da je lepotica, i gubernija se nije

varala. I sam njen prav, jedva primetno prćav nosić mogao bi da zanese svakog smrtnog, a da i ne govorimo o njenim kadivenim crnim očima, zlaćano-plavoj kosi, jamicama na okruglim obrazima i drugim lepotama. Ali najlepši od svega na njoj bio je izraz njenog ljupkog lica: poverljiv, dobrodušan i blag, mogao je i da potrese i da privuče. Aleksandra Pavlovna gledala je i smejala se kao dete; gospoda su nalazila da je naivna... Da li bi se moglo još šta poželeti?

— Vas je poslala k meni Darja Mihailovna? — upita ona Pandaljevskog.

— Da, poslala, — odgovori on, izgovarajući poslednja slova s naročitim naglaskom. — One svakako žele i naredile su mi da vas lepo zamolim da izvolite danas s njima ručati... One (Pandaljevski se uvek, kad bi govorio o trećem licu, naročito o dami, strogo pridržavao množine), one očekuju novoga gosta, s kojim žele da vas što pre upoznaju.

— A ko je taj? S kim to?

— Neki Mufelj, baron, kamer-junker[2] iz Petrograda. Darja Mihailovna upoznali su se s njim pre kratkog vremena kod kneza Garina i s velikom pohvalom govore o njemu, kao o ljubaznom i obrazovanom mladom čoveku. Gospodin baron zanima se i književnošću; ili bolje reći... o da divna leptira! Pogledajte, molim vas... bolje reći političkom ekonomijom. Napisao je članak o nekakvom vrlo zanimljivom pitanju i želi da ga podvrgne oceni Darje Mihailovne.

— Političko-ekonomski članak?

— Zbog jezika, Aleksandra Pavlovna, zbog jezika. Vama je, svakako, poznato da je Darja Mihailovna u tom pogledu znalac. Žukovski se s njima savetovao, a moj dobrotvor iz Odese, smireni starac Roksolan Mednarović Ksandrika... Vi jamačno znate to ime?

— Ne, nisam nikad čula za njega.

— Niste čuli o tom čoveku? Čudnovato! Hteo sam da kažem da je i Roksolan Mednarović imao vrlo visoko mišljenje o znanju ruskog jezika Darje Mihailovne.

— A je li taj baron cepidlaka? — upita Aleksandra Pavlovna.

— Nikako. Naprotiv, Darja Mihailovna kaže da se u njemu odmah vidi svetski čovek. O Betovenu je govorio tako oduševljeno da je čak

i staroga kneza razdragao. Uostalom, to treba da čujem: to je iz moga delokruga. Dopustite da vam ponudim ovaj lepi poljski cvet.

Aleksandra Pavlovna uze cvet i, pošto pređe nekoliko koraka, ispusti ga na put... Do njene kuće nije trebalo više od dve stotine koraka. Skoro ozidana i okrečena, ona je ljupko gledala svojim širokim, sjajnim prozorima iz gustog zelenila starih lipa i klenova.

— Dakle, šta naređujete da kažem Darji Mihailovnoj, — progovori Pandaljevski, pomalo uvređen nepažnjom prema poklonjenom cvetu, — hoćete li izvoliti doći na ručak? One su pozvale i vašega brata.

— Da, doći ćemo, zacelo. Kako je Nataša?

— Natalija Aleksejevna zdrave su, hvala Bogu... Ali mi smo već prešli okuku za imanje Darje Mihailovne. Dopustite da se oprostim.

Aleksandra Pavlovna zastade.

— A zar nećete da svratite k nama? — upita ona neodlučnim glasom.

— Bih vrlo rado, ali se bojim da ne odocnim. Darja Mihailovna želi da čuje nov Talbergov komad: dakle valja mi da se spremim i poučim. Pri tom, ja, zbilja, sumnjam da bi vam razgovor sa mnom pričinio ma kakvo zadovoljstvo.

— Ne... zašto...

Pandaljevski uzdahnu i s puno izraza obori oči.

— Do viđenja, Aleksandra Pavlovna, — progovori on, posle kratke počivke, pokloni se i uzmače jedan korak.

Aleksandra Pavlovna okrete se i pođe kući. Konstantin Diomidić takođe pođe svojoj kući. S njegova lica očas iščeze sva sladost: samouveren, gotovo surov izraz pojavi se na njemu. Čak i hod Konstantina Diomidića izmeni se. Sad je koračao krupnim koracima i stupao teže. On pređe dva kilometra, neusiljeno mašući štapom i odjednom ponovo razvuče usne: spazio je kraj puta mladu, dosta lepu devojku seljanku, koja je isterivala tele iz ovsa. Oprezno, kao mačka, Konstantin Diomidić priđe devojci i poče da razgovara s njom. Ona u prvi mah ćutaše, crveneći i smešeći se, najzad zakloni usta rukavom, okrete se u stranu i reče:

— Hajde svojim putem, gospodine...

Konstantin Diomidić popreti joj prstom i reče joj da mu donese bosiljka.

— Šta će tebi bosiljak? Da pleteš vence, šta li? — odgovori devojka: — hajde svojim putem...

— Slušaj, mila moja lepojko... — poče Konstantin Diomidić.

— Hajd odlazi, — prekide ga devojka, — evo idu gospodičići.

Konstantin Diomidić se osvrte. Doista, putem su trčali Vanja i Peća, sinovi Darje Mmhailovne; za njima je išao njihov učitelj Basistov, mladić od dvadeset i dve godine, koji tek što beše svršio školu. Basistov je bio maloga rasta, s običnim licem, velikim nosom, debelim usnama i sitnim očima, ružan i nezgrapan, ali dobar, pošten i iskren Odevao se nebrižljivo, kosu nije šišao, ali ne iz mode, nego iz lenosti. Voleo je dobro da pojede, da spava, ali je isto tako voleo i dobru knjigu i vatrenu besedu, i iz sve duše mrzeo Pandaljevskog.

Deca Darje Aihailovne obožavala su Basistova i nimalo ga se nisu bojala; sa svima u kući bio je u dobrim odnosima, što se domaćici nije baš sviđalo, mada je govorila da za nu predrasude ne postoje.

— Dobar dan, dragi moji! — progovori Konstantin Diomidić, — kako ste danas poranili u šetnju! I ja sam, — dodade on obraćajući se Basistovu, — već odavno izišao; strast mi je da uživam u prirodi.

— Videli smo već kako vi uživate u prirodi, — progunđa Basistov.

— Vi ste materialist: Bog zna šta već mislite. Ja vas dobro poznajem!

Pandaljevski se, kad je govorio s Basistovim ili njemu sličnim ljudima, lako razdraživao i po neka slova izgovarao čisto, čak sa izvesnim zviždanjem.

— Šta, valjda ste tu devojku pitali za put? — progovori Basistov, gledajući desno i levo.

On je osećao da ga Pandaljevski gleda pravo u lice, što mu je do krajnosti bilo neprijatno.

— Ja ponavljam, vi ste materialist i ništa više. Vi uvek i u svemu gledate samo prozaičnu stranu...

— Deco! — odjednom komandova Basistov, — vidite li na livadi vrbu: da vidimo ko će prvi stići do nje... jedan! dva! tri!

I deca pojuriše iz sve snage vrbi. Basistov se nadade za njima.

„Gejak!” pomisli Pandaljevski, „iskvariće ove dečake... Pravi je gejak!”

I zadovoljnim pogledom obuhvati svoju urednu i elegantnu priliku. Konstantin Diomidić udari dva puta raširenim prstima po rukavu svoga kaputa, namesti okovratnik i pođe dalje. Kad se vrati u svoju sobu, obuče stari halat[3] i zabrinuto sede za klavir.

II

Kuća Darje Mihailovne Lasunske računala se mal’te ne za prvu u celoj... oj guberniji. Ogromna, sagrađena od kamena, po crtežima Rastrelija i ukusu osamnaestoga veka, ona se veličanstveno uzdizala na vrhu brega, u podnožju koga je proticala jedna od glavnijih reka srednje Rusije. Sama pak Darja Mihailovna bila je ugledna i bogata gospođa, udovica tajnog savetnika. Mada je Pandaljevski govorio da ona poznaje celu Evropu, a i Evropa nju, ipak je Evropa malo znala o njoj, čak ni u Petrogradu nije ona igrala nikakvu važnu ulogu; ali zato su je u Moskvi svi poznavali i svi su joj dolazili. Ona je pripadala tako zvanom višem svetu i bila je na glasu kao žena malo čudnovata, ne mnogo dobra, ali neobično umna. U mladosti bila je vrlo lepa. Pesnici su joj pisali stihove, mladi ljudi zaljubljivali su se u nju, ugledna gospoda trčala su za njom. Ali od toga doba prošlo je dvadeset i pet ili trideset godina, i od pređašnje lepote ne beše ostalo ni traga. „Je li mogućno, pitao se svaki ko ju je makar samo jedanput video, da je ova mršava, žuta, sa šiljastim nosom i još dosta mlada žena bila nekad lepotica? Je li mogućno da je ona baš ona ista kojoj su pesme pevane?... I svaki se u sebi čudio nestalnosti svega zemaljskog. Doduše, Pandaljevski je nalazio da je Darja Mihailovna neobično sačuvala svoje divne oči; ali taj isti Pandaljevski tvrdi i da nju poznaje cela Evropa.

Darja Mihailovna dolazila je svakog leta u svoje selo sa svojom decom (imala ih je troje: kćer Nataliju od sedamnaest godina, i dva sina od deset i devet godina) i živela je otvoreno, to jest primala je ljude, naročito neženjene; gospođe iz unutrašnjosti nije mogla da trpi. Zato su joj te gospođe i vraćale! Po njihovim rečima, Darja Mihailovna bila je i ohola, i nemoralna, i strašna tiranka; a što je glavno, ona je dopuštala sebi takvu slobodu u govoru da je to bio prosto užas! Darja Mihailovna, doista, nije volela da se snebiva u selu, i u slobodnoj prostoti njena ponašanja opažala se laka senka preziranja prestoničke lavice prema dosta tamnim i sićušnim stvorenjima koja su je okružavala... Ona se i prema varoškim poznanicima ponašala vrlo neusiljeno, čak podrugljivo; ali senke preziranja nije bilo.

Zbilja, čitaoče: jeste li uočili da čovek koji je neobično rasejan u društvu potčinjenih, nikad nije rasejan u društvu pretpostavljenih mu lica? Zašto li to? Uostalom, slična pitanja ničemu ne vode.

Kad Konstantin Diomidić, pošto najzad nauči Talbergov komad, siđe iz svoje čiste i prijatne sobice u sobu za primanje, zastade sve domaće društvo na okupu. „Salon” je bio počeo. Na širokom divanu, sa prebačenom nogom preko noge i okrećući u rukama novu francusku brošuru, sedela je domaćica. Kraj prozora, za đerđevom, sedele su, s jedne strane, kći Darje Mihailovne, s druge M-lle Boncourt, guvernanta, stara mršava devojka od šezdeset godina, sa crnom vlasuljom ispod šarene kape i vatom u ušima. U uglu kraj vrata bio se namestio Basistov, koji je čitao novine; pored njega su Peća i Vanja ređali kocke, a naslonjen na peć, sa zaturenim na leđima rukama, stojao je gospodin srednjega rasta, razbarušen i sed, s bledim licem i živim crnim očima — neki Afrikan Semjonić Pigasov.

Čudan je čovek bio taj gospodin Pigasov. Ogorčen protiv svega i svakoga — naročito protiv žena — on je gunđao od jutra do mraka, ponekad vrlo umesno, ponekad dosta glupo, ali uvek sa uživanjem. U naprasitosti bio je pravo derište; njegov smeh, zvuk njegova glasa, sve njegovo biće bilo je pravo derište; njegov smeh, zvuk njegova glasa, sve njegovo biće bilo je napojeno žuči. Darja Mihailovna rado je primala Pigasova: on ju je zabavljao svojom zajedljivošću. Doista, njegova zajedljivost bila je zanimljiva. Imao je strast da sve preuveličava. Na primer: ma o kakvoj nesreći da se govorilo pred njim, — bilo da je grom udario u selo, bilo da je voda odnela vodenicu, bilo da je seljak odrubio sebi ruku sekirom, — on bi uvek sa velikom žestinom pitao: „A kako se zove ona?”, to jest kako je ime ženi koja je bila uzrok toj nesreći, jer po njegovu mišljenju svakoj je nesreći uzrok žena, samo ako se bolje zagleda u stvar. Jednom se bacio na kolena pred gotovo nepoznatom damom koja mu je bila prišla da ga posluži, moleći je plačno, ali s gnevnim licem, da ga poštedi, da joj on ništa nije skrivio i da joj više nikad neće doći. Jednom se opusti niz brdo konj s jednom praljom Darje Mihailovne, zbaci je u jarugu i za malo ne ubi. Pigasov od tada nije drukčije nazivao toga konja nego „dobro, dobro konjče”, dok je za samo brdo i jarugu nalazio da su neobično živopisna mesta. Pigasov nije imao

sreće u životu, zato je i bio takav. Roditelji su mu bili siromašni. Otac mu se zanimao raznim sitnim poslovima, jedva je bio pismen, i nije se brinuo o vaspitanju sina; hranio ga je, odevao — i to je bilo sve. Mati ga je mazila, ali je ubrzo umrla. Pigasov se sam vaspitavao, sam se upisao u osnovnu školu, zatim u gimnaziju, naučio jezike, francuski, nemački, pa čak i latinski, i kad je sa odličnim uspehom svršio gimnaziju, otišao je u Dorpat, gde je, boreći se stalno s oskudicom, izdržao trogodišnje učenje do kraja. Pigasovljeve podobnosti bile su obične; on se odlikavao strpljenjem i čvrstinom, ali je kod njega naročito bilo razvijeno osećanje častoljublja i želja da bude u dobrom društvu, da ne izostane iza drugih, u prkos zlom udesu. On je i učio odlično, i na dorpatski univerzitet stupio takođe iz častoljublja. Sirotinja ga je ljutila i razvila u njemu posmatrački dar i lukavstvo. Izražavao se originalno; od mladosti je bio prisvojio naročiti način žučne i jetke rečitosti. Misli mu se nisu uzdizale iznad običnog nivoa; međutim govorio je tako da je mogao važiti ne samo kao pametan, nego čak kao vrlo pametan čovek. Po svršenom školovanju Pigasov odluči da se posveti naučnoj karijeri: znao je da ni na kojem drugom polju ne bi mogao dostići svoje drugove (trudio se da ih izabere iz viših krugova i umeo je da ih podražava, čak im je i laskao, ma da uvek podrugljivo). Ali u tome, prosto rečeno, nije uspeo. Samouk, bez ljubavi prema nauci, Pigasov je u stvari vrlo malo znao. Na ispitima je strašno propadao, međutim drugi student, koji je stanovao s njim u jednoj sobi i koga je on stalno ismevao, čovek vrlo ograničen, ali pravilno i solidno vaspitan, uvek je odnosio pobedu. Taj neuspeh razjari Pigasova: on baci u vatru sve svoje knjige i beleške i stupi u službu. U početku nije bilo rđavo: kao činovnik bio je vrlo dobar, ne mnogo uredan, ali zato do krajnosti samopouzdan i okretan; ali zažele da što pre iziđe na površinu — zaplete se, spotače i bi primoran da podnese ostavku. Tri godine provede u svome vešto stečenom seocetu i iznenada se oženi bogatom, poluobrazovanom spahinicom, koju beše zadobio svojim podrugljivim i slobodnim ponašaljem. Ali je Pigasovljeva priroda bila već preko mere razdražena i raslabljena: porodični život postade mu mrzak. Njegova žena, nakon nekoliko godina življenja s njim, odbeže krišom u Moskvu i prodade nekom prepredenom špekulantu svoje imanje, na kome Pigasov tek što beše sagradio letnjikovac. Potresen

iz osnova tim poslednjim udarom, Pigasov podiže parnicu protiv žene, ali je izgubi... I tako prožive svoj vek usamljen, odlazeći susedima, koje je iza leđa napadao, a često i u oči, i koji su ga primili s nekim usiljenim smeškanjem, mada im nije ulevao ozbiljnoga straha, — i nikad više ne uze knjige u ruke. Imao je oko stotinu duša, seljaci mu nisu bili siromašni.

— A, Constantin! — progovorn Darja Mihailovna kad Pandaljevski uđe u sobu, — hoće li doći Alexandrine?

— Aleksandra Pavlovna zahvaljuju vam i izjavljuju osobito zadovoljstvo, — odgovori Konstantin Diomidić, klanjajući se ljubazno na sve strane i gladeći, punom belom rukom s noktima isečenim kao trougao, izvrsno zaglađenu kosu.

— I Volincov će doći?

— I on, gospođo.

— Tako dakle, Afrikane Semjoniću, — nastavi Darja Mihailovna obraćajući se Pigasovu, — po vašem mišljenju, sve su gospođice neprirodne?

Pigasov iskrivi usta i nervozno trže lakat.

— Ja govorim, — poče on tihim glasom — on je i u najvećem nastupu ljutine govorio polako i razgovetno, — ja govorim o gospođicama uopšte: o prisutnima, razume se, ne govorim...

— Ali vam to ne smeta da i o njima tako mislite, — prekide ga Darja Mihailovna.

— Ja o njima ne govorim, — ponovi Pigasov. — Sve su gospođice uopšte neprirodne u najvećoj meri — neprirodne u izražavalju svojih osećanja. Uplaši li se, na primer, gospođica, obraduje li se čemu, ili se ožalosti, ona će neodložno pre svega zauzsti nekakav elegaitan stav (i Pigasov vrlo nespretno izvi svoje telo i raširi ruke), a zatim će Već uzviknuti „ah!” ili će se nasmejati, ili zaplakati. Ipak, meni je jednom pošlo za rukom (tu se Pigasov zadovoljno nasmeja) da od jedne vrlo neprirodne gospođice dobijem istinit, iskren izraz osećanja.

— Kako to?

Pigasovljeve oči zasvetleše.

— Udario sam je s leđa u slabinu jasikovom motkom. Ona vrisnu, a ja povikah: bravo! bravo! Eto to je glas prirode, to je bio prirodni vrisak... Tako i vi otsad radite.

Svi se u sobi zasmejaše.

— Kakve to gluposti govorite, Afrikane Semjoniću! — uzviknu Darja Mihailovna. — Mislite li da će vam neko poverovati da ste udarili devojku motkom u slabinu?

— Tako mi Boga, motkom, velikom motkom, nalik na one što ih upotrebljavaju za odbranu utvrđenja.

— Mais c'est une horreur, ce que vous dites là, Monsieur,[4] — povika M-lle Boncourt, pogledavši preteći u decu koja su se smejala.

— Ta ne verujte mu, — reče Darja Mihailovna, — zar ga ne poznajete?

Ali ljutita Francuskinja dugo nije mogla da se umiri i neprestano je nešto mrmljala.

— Ne morate da mi verujete, — nastavi Pigasov hladnokrvnim glasom, — ali vas ja uveravam da sam kazao čistu istinu. Ko bi to znao, ako ne ja? Posle toga vi mi, svakako, nećete verovati ni to kako mi je naša susetka Čepuzova, Jelena Antonovna, sama, upamtite sama, pričala kako je umorila svoga rođenog bratanca.

— I to ste izmislili!

— Molim, molim! Saslušajte me i ocenite sami. Upamtite, ja ne želim da je klevetam, ja je čak i volim, ukoliko je, to jest, mogućno voleti ženu. U njenoj kući osim kalendara nema ni jedne knjige, i ona ne može da čita drukčije do glasno: to vežbanje nju oznoji, pa se posle žali kako su joj se oči izbuljile... Jednom reči, ona je dobra žena, a sobarice su joj debele. Zašto bih je klevetao?

— Tako, tako! — primeti Darja Mihailovna. — Je li samo Afrikan Semjonić počeo svoju pesmu — neće prestati do večeri.

— Moju pesmu... A žene ih imaju po tri, s kojima nikad ne prestaju — izuzimajući kad spavaju.

— A koje su to tri pesme?

— Zajedanje, prebacivanje i ogovaranje.

— Znate šta, Afrikane Semjoniću, — poče Darja Mihailovna, — niste vi uzalud tako ogorčeni protivnik žena. Mora da vas je neka...

— Uvredila, hoćete da kažete? — prekide je Pigasov.

Darja Mihailovna zbuni se malo; setila se braka Pigasovljevog... I samo klimnu glavom.

— Doista me je jedna žena uvredila, — progovori Pigasov, — iako je bila dobra, vrlo dobra...

— A koja je to?

— Moja mati, — izgovori Pigasov, spuštenim glasom.

— Vaša mati? Čime vas je ona mogla uvrediti?

— Time što me je rodila.

Darja Mihailovna namršti obrve.

— Čini mi se, reče ona, kao da naš razgovor uzima žalostan obrt... Constantin, svirajte nam nov Talbergov komad... Nadam se da će zvuci muzike ukrotiti Afrikana Semjonića. Orfej je ukroćavao i divlje zverove.

Konstantin Diomidić sede za klavir i otsvira komad vrlo dobro. Natalija Aleksejevna slušala je u početku pažljivo, zatim se opet lati rada.

— Merci, c’est charmant,[5] — progovori Darja Mihailovna, — ja volim Talberga. Il est si distingué.[6] Što ste se zamislili, Afrikane Semjoniću?

— Mislim, — poče lagano Afrikan Semjonić, — da postoje tri vrste egoista: egoisti koji sami žive i daju i drugima da žive; egoisti koji sami žive i ne daju drugima da žive; najzad, egoisti koji i sami ne žive i drugima ne daju... Žene, većinom, pripadaju trećoj vrsti.

— Kako je to ljubazno! Ja se samo jednom čudim. Afrikane Semjoniću: vašoj sigurnosti u mišljenju; baš kao da se vi nikad ne možete prevariti.

— Ko to kaže! I ja se varam; čovek se takođe može prevariti. Ali znate li kakva je razlika između pogreške čovekove i pogreške ženine? Ne znate? Evo kakva: čovek, na primer, može da kaže da dva put dva nije četiri, nego pet, ili tri i no; a žena će reći da je dva put dva — stearinska sveća.

— To sam već čula, čini mi se, od vas... Ali dopustite da vas upitam kakve veze ima vaša misao o tri vrste egoista s muzikom koju ste malo pre čuli?

— Nikakve, ja nisam ni slušao muziku.

— E, „ti si, bratac, kao što vidim, nepopravim, ma te i bacili”, — odgovori Darja Mihailovna. lagano izgovarajući Gribojedovljev stih.

— Šta li onda volite kad vam se i muzika ne sviđa? Književnost, šta li?

— Volim književnost, samo ne današnju.

— Zašto?

— Evo zašto. Nedavno sam prelazio preko Oke na splavu s nekim gospodinom. Splav pristade uz obalu: trebalo je da se izvuku kola na obalu. Gospodin je imao vrlo teška kola, Dok su se nosači naprezali izvlačeći kola na obalu, gospodin je tako stenjao da mi ga je čak bilo žao... Eto, pomislih ja, nova primena sistema o podeli rada. Takva vam je i današnja književnost: drugi vuku, rade posao, a ona stenje.

Darja Mihailovna se osmehnu.

— I to se naziva proizvodom savremenoga života, — nastavi neumorni Pigasov, — dubokim simpatijama prema društvenim pitanjima i još ne znam kako... Ah, sve te zvučne reči!

— A vidite, žene, koje vi tako napadate, bar ne upotrebljavaju tako zvučne reči.

Pigasov sleže ramenima.

— Ne upotrebljavaju, zato što ne umeju.

Darja Mihailovna pocrvene lako.

— Vi počinjete da bivate smeli, Afrnkane Semjoniću! — primeti ona s usiljenim osmehom.

Sve se u sobi utiša.

— Gde je to Zlatonoša? — upita odjednom jedan od dečaka Basistova.

— U poltavskoj guberniji, dragi moj, — prihvati Pigasov, — u sred Hohlandije.[7] — On se obradova slučaju da promeni razgovor. — Eto, govorili smo o književnosti, — nastavi on; — kada bih imao suvišnih novaca, odmah bih postao maloruski pesnik.

— Šta kažete? Krasan pesnik! — odgovori Darja Mihailovna; — zar vi znate maloruski?

— Nimalo; ali to nije ni potrebno.

— Kako nije potrebno?

— Pa tako, nije potrebno. Treba samo uzeti list hartije i napisati gore „Duma”[8], zatim početi ovako: „Гои, Тbi доля мои доля!”![9] ili

„Стде казачино Наливаико на кургантъ!”[10] a dalje „По-пидтъ горок, попидтъ зеленоко, грае, грае, воропае, гоптъ! гоптъ!”[11] Štampaj i razdaj. Malorus će pročitati, podupreće rukom glavu i sigurno će zaplakati, — to je tako osetljiva duša!

— Molim! — uzviknu Basistov. — Šta tu govorite? To je koješta! Ja sam živeo u Malorusiji, volim je i znam njen jezik... „grae, grae, voropae” savršena je besmislica.

— Može biti, ali će Hohol[12] ipak zaplakati. Vi kažete — jezik... Ali zar postoji maloruski jezik? Ja sam jednom zamolio jednog Hohla da mi prevede ovu rečenicu, prvu koja mi je pala na pamet: „Gramatika je veština pravilno čitati i pisati”. Znate li kako mi je on to preveo? „Hramatika jeste veština čitat i pisat”... Šta, zar je to neki jezik, po vašem mišljenju? Samostalan jezik? Pre bih dopustio da moga najboljeg prijatelja istuclju u stupi, nego što bih se s tim složio.

Basistov htede da odgovori.

— Ostavite ga, — progovori Darja Mihailovna, — jer vi znate da od njega osim paradoksa ništa drugo nećete čuti.

Pigasov se podrugljivo osmehnu. Lakej uđe i javi da je došla Aleksandra Pavlovna s bratom.

Darja Mihailovna ustade u susret gostima.

— Dobar dan, Alexandrine! — reče ona, prilazeći joj: — kako je to lepo što ste došli... Dobar dan, Sergije Pavliću!

Volincov pruži ruku Darji Mihailovnoj i priđe Nataliji Aleksejevnoj.

— Šta je, hoće li doći danas taj baron, vaš novi poznanik?

— Doći će.

— Kažu da je veliki filosof: govori samo o Heglu.

Darja Mihailovna ne odgovori ništa, namesti Aleksandru Pavlovnu na divan i sama sede kraj nje.

— Filosofija je, — nastavi Pigasov, — viša tačka gledišta! Ah, eto šta me ubija: te više tačke gledišta. A šta li se može videti ozgo? Međutim, ako hoćeš da kupiš konja, nećeš ga gledati sa požarne kule!

— Baron treba da vam donese nekakav članak? — upita Aleksandra Pavlovna.

— Da, članak, — odgovori s preuveličanom nemarnošću Darja Mihailovna, — o trgovinskim odnosima prema industriji u Rusiji. Ali ne bojte se: ovde ga nećemo čitati... nisam vas za to pozvala.

Le baron est aussi aimable que savant.[13] I tako DObro govori ruski! C’est un vrai torrent... il vous entraîne.[14]

— Tako dobro govori ruski, — progunđa Pigasov, — da zaslužuje francusku pohvalu.

— Gunđajte samo, Afrikane Semjoniću, gunđajte... To vrlo dobro dolikuje vašoj razbarušenoj kosi... Ali zbilja, što li ga nema da dođe? Znate šta, messieurs et mes dames,[15] — dodade Darja Mihailovna pogledavši unaokolo, — hajdemo u vrt... Do ručka ima još čitav sat, a vreme je divno...

Celo društvo ustade i pođe u vrt.

Vrt Darje Mihailovne dopirao je do same reke. U njemu je bilo mnogo lipovih aleja, zlatno tamnih i mirisavih, sa ivicama sjajnim kao smaragd, mnogo paviljona od bagrena i jorgovana.

Volincov, zajedno sa Natalijom i M-lle Boncourt, zađe duboko u čestu. Volincov je išao pored Natalije i ćutao. M-lle Boncourt išla je za njima.

— Šta ste radili danas? — upita najzad Volincov, čupkajući krajeve svojih divnih smeđih brkova.

Po crtama lica bio je mnogo nalik na sestru; ali je u njihovom izrazu bilo manje nestašluka i života, a njegove lepše i nežnije oči gledale su nekako setno.

— Gotovo ništa, — odgovori Natalija: — slušala sam kako se Pigasov prepire, vezla kanvu, čitala.

— Šta ste čitali?

— Čitala sam... istoriju krstaških ratova, — reče Natalija, zapinjući malo.

Volincov je pogleda.

— A! — reče on najzad, — to mora da je zanimljivo.

On otkide grančicu i poče njom mahati po vazduhu. Tako prođoše još dvadeset koraka.

— Kakav je to baron s kojim se vaša mati upoznala? — upita opet Volincov.

— Kamer-junker, došljak. Maman[16] ga mnogo hvali.
— Vaša mama može da se oduševi.
— To dokazuje da još ima mlado srce, — primeti Natalija.
— Tako je. Ja ću vam za koji dan vratiti vašega konja. Gotovo je potpuno dresiran. Samo bih još želeo da odmah pođe galopom, i to ću uspeti.
— Merci[17]... Ali meni je nezgodno. Vi ga sami dresirate... to js, kažu, vrlo teško.
— Da bih vama učinio i najmanje zadovoljstvo, vi znate, Natalija Aleksejevna, ja sam gotov.... ja... ne takve sitnice...
Volincov poče da muca.
Natalija ga ljupko pogleda i još jednom reče: „Merci!..
— Vi znate, — nastavi Sergije Pavlić posle duže počivke, — da nema toga.... Ali zašto to govorim? Vi i sami znate sve.
U tom trenutku začu se zvonce iz kuće.
— Ah! la cloche du diner! — uzviknu M-lle Boncourt — rentrons. [18]
„Quel dommage“, pomisli u sebi stara Francuskinja, penjući se uz stepenice terase za Volincovom i Natalijom, „quel dommage que se charmant garçon ait si peu de ressources dans la conversation...” što bi na ruskom otprilike značilo: šteta što je ovaj mio dečko tako spleten.
Baron ne dođe na ručak. Čekali su ga pola sata. Razgovor za stolom bio je usiljen. Sergije Pavlić gledao je samo u Nataliju, pored koje je sedeo, i revnosno joj nalivao vode u čašu. Pandaljevski se uzalud trudio da zabavlja svoju susetku Aleksandru Pavlovnu, sav se topio od ljubaznosti, dok ona samo što nije zevala.
Basistov je pravio loptice od hleba i ni o čem nije mislio, čak je i Pigasov ćutao, a kad mu Darja Mihailovna primeti da danas nije ni malo ljubazan, on sumorno odgovori:
— A kad sam ja bio ljubazan? To nije moj običaj... — i, osmehnuvši se gorko, dodade: — Pretrpite se malo. Vidite ja sam kvas, du[19] prost ruski kvas; a eto vaš kamer junker...
— Bravo! — uzviknu Darja Mihailovna. — Pigasov je ljubomoran, unapred je ljubomoran!

Ali joj Pigasov ništa ne odgovori i samo pogleda ispod oka.

Izbi sedam časova i svi se sakupiše u sobi za primanje.

— Očevidno, neće doći, — reče Darja Mihailovna.

Ali se u tom trenutku razleže lupa ekipaža, mala kola uđoše u dvorište, i posle nekoliko trenutaka lakej uđe u salon i predade Darji Mihailovnoj pismo na srebrnom poslužavničiću. Ona ga letimično pregleda do kraja i, obraćajući se lakeju, reče:

— A gde je taj gospodin koji je doneo ovo pismo?

— Čeka u kolima, gospođo. Zapovedate li da ga pozovem?

— Neka izvoli.

Lakej iziđe.

— Pomislite, kakva neprijatnost, — nastavi Darja Mihailovna: — baron je dobio nalog da se odmah vrati u Petrograd. Poslao mi je svoj članak po nekom svom prijatelju, gospodinu Ruđinu. Baron je hteo da mi ga pretstavi — on ga je mnogo hvalio! Ali kako je to neprijatno! Ja sam mislila da će se baron ovde nastaniti...

— Dimitrije Nikolajević Ruđin, — objavi lakej.

III

U salon uđe čovek od svojih trideset i pet godina, visok, malo pogrbljen, s kovrdžavom kosom, crnomanjast, s nepravilnim ali izrazitim i inteligentnim licem, sa vlažnim sjajem u živim, tamno plavim očima, s pravim, širokim nosom i lepo ocrtanim usnama. Odelo na njemu nije bilo novo, ali mu je stojalo kao saliveno.

On brzo priđe Darji Mihailovnoj, lako se pokloni, i reče da je odavno želeo da dočeka tu čast da joj se pretstavi, i da njegov prijatelj, baron, veoma žali što nije mogao doći da se lično oprosti.

Nežan glas Ruđinov nije odgovarao njegovom izgledu i širokim grudima.

— Sedite... veoma mi je milo, — progovori Darja Mihailovna i, upoznavši ga s celim društvom, upita ga da li ovde živi stalno ili je došljak.

— Moje je imanje u T... oj guberniji, — odgovori Ruđin, držeći šešir na kolenima, — a ovde sam od pre kratkog vremena. Došao sam poslom i privremeno se nastanio u vašoj sreskoj varošici.

— Kod koga?

— Kod doktora. On je moj stari drug sa univerziteta.

— A! kod doktora... Njega hvale. Kažu da razume svoj posao. A poznajete li barona odavno?

— S njim sam se upoznao prošle zime u Moskvi i sada sam proveo kod njega gotovo nedelju dana.

— Baron je vrlo pametan čovek.

— Da, gospođo.

Darja Mihailovna pomirisa krajičak džepne maramice natopljen kolonjskom vodom.

— Vi ste u službi? — upita ona!

— Ko? Ja?

— Da.

— Ne... Ja sam u ostavci.

Nastade kratka počivka. Opšti razgovor ponovo poče.

— Oprostite što sam tako radoznao, — poče Pigasov, obraćajući se Ruđinu: — da li vam je poznata sadržina članka što ga je poslao gospodin baron?

— Zacelo.

— Taj članak raspravlja trgovinske odnose... ili ne, nego trgovinsku industriju u našoj otadžbini... Vi, čini mi se, tako izvoleste reći, Darja Mihailovna?

— Jest, to... — reče Darja Mihailovna i prisloni ruku na čelo.

— Doduše, ja sam rđav sudija u tim stvarima, — nastavi Pigasov, — ali moram priznati da mi sam naslov članka izgleda neobično... kako bi se to delikatnije moglo reći... neobično nejasan i zamršen

— Po čemu vam to izgleda tako?

Pigasov se osmehnu i pogleda letimično Darju Mihailovnu.

— A je li vama jasan? — reče on, ponovo obraćajući svoje lukavo lice Ruđinu.

— Meni? Jeste.

— Hm... Svakako vi to možete bolje znati.

— Vas boli glava? — upita Aleksandra Pavlovna Darju Mihailovnu.

— Ne. To je kod mene tako... C'est nerveux.[20]

— Oprostite moju radoznalost, — poče ponovo kroz nos Pigasov: — vaš poznanik, gospodin baron Mufelj, čini mi se, tako se zove?

— Da.

— Da li se gospodin baron Mufelj specialno zanima političkom ekonomijom, ili toj nauci posvećuje, tek onako, časove dokolice što mu preostaju od svetskih zadovoljstava i rada u službi?

Ruđin ga oštro pogleda.

— Baron je u tom poslu diletant, — odgovori on, porumenivši lako, — ali u njegovom članku ima mnogo istine i zanimljivosti.

— Ne mogu da se prepirem s vama, ne znajući u čemu je stvar... Ali smem da pitam da li se delo vašega prijatelja barona Mufelja pridržava više opštih teormja ili činjenica?

— U njemu ima i činjenica i teorija osnovanih na činjenicama.

— Tako, tako. Kažem vam, ja mislim, i ja ponekad mogu da kažem nešto: ja sam proveo u Dorpatu tri godine... sve te, tako zvane, opšte teorije, nekakve hipoteze, sistemi... oprostite, ja sam palančanin, kod mene je što na umu to na drumu... ničemu ne vode. Sve je to samo mudrovanje — kojim se ljudm varaju. Dajte, gospodo, činjenice i to je dosta od vas.

— Na svaki način! — uzviknu Ruđin. — No, a zar smisao činjenica ne treba objasniti?

— Opšte teorije, — nastavi Pigasov, — ah, te opšte teorije, posmatranja, zaključci! Sve se to osniva na tako zvanim uverenjima; svaki govori o svojim uverenjima, i još traži da se poštuju i da se zanose njima... Eh!

I Pigasov razmahnu pesnicom po vazduhu. Pandaljevski se nasmeja.

— Divno! — izusti Ruđin; — dakle, po vašem mišljenju, uverenja ne postoje.

— Nema ih — i ne postoje.

— I to je vaše uverenje?

— Jeste.

— A što onda kažete da ih nema? Eto vam jedno sad odmah.

Svi se u sebi nasmejaše i zglednuše.

— Dopustite, dopustite, — poče ipak Pigasov.

Ali Darja Mihailovna zatapša dlanovima i peće: „Bravo, bravo, Pigasov je pobeđen, pobeđen!” i polako izvuče šešir iz Ruđinovih ruku.

— Ne hitajte da se radujete, gospođo: imaćete vremena! — reče Pigasov ljutito. — Nije dovoljno sa izrazom nadmoćnosti reći duhovitu reč: treba je dokazati, proveriti... Mi smo se udaljili od predmeta.

— Dopustite, — hladnokrvno primeti Ruđin, — stvar je vrlo prosta. Vi ne verujete u korisnost opštih teorija, ne verujete u uverenja...

— Ne verujem, ne verujem, ja ni u šta ne verujem!

— Vrlo dobro. Vi ste skeptik.

— Ne vidnm nikakve potrebe da se upotrebljavaju tako naučne reči. Uostalom...

— Ne prekidajte! — umsša se Darja Mihailovna.

„Cic, cic, cic!” reče u sebi Pandaljevski u tom trenutku i razvuče usne.

— Ta reč izražava moju misao, — nastavi Ruđin. — Vi je razumete: zašto je ja ne bih upotrebio? Vi ni u šta ne verujete... Zašto onda verujete u činjenice?

— Kako, zašto! Divota! Činjenice su poznata stvar, svaki zna šta, su činjenice. Ja o njima sudim iz iskustva, po sopstvenom opažanju.

— A zar vas opažanje ne može prevariti? Opažanje vam govori da sunce obilazi oko zemlje... ili se vi, može biti, ne slažete s Kopernikom? Vi ni njemu ne verujete?

Osmejak ponova prelete preko sviju lica, i oči sviju ustremiše se na Ruđina. „A, to je pametan čovek," pomisli svaki.

— Vi se jednako šalite, — reče Pigasov. — Doduše, to je vrlo originalno, ali ne pripada samoj stvari.

— U svemu što sam dosad kazao, — odgovori Ruđin, — na žalost, vrlo je malo originalnosti. To je sve vrlo odavno poznato i hiljadu puta ponovljeno. Nije stvar u tome...

— Nego u čemu? — upita naglo Pigasov.

Pri prepirkama on bi prvo peckao protivnika, zatim bi bio grub, i najzad bi se napućio i umukao.

— Evo u čemu, — nastavi Ruđin. — Ja, priznajem, ne mogu a da ne osećam iskreno žaljenje kad pametni ljudi preda mnom napadaju...

— Sisteme? — prekide ga Pigasov.

— Pa, recimo i sisteme. Što vas tako plaši ta reč? Svaki sistem osniva se na poznavanju osnovnih zakona života...

— Njih valja poznavati, pronaći ih nemogućno je... Molim vas.

— Dopustite. Razume se, oni nisu pristupačni svakome, i čoveku je svojstveno da greši. Ali ipak vi ćete se, nadam se, složiti sa mnom da je, na primer, Njuton pronašao bar neke od tih osnovnih zakona. Priznajem da je on bio genije; ali pronalasci genija zato i jesu veliki što postaju opšta svojina sviju. Težnja za pronalaženjem opštih principa u pojedinim pojavama jedna je od urođenih osobina čovečjeg duha, i sve naše obrazovanje...

— Gle, kuda vi udarate! — prekide ga otegnutim glasom Pigasov. — Ja sam čovek praktičan i za sve te metafizičke utančanosti ne dajem ništa, u neću da dajem.

— Vrlo dobro! To je vaša volja. Ali, pazite, sama ta vaša želja da budete samo praktičan čovek, takođe je sistem svoga roda, teorija...

— Obrazovanje, kažete vi! — prihvati Pigasov; — gle čime mislite da zadivite! Vrlo je potrebno to hvaljeno obrazovanje! Ja ne dajem ni prebivene pare za to vaše obrazovanje!

— A, vi se rđavo prepirete, Afrikane Semjoniću! — primeti Darja Mihailovna, očigledno veoma zadovoljna mirnoćom i izvanrednom učtivošću svoga novog poznanika. „C’est un homme comme il faut”, [21] pomisli ona, pogledajući s prijateljskom pažnjom u Ruđina. „Treba da mu polaskam”. Poslednje reči izgovori ona u mislima na ruskom jeznku.

— Ja neću da zastupam obrazovanje, — nastavi Ruđin posle kratke počivke: — njemu nije potrebna moja odbrana. Vi ga ne volite... svaki ima svoj ukus. Uz to, to bi nas odvelo vrlo daleko. Dopustite da vas potsetim na staru izreku: „Jupiteru, ti se ljutiš: jamačno si kriv”. Hteo sam da kažem da su svi ti napadi na sisteme, na opšte teorije i tako dalje, zato tako žučni što, zajedno sa sistemima, ljudi uopšte odriču znanje, nauku i veru u nju, prema tome i veru u sebe same, u svoju snagu. Međutim, ljudima je potrebna ta vera: oni ne mogu da žive samo od utisaka, greh bi bio da se boje misli i da nemaju poverenja u nju. Skepticizam se uvek odlikovao neplodnošću i slabošću.

— Sve su to reči! — promrmlja Pigasov.

— Može biti, ali dopustite da primetim ovo: kad kažemo „sve su to reči!” mi često sami želimo da izbegnemo preku potrebu da kažemo nešto značajnije od samih reči.

— Kako to? — upita Pigasov i zažmiri očima.

— Razumeli ste šta sam hteo da kažem, — odgovorn s nehotičnom, ali odmah uzdržanom nestrpljivošću Ruđin. — Ponavljam, ako čovek nema jaka načela u koja veruje, ako nema čvrstog zemljišta ispod nogu, kako će onda moći da da sebi računa o potrebama, o važnosti, o budućnosti svoga naroda? Kano može da zna šta treba on sam da radi, ako...

— Čast i poštovanje! — reče Pigasov oštrim glasom, pokloni se i ode u stranu, nikog ne gledajući.

Ruđin ga pogleda, osmehnu se lako i ućuta.

— Ah! pobeže! — reče Darja Mihailovna. — Ne brinite se, Dimitrije... Oprostite, — dodade ona s ljupkim osmejkom, — kako se prezivate po ocu?

— Nikolajević.

— Ne brinite se, dragi Dimitrije Nikolajeviću.. On ni jedno od nas nije prevario. On želi da se pokaže kao da neće više da se prepire... Međutim on oseća da ne možs s vama da se prepire. A vi bolje priđite bliže nama, da malo proćeretamo.

Ruđin pomače svoju naslonjaču.

— Kako to da se mi dosad ne upoznamo? — nastavi Darja Mihailovna. — To me čudi... Jeste li čitali ovu knjigu? C'est de Tocqueville, vous savez?[22]

I Darja Mihailovna pruži Ruđinu francusku brošuru.

Ruđin uze tanku knjižicu u ruke, prevrnu u njoj nekoliko stranica i, spustivši je ponovo na sto, odgovori da baš to delo gospodina Tokvila nije čitao, ali je često razmišljao o pitanju koje se tu raspravlja. Razgovor se razveza. U početku Ruđin kao da se kolebaše, ustezaše, ne nalazeći reči, ali se najzad zagreja i poče da govori. Za četvrt časa čuo se samo njegov glas u sobi. Svi se okupiše u kružić oko njega.

Samo Pigasov ostade podalje, u uglu, pored kamina. Ruđin je govorio pametno, vatreno, ozbiljno, pokazujući mnoga znanja i načitanosti. Niko nije očekivao da će u njemu naći neobična čoveka. Bio je tako obično odeven, o njemu se tako malo govorilo. Svima je bilo nepojmljivo i čudnovato kako se odjednom u selu mogao pojaviti tako pametan čovek. Utoliko je više iznenadio i, moglo bi se reći, zadivio sve, počinjući od Darje Mihailovne... Ona se ponosila svojim iznenadnim pronalaskom i već je unapred smišljala kako će Ruđina uvesti u društvo. U njenim prvim utiscima bilo je mnogo gotovo detinjskog, bez obzira na njene godine. Aleksandra Pavlovna, pravo rečeno, vrlo je malo razumela od svega onog što je Ruđin govorio, ali je bila vrlo iznenađena i radosna. Njen brat takođe je bio zadivljen. Pandaljevski je posmatrao Darju Mihailovnu i zavideo. Pigasov je mislio: „Kad bih dao pet stotina rubalja — imao bih još boljega slavuja”!... Ali su najviše bili iznenađeni Basistov i Natalija. Basistov je jedva disao; za sve vreme sedeo je s otvorenim ustima i izbuljenim očima i slušao, slušao, kako nikog u životu nije slušao. Natalijino lice beše obliveno rumenilom, a pogled joj, stalno upravljen na Ruđina, beše i taman i sjajan.

— Kakve su mu divne oči! — šanu joj Volincov.

— Da, lepe.

— Šteta samo što su mu ruke velike i crvene.

Natalija ništa ne odgovori.

Poslužiše čaj. Razgovor postade više opšti, ali već po samoj naglosti s kojom bi odmah svi ućutali čim bi Ruđin otvorio usta, moglo se suditi o jačini proizvedenog utiska. Odjednom prohte se Darji Mihailovnoj da malo pecne Pigasova. Ona mu priđe i poluglasno reče: „Što ste se vi ućutali pa se samo zajedljivo smeškate? Pokušajte da se opet prepirete s njim”, pa ne sačekavši odgovora, pozva rukom Ruđina.

— Vi još nešto ne znate o njemu, — reče ona pokazujući mu Pigasova: — on je strašan ženomrzac, uvek napada žene; molim vas, izvedite ga na pravi put.

Ruđin pogleda Pigasova i nehotice s visine: bio je za dve glave viši od njega. Pigasov se iskrivi od ljutine, a njegovo žučno lice preblede.

— Darja Mihailovna se vara, — poče on izveštačenim glasom, — ja ne napadam samo žene: ja uopšte nisam veliki prijatelj ljudskog roda.

— Šta vam je moglo dati tako rđavo mišljenje o njemu? — upita Ruđin.

Pigasov ga pogleda pravo u oči.

— Na svu priliku izučavanje svoga srca, u kome svakog dana pronalazim sve više i više gada. Ja o drugima sudim po sebi. Možda je to nepravično, možda sam ja gori, mnogo gori od drugih, ali šta da se radi? Navika!

— Ja vas razumem i slažem se s vama, — reče Ruđin. — Koja plemenita duša nije osetila želju za samouniženjem? Ali ne treba se zaustaviti na tom bezizlaznom položaju.

— Hvala lepo što mojoj duši dajete svedodžbu plemenitosti, — odgovori Pigasov: — moj položaj nije baš tako rđav, ako ima izlaza iz njega, Bog s njim! ali ja ga neću tražiti.

— Pa to znači — izvinite za izraz — pretpostaviti zadovoljenje svoga častoljublja istini...

— Kako da ne! — uzviknu Pigasov. — Častoljublje — to i ja razumem, nadam se da i vi razumete i da ga svaki razume; ali istina — šta je to istina? Gde je ta istina?

— Vi se ponavljate, opominjem vas, — reče Darja Mphailovna.

Pigasov sleže ramenima.

— Kakvo je to zlo? Ja pitam: gde je istina? Čak i filosofi ne znaju šta je istina. Kant kaže, ona je to i to; a Hegl — nije istina, ona je ovo i ovo.

— A znate li šta o njoj govori Hegl, — upita Ruđin ne podižući glasa.

— Ja ponavljam, — nastavi razljućen Pigasov, — da ja ne mogu da razumem šta je istina. Ja mislim, nje uopšte nema na svetu, to jest, reč postoji, ali nje same nema.

— Ah! Ah! — uzviknu Darja Mihailovna, — kako se ne stidite da to govorite, stari grešniče! Nema istine? Pa zašto onda živimo na svetu?

— Ali ja mislim, Darja Mihailovna, — odgovori mrzovoljno Pigasov, — da biste vi, u svakom slučaju, lakše živeli bez istine nego bez vašeg kuvara Stepana, koji je veliki majstor u spravljanju buljona! I našto vam istina, recite, molim vas? Od nje ni kapu ne možete skrojiti!

— Šala nije odgovor, — primeti Darja Mihailovna, — naravno, kad pređe u klevetu...

— Ne znam kako je sa istinom, ali pravičnost bode. oči, — promrmlja Pigasov i, uvređen, ode u stranu.

A Ruđin poče da govori o častoljublju, i govorio je vrlo dobro. Dokazivao je da je čovek bez častoljublja nemoćan, da je častoljublje Arhimedova poluga kojom se zemlja može pokrenuti, ali da, u isto vreme, samo onaj zaslužuje ime čoveka koji ume da vlada svojnm častoljubljem, kao konjanik konjem, koji svoju ličnost prinosi na žrtvu opšteg dobra...

— Samoživost je, — tako završi on, — pravo samoubistvo. Samoživ čovek vene kao usamljeno, neplodmo drvo; međutim, častoljublje, kao korisna težnja ka savršenstvu, izvor je svega velikog... Da! čovek treba da pobedi uporni egoizam svoje ličnosti, da bi joj dao prava da se istakne!

— Da li možete da mi date pisaljku? — obrati se Pigasov Basistovu.

Basistov ne razumede odmah šta traži Pigasov.

— Šta će vam pisaljka? — reče on najzad.

— Hoću da zapišem ovu poslednju frazu gospodina Ruđina. Ako je ne zapišem, zaboraviću nešto što valja! A priznaćete da je ovakva fraza — isto što i veliki dobitak pri kartanju.

— Ima stvari s kojima je grešno šaliti se i ismevati se, Afrikane Semjoniću! — vatreno reče Basistov i okrenu leđa Pigasovu.

U to Ruđin priđe Nataliji. Ona ustade: lice joj je izražavalo zabunu.

Volincov, koji je sedeo pored nje, takođe ustade.

— Ja vidim klavir, — poče Ruđin prijatno i ljubazno, sa izvesnom dostojanstvenošću; — svirate li vi na njemu?

— Sviram, — reče Natalija, — ali ne baš dobro. Konstantin Diomidić svira mnogo bolje od mene.

Pandaljevski isturi svoje lice i razvuče usne.

— Zašto tako govorite, Natalija Aleksejevna, vi ne svirate nimalo gore od mene.

— Znate li „Erlkönig”[23] od Šuberta? — upita Ruđin.

— Zna, zna! — prihvati Darja Mihailovna. — Sedite, Constantin...

— Volite li vi muziku, Dimitrije Nikolajeviću?

Ruđpn samo lako naže glavu i pređe rukom po kosi, kao da se sprema da sluša... Pandaljevski poče da svira.

Natalija stade pored klavira, upravo prema Ruđinu. Od prvog zvuka njegovo lice dobi prekrasan izraz. Njegove tamno plave oči, koje su tiho bludile, zaustavljahu se s vremena na vreme na Nataliji. Pandaljevski završi.

Ruđin ništa ne reče i priđe otvorenom prozoru. Nad vrtom rasprostirala se mirisava magla kao meki veo, obližnje drveće disalo je dremljivom svežinom. Zvezde su tiho treperile. Blaga letnja noć milovala je sve. Ruđin pogleda u mračni vrt i okrete se.

— Ova muzika i ova noć, — poče on, — potsećaju me na vreme kad sam bio student u Nemačkoj, na naše sastanke, naše serenade...

— A vi ste biti u Nemačkoj? — upita Darja Mihailovna.

— Proveo sam godinu dana u Hajdelbergu i skoro godinu dana u Berlinu.

— I odevali ste se kao student? Kažu da se oni nekako neobično nose.

— U Hljdelbergu nosio sam čizme s mamuzama i bluzu s gajtanima, a kosu puštenu do ramena... U Verlinu se studenti nose kao i svi ljudi.

— Pričajte nam što iz vašeg studentskog života, — reče Aleksandra Pavlovna.

Ruđin poče da priča. Ali u pričanju nije bio srećan. U njegovim opisima nije bilo boja. Nije umeo da nasmeje. Uostalom, Ruđin, sa pričanja svojih doživljaja u inostranstvu, pređe na opšte raspravljanje o važnosti prosvete i nauke, na razgovor o univerzitetima i univerzitetskom životu u opšte. Širokim i smelim potezima stvarao je gorostasnu sliku. Svi su ga slušali s dubokom pažnjom... Govorio je umetnički, zanošljivo, malo nejasno... ali baš ta nejasnost davala je draži njegovim rečima.

Obilje misli ne dopuštaše Ruđinu da se izražava određeno i tačno. Slika zamenjivaše sliku. Poređenja, čas neočekivano smela, čas neobično tačna. nicahu jedna za drugim. Njegova bujna improvizacija disala je oduševljenjem, a ne samozadovoljnim izveštačenošću. On nije tražio reči: poslušno u slobodno dolazile su mu one same u njega, i, svaka reč. zaista. kao da je pravo iz duše dolazila, plamtela je svim žarom uverenja. Ruđmn je vldao višom tajnom — muzikom rečitosti.

Umeo je, udarajući po samim strunama srca, da nesvesno primora i sve druge da dršću i da odjekuju. Čak i onim slušaocima kojm, gotovo, nisu ni razumeli dobro šta se govorilo, grudi su se visoko dizale, neki zastori padali su im s očiju, nešto sjajno plamtelo je pred njima.

Sve misli Ruđinove bile su upravljene budućnosti; to im je pridavalo neku bujnost i svežinu... Stojeći kraj prozora, ne gledajući ni u koga, on je govorio, i — oduševljen opštim odobravanjem i pažnjom, blizinom mladih žena, lepotom noći, zanesen strujom svojih osećanja — on se uzdizao do rečitosti, do poezije... I sam zvuk njegova glasa, siguran i tih, povećavao je draž; činilo se kao da iz njegovih usta govori neka viša, i njemu samom nepoznata sila... Ruđin je govorio o onom što daje večiti smisao privremenom životu čovečjem...

— Sećam se jedne skandinavske legende, — tako završi on: — car sedi sa svojim vojnicima u mračnoj i dugačkoj šupi kraj vatre. To

je bilo noću, u zimu. Odjednom kroz otvorema vrata ulete mala tičica i izlete kroz druga. Car reče da je ta tičica kao čovek u svetu: doletela je iz mraka i odletela u mrak, pošto je malo probavila u toploti i svetlosti... „Care", odgovori mu najstariji vojnik, „tičica ni u mraku neće propasti i naći će svoje gnezdo”... Isto je tako i naš život kratak i nestalan, pa ipak se sve veliko svršava pomoću ljudi. Svest o tome da je čovek samo oruđe više sile, treba da zameni čoveku sve druge radosti: u samoj smrti naći će on svoj život, svoje gnezdo...

Ruđin zastade i obori oči s osmehom nehotične zabune...

— Vous êtes un poète,[24] — poluglasno reče Darja Mihailovna,

I svi se u sobi složiše s njom, osim Pigasova. Ne sačekavši kraj drugog Ruđinovog govora, on tiho uze šešir, i izlazeći pakosno došanu Pandaljevskom, koji je stojao blizu vrata:

— Ne mogu! Idem budalama!

Uostalom, niko ga nije zadržavao i čak niko i ne opazi njegovo odsustvo.

Sluge unesoše večeru i pola sata docnije svi se raziđoše. Darja Mihailovna zamoli Ruđina da ostane tu na prenoćištu. Vraćajući se s bratom kući u kolima, Aleksandra Pavlovna počinjala je nekoliko puta da uzvikuje, diveći se neobičnom umu Ruđinovu. Volincov se slagao s njom, ali reče da se on ponekad izražava malo nejasno... to jest, ne sasvim ubedljivo, dodade on, očevidno želeći da objasni svoju misao; ali mu se lice zamrači, a pogled, upravljen u ugao kola, postade još tamniji.

Spremajući se da legne i skidajući svoje svilom izvezene poramenice, Pandaljevski glasno reče: „Vrlo okretan čovek!” i odjednom, ugledavši svoga sobara Kozaka, reče mu da odlazi. Basistov ne zaspa celu noć, niti se svuče: do zore je pisao pismo svome drugu u Moskvu; a i Natalija, mada se beše svukla i legla u postelju, takođe ne zaspa ni trenutka, niti sklopi oči. Poduprevši glavu rukom, gledala je pravo u mrak; bilo joj je grozničavo udaralo, a teški uzdasi dizahu joj se često iz grudi.

IV

Sutradan, tek što se Ruđin beše obukao, kad uđe k njemu sluga s pozivom od Darje Mihailovne da dođe u njen kabinet na čaj. Ruđin je zastade samu. Ona se vrlo ljubazno pozdravi s njim, upita ga kako je proveo noć, nasu mu sama čašu čaja i upita da li mu je dovoljno šećera, ponudi mu cigaru i dvaputa ponovi kako se čudi da se dosad nije upoznala s njim. Ruđin sede malo dalje, ali mu Darja Mihailovna pokaza malu stoličicu pored svoje naslonjače i, lako nagnuvši se njemu, poče da ga raspituje o njegovoj porodici, namerama i željama. Darja Mihailovna govorila je nemarno i slušala rasejano; ali je Ruđin jasno video da mu se ona udvara i da mu čak laska. Nije ona uzalud udesila taj jutarnji sastanak, nije se uzalud obukla tako prosto i elegantno à la madame Récamier![25] Uostalom, Darja Mihailovna ubrzo prestade da ga raspituje, nego poče da mu priča o sebi, o svojoj mladosti, o svojim poznanicima. Ruđin je s učešćem slušao njeno pričanje, mada — čudnovata stvar! — ma o kojoj ličnosti da je govorila Darja Mihailovna, na prvom mestu isticala se uvek ona, ona sama, dok ta druga ličnost kao da se skrivala i iščezavala. Tako Ruđin u pojedinostima doznade šta je sve Darja Mihailovna govorila tom i tom državniku, kakav je uticaj imala na tog i tog znamenmtog pesnika. Sudeći po pričanju Darje Mihailovne, moglo bi se pomisliti da su svi veliki ljudi poslednjih dvadeset i pet godina samo o tom snevali kako da se upoznaju s njom, kako da zaslužе njenu naklonost. Ona je govorila o njima prosto, bez pohvala i oduševljenja, kao o svojima, nazivajući neke od njih osobenjacima. Ona je govorila o njima, a kao bogat okvir oko dragog kamenja ležala su njihova imena kao sjajan porub oko glavnog imena — Darje Mihailovne.

A Ruđin je slušao, pušeći cigaru, i ćutao; tek po nekad upadao je u reč razgovornoj gospođi svojim malim primedbama. On je umeo i voleo da govori; umeo je da vodi razgovor, mada za to nije mario, ali je isto tako umeo i da sluša. Svaki koga on nije samo u početku poplašio, poverljivo se upuštao pred njim: tako je rado i odobravajući pratio tok tuđeg prpčanja. U njemu je bilo mnogo dobrodušnosti, one naročite dobrodušnosti kojom su ispuljeni ljudi naviknuti da se

osećaju više drugih. U prepirkama retko je protivniku dopuštao da se istakne i pobijao ga je svojom živom i strasnom dijalektikom.

Darja Mihailovna govorila je ruski, Ona se razmetala znanjem maternjeg jezika, mada su se galicizmi i francuske reči često otimali u njenom govoru. Namerno je upotrebljavala proste narodne reči, mada ne uvek srećno. Ruđinovo uvo nije vređalo neobično šarenilo reči iz usta Darje Mihailovne, a teško da je to i osećao.

Darja Mihailovna najzad sustade i, naslonivši glavu na leđa od naslonjače, upravi pogled na Ruđina i zaćuta.

— Tek sad razumem, — poče Ruđin laganim glasom, — razumem zašto vi svakog leta dolazite na selo. Vama je taj odmor preko potreban: seoska tišina, posle prestoničkog života, osvežava vas i krepi. Uveren sam da vi duboko osećate lepote prirode.

Darja Mihailovna pogleda Ruđina ispod oka.

— Priroda... da... da, dabogme... ja strašno volim prirodu; ali znate li, Dimitrije Nikolajeviću, da se i na selu ne može bez ljudi. A ovde gotovo nikoga nema. Ovde je Pigasov najpametniji čovek.

— Onaj jučeranji srditi starčić? — upita Ruđin.

— Da, on... Na selu, uostalom, može i on da se podnese — bar nas nekad nasmeje.

— On nije glup čovek, — odgovori Ruđin, — ali je na pogrešnom putu. Ne znam da li se slažete sa mnom, Darja Mihailovna, ali mislim da u odricanju — odricanju potpunom i opštem — nema dobra. Odričite sve, pa se vrlo lako možete pročuti kao vrlo pametna žena: to je poznato lukavstvo. Dobrodušni ljudi biće gotovi da poveruju odmah da ste vi iznad toga što odričete. Ali to često nije tako. Prvo, što se u svemu može naći nešto rđavo, a drugo, što čak i kad biste imali pravo da govorite tako, za vas bi bilo zlo; vaš um, naviknut samo da odriče, opao bi, usahnuo bi. Zadovoljavajući svoje častoljublje, vi ćete se lišiti istinske naslade posmatranja, život — suština života — umaći će ispred vašeg sitničarskog i žučnog posmatranja i svršićete tim što ćete postati zajedalo i podsmevalo. Samo oni koji vole imaju pravo da odriču i napadaju.

— Voilà M-r Pigassoff enterré,[26] — reče Darja Mihailovna. — Kako vi umete da ocenite čoveka! Uostalom, Pigasov vas, svakako, ne bi razumeo. A on voli samo sebe.

— I napada sebe samo zato da bi imao prava da napada i druge, — prihvati Ruđin.

Darja Mihailovna se nasmeja.

— S bolesne... kako se to kaže... s bolesne na zdravu. Zbilja, šta mislite o baronu?

— O baronu? Dobar je čovek, ima dobro srce i spreman je... ali je... nestalan... i on će celoga svoga života ostati nadriknjiga, polusvetski čovek, to jest, diletant, to jest, da govorimo otvoreno, niko i ništa... A šteta je!

— I ja tako mislim, — reče Darja Mihailovna. — Ja sam pročitala njegov članak. Entre nous... cela a assez peu de fond…[27]

— Koga još imate u blizini? — upita, posle kratke počivke, Ruđin.

Darja Mihailovna otrese malim prstom pepeo sa cigarete.

— Gotovo više nikoga. Ljipina, Aleksandra Pavlovna, koju ste juče videli, vrlo je simpatična, i to je sve. Njen brat — takođe divan čovek, un parfait honnêt homme,[28] kneza Garina poznajete. To je sve. Ima još dva tri suseda, ali to su već sasvim neznatne ličnosti. Ili su razmetljivi, sa velikim pretenzijama, ili divljačni, ili razuzdani. Sa gospođama se, kao što znate, ne družim. Ima još jedan sused, vrlo obrazovan čovek, kako govore, šta više naučnik, ali veliki osobenjak, fantasta. Alexandrine ga poznaje i čini mi se kao da nije ravnodušna prema njemu... Zbilja, Dimitrije Nikolajeviću, vi biste mogli da se pozabavite njom: ona je divno stvorenje; potrebno je samo da se malo razvije, doista je potrebno dl se razvije!

— Vrlo je simpatična! — reče Ruđin.

— Sasvim je kao dete, Dimitrije Nikolajeviću, pravo dete. Bila je udata, mais c’est tout comme[29]… A Da sam muškarac, ja bih se samo u takvu ženu mogla zaljubiti.

— Doista?

— Zacelo. Takve su žene bar sveže, a svežina se ne može podražavati.

— A sve drugo može? — upita Ruđin i nasmeja se, što je kod njega vrlo retko bivalo. Kad se smejao, lice mu je dobijalo čudnovat, gotovo starački izraz, oči se skupljale, nos se mrštio...

— A ko je taj, kako rekoste, osobenjak, prema kome gospođa Ljipina nije ravnodušna? — upita on.

— Neki Ležnjov, Mihailo Mihailović, ovdašnji spahija.

Ruđin se iznenadi i podiže glavu.

— Ležnjov, Mihailo Mihailović, upita on: zar je on vaš sused?

— Da. Poznajete li ga?

Ruđin poćuta malo.

— Poznavao sam ga ranije... odavno. On je, čini mi se, bogat čovek? — dodade on, igrajući se resama od naslonjače.

— Jest, bogat je, iako se odeva strašno i vozi na običnim kolima, kao kakav kalfa. Htela sam da ga privučem sebi: kažu da je pametan, a imam i posla s njim... Znate, ja sama upravljam svojim imanjem.

Ruđin klimnu glavom.

— Da, sama, — nastavi Darja Mihailovna, — ne uvodim nikakvih stranih gluposti, držim se svoga, ruskoga, i kao što vidite, poslovi mi idu dobro, — dodade ona, pokazujući rukom oko sebe.

— Ja sam uvek bio uveren, — reče Ruđin uljudno, — u krajnju nepravičnost onih ljudi koji ženskinju odriču praktični smisao.

Darja Mihailovna nasmeši se prijatno.

— Vi ste vrlo ljubazni, — reče ona, — ali šta ono htedoh reći? O čemu smo ono govorili? Da! O Ležnjovu. Imam s njim posla zbog razgraničavanja. Zvala sam ga nekoliko puta, i danas ga očekujem, ali Bog bi ga znao zašto već ne dolazi... osobenjak jedan!

Zavesa na vratima tiho se razmače i unutra uđe lakej, čovek visoka rasta, sed i ćelav, u crnom fraku, belom prsluku i sa belom vratnom maramom.

— Šta ćeš? — upita Darja Mihailovna i, polako, obraćajući se Ruđinu, poluglasno dodade: — N’est se pas, comme il ressemble à Canning.[30]

— Došli su Mihailo Mihailović, Ležnjov, — prijavi lakej, — hoćete li da ga uvedem?

— Ah, Bože moj! — uzviknu Darja Mihailovna, — baš kao poručen. Neka uđe!

Lakej iziđe.

— Osobenjak jedan, došao je najzad, i to u nevreme: prekide nam razgovor.

Ruđin ustade s mesta, ali ga Darja Mihailovna zadrža.

— Kuda ćete? Mi se i pred vama možemo razgovarati. A ja bih volela da i njega ocenite, kao i Pigasova. Kad vi nešto kažete, vous gravez comme avec un burin.[31] Ostanite.

Ruđin htede nešto da kaže, ali se predomisli i ostade.

Mihailo Mihailović, koga čitaoci već poznaju, uđe u kabinet. Na sebi je imao ono isto sivo odelo, a u preplanulim rukama držao je onu istu staru kapu. On se mirno pokloni Darji Mihailovnoj i priđe stolu za čaj.

— Najzad dođoste, mosje Ležnjov! — reče Darja Mihailovna. — Molim, sedite. Vi se poznajete, kao što čujem, — nastavi ona, pokazujući na Ruđina.

Ležnjov pogleda u Ruđina i nekako se čudnovato nasmeši.

— Poznajem gospodina Ruđina, — reče on pokloiivši se lako.

— Bili smo zajedno na univerzitetu, — poluglasno reče Ruđin i obori oči.

— I docnije smo se viđali, — hladno reče Ležnjov.

Darja Mihailovna pogleda obojicu s nekim čuđenjem i zamoli Ležnjova da sedne. On sede.

— Želeli ste da se vidimo, — poče on, — zbog razgraničavanja imanja?

— Jest, zbog razgraničavanja, ali ja i inače želim da vas vidim. Mi smo bliski susedi i gotovo kao rođaci.

— Hvala lepo, — odgovori Ležnjov, — što se tiče razgraničavanja, to sam ja sa vašim upravnikom već sasvim svršio posao: pristao sam na sve njegove predloge.

— Znala sam to.

— Samo on mi reče da se bez ličnog sastanka s vama ne može potpisati ugovor.

— Da; tako je kod mene uobičajeno. Zbilja, dopustite da vas upitam, plaćaju li vaši seljaci desetak?

— Plaćaju.

— A vi se sami brinete o razgraničavanju? To je lepo.

Ležnjov poćuta malo.

— Eto ja dođoh da se lično sastanemo, — reče on.

Darja Mihailovna se nasmeši.

— Vidim da ste došli. Vi to govorite takvim glasom — Jamačno niste mnogo želeli da dođete k meni.

— Ja nikud ne idem, — odgovori Ležnjov ravnodušno.

— Nikud? A Aleksandri Pavlovnoj?

— S njenim se bratom odavno poznajem.

— S njenim bratom! Uostalom, ja nikoga ne primoravam... Ali, oprostite, Mihailo Mihailoviću, ja sam po godinama starija od vas i mogu da vas ukorim: kakva vam je nevolja da živite tako kao zatočenik? Ili vam se baš moja kuća ne sviđa? Ili vam se ja ne sviđam?

— Ja vas i ne poznajem, Darja Mihailovna, i zato to otpada. Kuća vam je divna; ali iskreno vam priznajem, ja ne volim da sam na smetnji. Ja nemam ni čestita fraka, nemam rukavica, a i ne pripadam vašem krugu.

— Po rođenju, po vaspitanju, vi pripadate njemu, Mihailo Mihailoviću! Vous êtes des nôtres![32]

— Ostavimo rođenje i vaspitanje na stranu, Darja Mihailovna! Nije stvar u tome...

— Čovek treba da živi s ljudima, Mihailo Mihailoviću! Kakva je nevolja čoveku da sedi u buretu, kao Diogen.

— Prvo, njemu je tamo bilo dobro, a drugo, otkuda znate da ja ne živim sa ljudima?

Darja Mihailovna ujede se za usnu.

— To je druga stvar! Meni ostaje samo da žalim što nisam udostojena te časti da pripadam onom broju ljudi s kojima se vi poznajete.

— Čini mi se da mesje Ležnjov, — umeša se Ruđin, — preteruje s vrlo lepim osećanjem — ljubavlju prema slobodi.

Ležnjov ništa ne odgovori i samo pogleda Ruđina. Nastade kratka počivka.

— Dakle, — poče Ležljov ustajući, — ja mogu da smatram našu stvar kao svršenu i da vašem upravniku kažem da mi pošalje ugovor.

— Možete... iako ste, priznaćete, tako neljubazni da bi trebalo da vam otkažem.

— Ali je to razgraničavanje mnogo povoljnije za vas, nego za mene.

Darja Mihailovna sleže ramenima.

— Vi čak nećete ni da doručkujete kod mene?

— Najlepše zahvaljujem: ja nikada ne doručkujem, a i žurim se kući.

Darja Mihailovna ustade.

— Ja vas ne zadržavam, — reče ona prilazeći prozoru, — ne smem da vas zadržavam.

Ležnjov se poče klanjati.

— Zbogom, mesje Ležnjov! oprostite što sam vas uznemirila.

— Molim, molim, — odgovori Ležnjov i iziđe.

— Šta mislite? — upita Darja Mihailovna Ruđina. — Čula sam da je osobenjak, ali ovo je već suviše.

— On pati od iste bolesti od koje i Pigasov, — reče Ruđin, — od želje da bude originalan. Onaj se pretvara da je Mefistofel, ovaj da je — cinik. U svemu tome ima mnogo egoizma, častoljublja i malo istine, malo ljubavi. Vidite, i to je takođe račun svoje vrste! Čovek uzme masku ravnodušnosti i lenosti, i neko će možda pomisliti: evo čoveka koji toliko darova skriva u sebi. A kad ga pogledate bolje — u njemu nema nikakvih darova.

— Et de deux![33] — reče Darja Mihailovna. — Vi ste užasan čovek u ocenjivanju. Od vas se ne može ništa sakriti.

— Mislite? — reče Ruđin. — Uostalom, — nastavi on, — ja upravo ne bih trebao da govorim o Ležnjovu; ja sam ga voleo kao prijatelja... ali zatim, usled raznih nesporazuma...

— Vi ste se posvađali?

— Ne. Nego smo se rastali, i, kako izgleda, rastali za navek.

— A to je to, ja sam opazila da ste vi za sve vreme njegove posete bili nekako rasejani. Ipak, ja sam vam veoma zahvalna za današnje jutro. Ja sam veoma prijatno provela ovo vreme. Ali valja znati meru. Otpuštam vas do ručka, a ja odoh na posao. Moj sekretar, videli ste ga — Constantin, c’est lui qui est mon sécrétaire[34] — jamačno me već čeka. Preporučujem vam ga. To je krasan, vrlo uslužan mladić, i sasvim je očaran vama. Do viđenja,

cher[35] Dimitrije Nikolajeviću! Kako sam zahvalna baronu što me je upoznao s vama!

I Darja Mihailovna pruži ruku Ruđinu. On je prvo prihvati, zatim je prinese usnama i iziđe u salon, a iz salona na terasu. Na terasi srete Nataliju.

V

Kći Darje Mihailovne, Natalija Aleksejevna. nije se mogla na prvi pogled dopasti. Bila je još nerazvijena, mršava, crnomanjasta, držala se malo pogureno. Ali su crte njena lica bile lepe i pravilne, mada suviše velike za sedamnaestogodišnju devojku. Osooito joj beše lepo, čisto i glatko čelo iznad tankih, na sredini kao prekinutih obrva. Govorila je malo, slušala je i gledala pažljivo, gotovo netremice, — kao da je htela o svemu da da sebi računa. Često je zastajala nepomična, s opuštenim rukama i zamišljena; tada joj se na licu ogledao unutrašlji rad misli... Jedva primetan osmeh pojavljivao se i skrivao iznenadno; velike crne oči polako su se otvarale... Qu' avez-vous?[36] upitala bi je M-lle Boncourt i počinjala bi da je kori, govoreći kako mladoj devojci ne priliči da bude zamišljena i da izgleda rasejana. Ali Natalija nije bila rasejana: naprotiv, učila je marljivo; čitala je i radila s voljom. Osećala je duboko i jako, ali u potaji. Još u detinjstvu je retko plakala, a sad je čak retko i uzdisala, samo što bi lako prebledela kad bi je što ožalostilo. Mati je držaše za dobru, pametnu devojku, i u šali je nazivaše: mon honnêt homme de fille,[37] ali ne beše vrlo visokog mišljenja o njenim umnim podobnostima. „Sreća te je moja Nataša ravnodušna, govorila je ona, nije na mene... utoliko bolje. Biće srećnija.” Darja Mihailovna ljuto se varala. Uostalom, retko koja mati da razume svoju kćer.

Natalija je volela Darju Mihailovnu, ali nije imala poverenja u nju.

— Ne treba ništa da kriješ od mene, — reče joj jednom Darja Mihailovna, — a ako šta sakriješ, dobro se uzmi na um...

Natalija pogleda materi u lice i pomisli: „A zašto da se uzmem na um?”

Kad je Ruđin srete na terasi, ona je bila pošla s M-lle Boncourt u sobu da uzme šešir pa da ide u vrt. Njen jutarnji posao bio je već svršen. Nataliju već nisu držali za devojčicu. M-lle Boncourt već je odavno bila prestala da joj daje časove iz mitologije i geografije, ali je zato Natalija morala svako jutro da čita istorijske knjige, putopise i druga poučna dela, pred njom. Birala ih je Darja Mihailovna, pridržavajući se kao nekakvog naročitog, svoga sistema. Uistinu, ona je prosto davala Natalnji sve što joj je slao knjižar iz Petrograda,

izuzimajući, razume se, romana Dime-Sina i Kompanije. Te romane čitala je Darja Mihailovna sama. M-lle Boncourt gledala je osobito strogo i kiselo, kroz svoje naočari, kad bi Natalija čitala istorijske knjige: po pojmovima stare Francuskinje, cela je istorija bila ispunjena nedopuštenim stvarima, mada je ona od velikih ljudi staroga veka znala, od nekud, samo jednog Kambiza, a iz najnovijeg vremena Luja XIV i Napoleona, koga nije mogla da trpi. Ali Natalija je čitala i takve knjige o kojima M-lle Boncourt nije znala ni da postoje: ona je na izust znala celoga Puškina...

Natalija lako pocrvene pri susretu s Ruđinom.

— Idete li u šetnju? — upita je on.

— Da, idemo u vrt.

— Mogu li i ja s vama?

Natalija pogleda u M-lle Boncourt.

— Mais certainement, Monsieur, avec plaisir,[38] — pohita da odgovori stara devojka.

Ruđin uze šešir i pođe s njima.

U prvi mah Nataliji beše neprijatno da ide pored Ruđina istom stazom; malo posle beše joj lakše. On poče da je zapitkuje čime se zanima, kako joj se sviđa na selu. Ona odgovaraše malo preplašeno, ali bez onog suvišnog snebivanja koje se tako često viđa i koje uzimaju kao stidljivost. Srce joj je jako udaralo.

— Nije vam dosadno na selu? — upita je Ruđin, pogledajući je krišom.

— Kako bi na selu moglo biti dosadno? Ja se veoma radujem što smo ovde. Ovde se osećam veoma srećna.

— Vi ste srećni... To mnogo znači. Uostalom, to je razumljivo: vi ste mladi.

Ruđin izgovori ovu poslednju reč nekako čudnovato: po malo zavidljivo, po malo sažaljevajući.

— Da! Mladost! — dodade on. — Cilj nauke jeste u tome da svesno dođe do onog saznanja koje mladost dobija olako.

Natalija pogleda u Ruđina pažljivo, nije ga razumela.

— Danas sam celo jutro razgovarao s vašom majkom, — nastavi on: — ona je neobična žena. Sad razumem zašto svi naši pesnici

mnogo polažu na njeno prijateljstvo. A volite li vi pesme? — dodade on, poćutavši malo.

„On me ispituje”, pomisli Natalija i reče:

— Da, mnogo ih volim.

— Pesništvo je govor bogova. I ja volim pesme. Ali te pesme nisu samo u stihovima, one su svuda oko nas razlivene... Pogledajte ova drva, ovo nebo, iz svega izbija lepota i život; a gde ima lepote i života, ima i poezije.

— Da sednemo ovde, na klupu, — nastavi on. — Tako. Meni se odnekud čini da ćemo mi postati prijatelji, samo dok se vi naviknete na mene (i on je smešeći se pogleda u lice). Šta vi mislite?

„On se ponaša sa mnom kao s devojčicom”, pomisli opet Natalija, i, ne znajući šta da kaže, upita ga hoće li dugo ostati na selu.

— Celo leto, jesen, a možda i zimu. Kao što znate, ja nimalo nisam bogat čovek; poslovi su mi nesređeni, a uz to mi je dosadilo da se seljakam iz mesta u mesto. Vreme je da se odmorim.

Natalija se začudi.

— Je li moguće da vi mislite o odmoru? — upita ona bojažljivo.

Ruđin obrnu lice Nataliji.

— Šta hoćete tim da kažete?

— Hoću da kažem, — odgovori ona malo zbunjeno, — da drugi mogu da se odmaraju, ali vi... vi treba da radite, da se trudite da budete od koristi. Ko će ako ne vi?

— Hvala vam za laskavo mišljenje, — prekide je Ruđin. — Da budem od koristi... to je lako reći! — On pređe rukom preko lica. — Da budem od koristi! — ponovi on. — Čak i kad bih bio čvrsto uveren, u čemu bih mogao biti od koristi? Ali čak i kad bih verovao u svoju snagu, gde bih našao iskrenu, osetljivu dušu?...

I Ruđin tako očajno mahnu rukom i tako žalosno obori glavu da se Natalija nehotice zapita: da li je doista uoči toga dana slušala njegove oduševljene, pune nade reči?

— Uostalom, nije tako, — dodade on, iznenada stresavši svoju lavovsku grivu: — sve su to gluposti, i vi imate pravo. Hvala vam, Natalija Aleksejevna, iskreno vam hvala. (Natalija upravo nije znala za što joj zahvaljuje.) Jedna vaša reč opomenula me je na moju dužnost, pokazala mi je put kojim... Da, ja treba da radim. Ne treba da krijem svoj talenat, ako ga uopšte imam, ne treba da trošim svoju

snagu samo na prazan razgovor, nekoristan razgovor, na same reči...

I reči mu potekoše kao reka. Govorio je divno, vatreno, ubedljivo, o sramnoj malodušnosti i lenosti, o prekoj potrebi rada. Obasipao je samog sebe prekorima, dokazujući da je pričanje o tome šta će se uraditi isto toliko štetno kao i bockanje iglom zreloga ploda, da je to uzaludno traćenje snage i sokova. Uveravao je da nema plemenite misli koja ne bi našla odziva, da samo oni ljudi ostaju nepojmljivi koji ili sami ne znaju šta hoće, ili se i ne trude da ih drugi razumeju. Govorio je dugo i završio tim što je još jedanput zahvalio Nataliji Aleksejevnoj, sasvim neočekivano stegao joj ruku i rekao:

— Vi ste divno, plemenito stvorenje!

Ta sloboda prenerazi M-lle Boncourt, koja je s mukom razumevala ruski, mada je četrdeset godina živela u Rusiji, ali se divila lepoj brzini i tečnosti Ruđinova govora. Uostalom, on je u njenim očima bio nešto u rodu virtuoza ili veštaka, a od te vrste ljudi, po njenom shvatanju, nije se ni moglo očekivati poštovanje pristojnosti.

Ona ustade, brzo namesti haljinu i reče Nataliji da je vreme da idu kući, tim pre što će Monsieur Volinsoff (ona je tako nazivala Volincova) doći na doručak.

— Ah, evo i njega! — dodade ona pogledavši u aleju što je vodila kući.

Doista, Volincov se pojavi u blizini.

On priđe nesigurnim koracima, klanjajući se iz daleka svima i, s bolešljivim izrazom na licu, obraćajući se Nataliji, reče:

— A, vi šetate?

— Jest, — odgovori Natalija, — sad smo pošli kući.

— A! — ponovi Volincov. — Pa, hajdemo.

I svi pođoše kući,

— Kako je vaša sestra? — upita nekakvim osobitim, ljubaznim glasom, Ruđin Volincova. On je i uoči toga dana bio vrlo ljubazan s njim.

— Hvala lepo. Zdrava je. Možda će danas doći... Vi ste čini mi se, nešto raspravljali kad sam ja naišao?

— Jest, razgovarao sam s Natalijom Aleksejevnom. Ona mi je kazala jednu reč koja je silno uticala na mene.

Volincov ne upita kakva je ta reč bila, i svi se u dubokom ćutanju vratiše u kuću Darje Mihailovne.

*

Pred ručak se opet sastadoše u salonu. Ali Pigasov ne dođe. Ruđin nije bio raspoložen; neprestano je navaljivao na Pandaljevskog da svira nešto od Betovena. Volincov je ćutao i pogledao u pod. Natalija se nije odmicala od matere, bila je čas zamišljena, čas se opet laćala rada. Basistov nije dizao pogleda s Ruđina, očekujući neprestano da opet kaže nešto pametno. Tako prođoše tri sata dosta jednoliko. Aleksandra Pavlovna ne dođe na ručak, a Volincov, tek što ustade od stola, naredi da mu spreme kola i ode, ne oprostivši se ni s kim.

Bilo mu je teško. On je odavno voleo Nataliju i neprestano se spremao da je zaprosi... Ona ga je rado primala, ali joj je srce bilo mirno: on je to jasno video. On se nije ni nadao da će moći da joj ulije nežnija osećanja, ali je samo očekivao trenutak da se ona sasvim navikne na njega, da mu se približi. Šta li ga je moglo uznemiriti? Kakvu li je promenu opazio za ova dva dana? Natalija se prema njemu ponašala isto tako kao i dosad...

Da li mu je dušu mučila misao da on, možda, uopšte ne poznaje Natalijinu prirodu, da je ona, može biti, dalje od njega nego što on misli, — ili se ljubomora budila u njemu, ili je slutio neku nesreću... tek on je patio, ma koliko da se trudio da to ne pokaže.

Kad uđe k sestri, kod nje zateče Ležnjova.

— Što si se vratio tako rano? — upita ga Aleksandra Pavlovna.

— Tako. Bilo mi je dosadno.

— Je li i Ruđin tamo?

— Tamo je.

Volincov baci kapu i sede.

Aleksandra Pavlovna obrati mu se živo.

— Molim te, Serjoža, pomozi mi da ubedim ovog tvrdoglavog čoveka (ona pokaza na Ležnjova), da je Ruđin neobično pametan i rečit čovek.

Volincov promrmlja nešto.

— Ja to ne poričem, — poče Ležnjov, — ja ne sumnjam u pamet i rečitost gospodina Ruđina, samo kažem da mi se on ne sviđa.

— A zar si ga video? — upita Volincov?

— Video sam ga jutros kod Darje Mihailovne. Sad je on njen veliki vezir. Doći će vreme kad će i njega ostaviti — ona samo Pandaljevskog neće napustiti, ali za sad on gospodari. Video sam ga, da! On sedi a ona me pokazuje njemu: gledajte, molim vas, bratac, kakvih osobenjaka imamo. Ja nisam konj za trku — nisam navikao da me izvode na izložbu. Ustao sam i otišao.

— A što si išao kod nje?

— Zbog razgraničavanja imanja, ali to je samo izgovor: ona je prosto htela da me vidi. Znamo mi to već.

— Vas vređa njegova nadmoćnost, eto šta je! — reče vatreno Aleksandra Pavlovna, — eto šta ne možete da mu oprostite. A ja sam uverena da on, osim duha, ima i vrlo dobro srce. Pogledajte mu samo u oči kad...

— Govori o visokoj vrlini... — prihvati Ležnjov.

— Vi me ljutite i terate me da plačem. Od sveg srca žalim što nisam otišla Darji Mihailovnoj i što sam ostala s vama. Vi to ne zaslužujete. Dosta ste me jedili, — dodade ona žalosnim glasom. — Bolje bi bilo da mi pričate nešto iz njegova života.

— Iz Ruđinove mladosti?

— Pa da. Vi mi rekoste da ga dobro poznajete i da ste davnašnji poznaiici.

Ležnjov ustade i prošeta po sobi.

— Jest, — poče on, — ja ga dobro poznajem. Hteli biste da vam pričam o njegovoj mladosti? Molim, slušajte. Rodio se u T... vu, od sirotih spahija.

Otac mu je ubrzo umro. On ostade jedinac u matere. Ona je bila vrlo dobra žena i volela ga je više svega: jela je samo hleba i sav novac što ga je imala davala je njemu. Vaspitavao se u Moskvi, prvo na račun nekog strica, a posle, kad je odrastao i dobio krila, na račun jednog bogatog kneževića s kojim se beše slizao... oprostite, nisam hteo... s kojim se beše združio. Zatim je stupio na univerzitet. Na univerzitetu smo se upoznali i veoma zbližili. O našem tadašnjem životu pričaću vam nekad docnije. Sad ne mogu. Zatim je otišao u inostranstvo.

Ležnjov je i dalje šetao po sobi. Aleksandra Pavlovna pratila ga je pogledom.

— Iz inostranstva, — nastavi on, — Ruđin je vrlo retko pisao materi a posetio ju je samo jedanput, na deset dana... Starica je i umrla bez njega, na tuđim rukama, ali do same smrti nije skidala očiju s njegove slike. Ja sam odlazio k njoj dok sam živeo u T...vu. Bila je vrlo dobra i vrlo gostoprimljiva žena; uvek me je služila kompotom od višanja. Svoga Miću volela je bezumno. Gospoda iz Pečorinove škole reći će vam da mi uvek volimo one koji su vrlo malo sposobni za ljubav: a meni se čini da svaka mati voli svoju decu, osobito ako nisu kraj nje. Zatim sam se našao s Ruđinom u inostranstvu. Tamo mu se beše privezala jedna gospođa, naša Ruskinja, neka muškobanja, ni mlada ni lepa, kao svaka muškobanja. On se dosta dugo baktao s njom, ali ju je najzad napustio... ili ne, pogrešio sam: ona je njega napustila. I ja sam ga tada napustio. To vam je sve.

Ležnjov ućuta, protrlja rukom čelo i umorno se spusti u naslonjaču.

— Znate šta je, Mihailo Mihailoviću, — poče Aleksandra Pavlovna, — vi ste, kao što vidim, zao čovek, zbilja, ni malo niste bolji od Pigasova. Verujem da je sve što ste mi ispričali istina, da ništa niste dodali, a međutim, u kakvoj ste neprijatnoj svetlosti sve to izneli! Tu sirotu staricu, njenu odanost, njenu usamljeničku smrt, tu gospođu... Ništa sve to?... Znate li da se može život i najboljeg čoveka naslikati takvim bojama — i bez ikakvog dometanja, upamtite — pa da se svaki užasava! Vidite, i to je neka vrsta klevete!

Ležnjov ustade i opet pođe po sobi.

— Nikako nisam imao nameru da vas užasavam, Aleksandra Pavlovna, — reče on najzad. — Ja nisam klevetnik. Ali, uostalom, — dodade on, promislivši malo, — doista u tome što rekoste ima nešto istine. Ja nisam klevetao Ruđina, ali ko zna! — možda se on od onda promenio: možda sam ja nepravičan prema njemu.

— A! Eto vidite... Dakle obećajte mi da ćete obnoviti poznanstvo s njim, da ćete ga bolje proučiti, pa da mi onda date konačan sud o njemu.

— Vrlo rado... Ali šta ti ćutiš, Sergije Pavliću?

Volincov se trže i podiže glavu, kao da se probudio iz sna.

— Šta bih govorio? Ja ga ne poznajem. Uz to me i glava danas boli.

— Doista si danas nešto bled, — primeti Aleksandra Pavlovna, — da nisi bolestan?

— Glava me boli, — ponovi Volincov i iziđe napolje.

Aleksandra Pavlovna i Ležnjov pogledaše za njim i izmenjaše poglede, ali ništa ne rekoše jedno drugom. Ni za njega, ni za nju nije bila tajna šta se dešavalo u srcu Volincova.

VI

Prošlo je više od dva meseca. Gotovo za sve to vreme Ruđin nije odlazio od Darje Mihailovne. Ona nije mogla da bude bez njega. Za nju postade prava potreba da mu priča o sebi, da sluša njegova razlaganja. Jednom on htede da ode, izgovarajući se da mu je nestalo novaca: ona mu dade pet stotina rubalja. On pozajmi i od Volincova dvesta rubalja. Pigasov je posećivao Darju Mihailovnu mnogo ređe nego pre: on prosto nije mogao da trpi Ruđina. Uostalom, Pigasov nije bio jedini koji ga nije trpeo.

— Ne marim za tog pametnog čoveka, — govorio je on: — govori neprirodno, ni uzmi ni ostavi, kao lica iz starinskih ruskih priča. Kaže „ja” i, potresen, zastane... „Ja, kažem vam, ja…“ Uvek upotrebljava neke dugačke reči. Kad kineš, on odmah počne da ti dokazuje zašto si kinuo, a nisi zakašljao... Ako te hvali — diže te u nebesa... Počne li samoga sebe da napada, spusti se u blato, — no, pomislićete, taj se više neće pojaviti na svet. Koješta! Biće još veseliji, kao da se potkrepio gorkom rakijom.

Pandaljevski se bojao Ruđina i obazrivo mu je laskao. Volincov je bio u čudnovatim odnosima s njim. Ruđin ga je nazivao vitezom, hvalio ga je u oči i iza leđa, ali Volincov nije voleo njega i uvek je osećao nehotičnu nestrpljivost i dosadu kad bi ovaj počeo u njegovu prisustvu da mu nabraja osobine. „Da li mi se ruga?” pomislio bi on, dok bi mu srce plamtelo od gneva. Volincov se trudio da pobedi sebe, ali je bio ljubomoran na njega zbog Natalije. Pa i sam Ruđin, iako je pozdravljao Volincova, iako ga je nazivao vitezom i uzajmljivao od njega novaca, ipak je slabo bio raspoložen prema njemu. Teško bi bilo odrediti šta su upravo osećala ta dva čoveka kad su prijateljski stiskali jedan drugom ruku i gledali jedan drugome u oči.

Basistov je i dalje bio pun poštovanja prema Ruđmnu, hvatajući u letu svaku njegovu reč. Ruđin je malo pažnje obraćao na nj. Jednom je proveo s njim celo jutro, razgovarajući o najvažnijim svetskim pitanjima i zadacima, i doveo ga do velikog ushićenja, ali ga je zatim sasvim ravnodušno ostavio... Videlo se da on samo u rečima traži čiste i odane duše. Sa Ležnjovim, koji poče dolaziti Darji Mihailovnoj, Ruđin, šta više, nije ni počinjao prepirku i kao da ga je izbegavao.

Ležnjov je takođe bio hladan prema njemu, ne iskazajući o njemu svoj konačan sud, što je veoma uznemiravalo Aleksandru Pavlovnu. Ona je poštovala Ruđina, ali je i Ležnjovu verovala. Svi u kući Darje Mihailovne pokoravali su se Ruđinovim navikama: njegove i najmanje želje bile su ispunjavane. Raspored dnevnog zanimanja zavisio je od njega. Ni jedna partie de plaisir[39] nije bila bez njega. Uostalom, on je slabo mario za te rane šetnje i izlete, i učestvovao je u njima kao odrasli u dečjim igrama: s ljupkom i malo dosadnom snishodljivošću. Zato se mešao u sve: razgovarao je s Darjom Mihailovnom o upravljanju imanjem, o vaspitanju dece, o ekonomiji, uopšte o poslovima; slušao je njene pretpostavke, nisu ga zamarale čak ni sitnice, predlagao je reforme i novo uređelje. Darja Mihailovna bila je ushićena njima samo na rečima — i na tome je ostajalo. U poslovima ekonomije upravljala se po savetima svoga upravnika, postarijeg, ćoravog Malorusa, dobrodušnog i lukavog obešenjaka. „Staro je debelo, mlado je mršavo”, govorio je on, mirno smešeći se i namigujući jednim okom.

Osim Darje Mihailovne, Ruđin ni s kim nije tako često ni tako dugo razgovarao kao s Natalijom. On joj je krišom davao knjige, poveravao joj svoje planove, čitao joj prve strane svojih započetih članaka i spisa. Natalija često nije razumevala njihov smisao. Uostalom, Ruđin se, kako se činilo, nije mnogo ni trudio da ga ona razume: bilo mu je dosta da ga ona sluša. Darji Mihailovnoj nije se mnogo sviđala njegova blizina s Natalijom. „Ali, mislila je ona, neka je neka malo proćereta s njim ovde na selu. Ona ga zanima kao devojčica. Velike opasnosti nema, a ona će ipak naučiti nešto... U Petrogradu ću ja to sve izmeniti…

Darja Mihailovna se varala. Natalija nije ćeretala s Ruđinom kao devojčica: ona je žudno hvatala njegove reči, trudeći se da im razume smisao; podvrgavala je svoje misli, svoje sumnje njegovoj oceni: on je bio njen učitelj, njen vođ. U prvi mah bila joj je zaneta samo glava... ali mlada glava ne zanosi se dugo sama... Kakve je slatke trenutke preživela Natalija kada joj je, u bašti na klupici, u lakom prozračnom prisenku jasenova, Ruđin čitao Geteova Fausta, Hofmana ili Betinina pisma, ili Novalisa, neprestano zastajući i objašnjavajući joj ono što bi joj bilo nerazumljivo! Ona je, kao i većina

naših gospođica, rđavo govorila nemački, ali je dobro razumevala. Međutim Ruđin je sav bio utonuo u nemačku poeziju, nemačku romantiku i filosofiju, i povuče je za sobom u te uzvišene predele. Nepoznat, divan svet otvarao se pred njenim nežnim pogledom; sa listova knjige koju je Ruđin držao u rukama, ulevahu se u njenu dušu, kao bujna reka, divne slike i svetle misli, da joj se u srcu, potresenom plemenitom radošću velikih osećanja, tiho rasplamte i raspali sveta iskra ushićenja...

— Recite mi, — Dimitrije Nikolajeviću, — poče ona jednom, sedeći kraj prozora za đerđevom, — vi ćete na zimu svakako ići u Petrograd?

— Ne znam, — odgovori Ruđin i spusti na kolena knjigu koju je prelistavao; — ako nabavim novaca, ići ću.

On je govorio leno: osećao je umor i celo jutro sedeo je besposlen.

— Čini mi se da vi možete da nađete novaca, samo kad hoćete.

Ruđin zavrte glavom.

— To vam se tako čini!

I on značajno pogleda u stranu.

Natalija htede nešto da kaže ali se uzdrža.

— Pogledajte, — poče Ruđin i pokaza joj rukom na prozor: — vidite li onu jabuku? Eno slomila se od težine i množine svoga ploda. Veran amblem genija...

— Slomila se zato što nije imala oslonca, — odgovori Natalija.

— Razumem vas, Natalija Aleksejevna, ali čovek ne može tako lako da nađe oslonca.

— Ja mislim, saučešće drugih... U svakom slučaju samoća...

Natalija se malo zbuni i pocrvene.

— I šta biste radili zimi na selu? — dodade ona brzo.

— Šta bih radio? Završio bih svoju poveću raspravu — vi znate — o tragičnosti u životu i umetnosti: pre tri dana kazivao sam vam u čemu je ta rasprava, pa bih vam je poslao.

— Hoćete li da je štampate?

— Neću.

— Zašto nećete? Za koga se onda mučite?

— Pa, recimo, za vas.

Natalija obori oči.

— To nije za mene, Dimitrije Nikolajeviću.

— Molim vas, o čemu je ta rasprava? — upita Basistov koji je sedeo malo podalje.

— O tragičnosti u životu i umetnosti, — ponovi Ruđin. — eto i gospodin Basistov će čitati. Uostalom, ja još nisam načisto s osnovnom mišlju. Dosad još nisam mogao da objasnim sebi tragičan značaj ljubavi.

Ruđin je rado i često govorio o ljubavi. U prvo vreme, pri reči ljubav, M-lle Boncourt bi uzdrhtala i načuljila uši kao stari vojnički konj kad čuje trubu, ali je malo po malo navikla na to, pa je samo grizla usne i šmrkala burmut.

— Ja mislim, — bojažljivo reče Natalija, — tragičnost u ljubavi — to je nesrećna ljubav.

— Nikako! — odgovori Ruđin, — to je pre komična strana ljubavi. To pitanje trebalo bi drukčije da se postavi... Trebalo bi dublje zahvatiti... Ljubav! — nastavi on, — u njoj je sve tajna: kako dolazi, kako se razvija, kako umire. Čas se javlja iznenada, istinita, radosna, kao dan — čas dugo tinja, kao oganj pod pepelom, i izbija kao plamen u duši, kad je već sve razrušeno, čas se opet uvlači u srce kao zmija, da odjednom izmili iz njega... Da, da, to je važno pitanje. A i ko voli danas? Ko se usuđuje da voli?

I Ruđin se zamisli.

— Što li to Sergija Pavlića već odavno nema? — upita on iznenada.

Natalija se zarumene i naže glavu đerđevu.

— Ne znam, — prošaputa ona.

— To je divan, plemenit čovek! — reče Ruđin ustajući. — On je jedan od najboljih pretstavnika sadanjeg ruskog plemstva...

M-lle Boncourt pogleda ga iskosa svojim francuskim očicama.

Ruđin pređe preko sobe.

— Jeste li opazili, — reče on, obrnuvši se brzo na potpeticama, — da na hrastu — a hrast je snažno drvo — staro lišće tek onda opada kad novo već počne da izbija?

— Jest, — lagano odgovori Natalija, — opazila sam.

— To isto biva i sa starom ljubavlju u snažnom srcu: ona već umire, ali se još neprestano drži; samo druga, nova ljubav može da je istisne.

Natalija ništa ne odgovori.

„Šta li to znači?” pomisli ona.

Ruđin zastade, zatrese kosu i iziđe.

A Natalija ode u svoju sobu. Dugo je sedela u nedoumici na svome krevetu, dugo je razmišljala o poslednjim Ruđinovim rečima i odjednom steže pesnice i gorko zaplaka. Zašto je plakala — Bog bi znao! Ni sama nije znala zašto su joj tako iznenada potekle suze. Ona ih utre, ali one ponovo potekoše, kao voda iz prepuna izvora.

*

Istoga dana razgovarala je Aleksandra Pavlovna s Ležnjovim o Ruđinu. U prvi mah on je oćutkivao, ali se ona bila rešila da ga uvuče u razgovor.

— Ja vidim, — govorila je ona, — da vam se Dimitrije Nikolajević, kao i pre, ne sviđa. Hotimično vas nisam htela dosad pitati; ali dosad ste već imali i suviše vremena da se uverite da li se promenio, i želela bih da znam zašto vam se on ne sviđa.

— Dobro, — reče s običnom ravnodušnošću Ležnjov, — kad ste već tako nestrpljivi, ali molim, ne ljutite se...

— No, počinjite, počinjite.

— I dopustite mi da kažem sve do kraja.

— Dobro, dobro, pričajte.

— Dakle, — poče Ležnjov, spuštajući se leno na divan, — priznajem da mi se Ruđin doista ne dopada. On je darovit čovek...

— Dabogme!

— On je neobično pametan čovek, iako je u suštini prazan...

— To je lako reći!

— Iako je u suštini prazan, — ponovi Ležnjov, — ali to još nije zlo! Svi smo mi prazni ljudi. Ja ga čak ne osuđujem ni za to što je u duši despot, len, i što nije čovek od znanja.

Aleksandra Pavlovna pljesnu rukama.

— Nije čovek od znanja! — uzviknu ona.

— Nije čovek od znanja, — istim glasom ponovi Ležnjov: — voli da živi na tuđ račun, da igra ulogu, i tako dalje... to je sve u svome redu. Ali je zlo što je hladan kao led.

— On je hladan, ta vatrena duša! — prekide ga Aleksandra Pavlovna.

— Jest, hladan kao led, i on to zna, pa se pretvara kao da je vatren. To je zlo, — nastavi Ležnjov, postepeno padajući u vatru, — što on igra opasnu igru — razume se, opasnu ne za sebe; on sam ne stavlja na kocku ni nape, ni dlačice — dok drugi stavljaju dušu...

— O kome, o čemu vi to govorite? Ja vas ne razumem, — reče Aleksandra Pavlovna.

— Zlo je što nije pošten. On je pametan čovek: treba dakle da zna važnost svojih reči, međutim on ih izgovara tako kao da mu je malo stalo do njih... Nema spora, on govori rečito, ali njegova rečitost nije ruska. Naposletku, to bi se i moglo oprostiti nekome mladiću, ali u njegovim godinama sramota je tešiti se šumom svojih reči, sramota je isticati se.

— Ja mislim, Mihailo Mihailoviću, da je slušaocima svejedno da li se vi ističete ili ne...

— Oprostite, Aleksandra Pavlovna, ali nije svejedno. Neko će mi reći reč koja će me sveg prožmati, drugi može reći istu reč, ili još lepšu — a ja ni uhom da mrdnem. Zašto to?

— To jest, vi nećete da mrdnete, — prekide ga Aleksandra Pavlovna.

— Jest, neću da mrdnem, — odgovori Ležnjov, — iako imam velike uši. Stvar je u tome što reči Ruđinove ostaju samo reči, a nikad ne prelaze u delo — a međutim, baš te reči mogu da uzbune i upropaste srce.

— Ali o kome vi to govorite, Mihailo Mihailoviću?

Ležnjov zastade.

— Hoćete da znate o kome govorim? O Nataliji Aleksejevnoj.

Aleksandra Pavlovna zbuni se trenutno, ali se odmah zatim nasmeši.

— Molim vas, — poče ona, — kakve vam to čudnovate misli uvek dolaze u glavu! Natalija je još dete, a najzad, i kad bi bilo što, mislite li vi da bi Darja Mihailovna...

— Darja Mihailovna je, na prvom mestu, sebična i živi samo za sebe, a drugo, ona je tako uverena u svoj način vaspitanja dece da joj ni na um ne pada da se uznemirava zbog toga. Pih, kako je to mogućno! Jedan njen mig, jedan veličanstven pogled — i sve će ići kao po koncu. Eto kako misli ta gospođa, koja uobražava da je mecena, i vrlo pametna žena, i Bog bi znao šta još, a u stvari nije

ništa drugo nego stara svetska gospođa. A Natalija nije dete: verujte mi da ona češće i dublje razmišlja nego ja i vi. I potrebno je da se takva čista, strasna i vatrena priroda nameri na takvog glumca, na takvu koketu! Uostalom, i to je u redu.

— Koketa? To vi njega nazivate koketom?

— Da, njega... Recite mi, Aleksandra Pavlovna, kakvu ulogu igra on kod Darje Mihailovne? Biti idol, orakul u kući, plesti se u domaće poslove, u porodične spletke i besposlice — da li je to dostojno čoveka?

Aleksandra Pavlovna pogleda začuđeno u Ležnjova.

— Ja vas ne poznajem, Mihailo Mihailoviću, — reče ona. — Pocrveneli ste, naljutili se. Doista, tu mora da ima nečega...

— Taman posla! Ti govoriš ženi o jednoj stvari iz ubeđenja, a ona se dotle ne smiruje dok ne izmisli ma kakav sićušan, sporedan uzrok koji te nagoni da govoriš tako, a ne drukčije.

Aleksandra Pavlovna se naljuti.

— Bravo, msje Ležnjov! vi već počinjete da proganjate žene, kao i gospodin Pigasov, kako hoćete, ali ma kako da ste oštroumni, ipak ne mogu da verujem da ste vi za tako vreme mogli svakoga u sve da razumete. Ja mislim da se vi varate. Po vašem mišljenju Ruđin je — nekakav Tartif.

— U tome i jeste stvar što on nije čak ni Tartif. Tartif je bar znao šta hoće, a ovaj pored sve svoje pameti...

— Šta je, šta je on? Dovršite šta ste naumili, nepravični, gadni čoveče!

Ležnjov ustade.

— Slušajte, Aleksandra Pavlovna, — poče on, — nepravični ste vi, a ne ja. Vi se srdite na mene zbog moje stroge ocene o Ruđinu: ja imam prava da budem strog prema njemu! Možda sam skupo platio to pravo. Ja ga dobro poznajem, dugo smo živeli zajedno. Sećate li se, ja sam vam obećao da ću vam jedanput pričati o našem životu u Moskvi. Sad je vreme da to učinim. Hoćete li imati strpljenja da me slušate?

— Govorite, govorite!

— Molim, slušajte!

Ležnjov poče hodati po sobi laganim koracima, zastajući pokatkad i obarajući glavu dole.

— Vi, možda, znate, — poče on, — a možda i ne znate, da sam ja vrlo rano ostao siroče i da već u sedamnaestoj godini nisam imao nikog ko bi se o meni starao. Živeo sam u tetkinoj kući u Moskvi, i radio sam šta sam hteo. Kao mladić bio sam dosta prazan i sujetan, voleo sam da se ističem i hvalim. Na univerzitetu bio sam vrlo nemiran i ubrzo sam se zapleo u neku intrigu. Neću da vam pričam o tome, ne vredi. Slagao sam, i to dosta gadno slagao... Uhvatiše me u laži, izobličiše, osramotiše... Ja se zbunih i zaplakah kao dete. To je bilo u stanu jednog mog poznanika, pred mnogim drugovima. Svi počeše da me ismevaju, svi osim jednog studenta koji se, upamtite, najviše ljutio na mene, dok sam ja uporno odricao svoju laž. Bilo mu je žao, šta li, tek on me uze pod ruku i odvede u svoj stan.

— To je bio Ruđin? — upita Aleksandra Pavlovna.

— Ne, nije bio Ruđin... to je bio čovek... sad je već umro... to je bio neobičan čovek. Zvao se Pokorski. Nisam u stanju da ga u malo reči opišem, a ako počnem o njemu da govorim, onda nemam volje da ma o kom drugom govorim. To je bila uzvišena, čista duša, i takav um kakav nikad više nisam video. Pokorski je živeo u maloj niskoj sobici, u mezaninu stare drvene kućice. Bio je vrlo siromah i pomagao se nekako dajući časove. Bilo je dana kad nije imao ni šolju čaja da ponudi svoje goste, a njegov jedini divan bio je toliko ugnut da je izgledao kao čamac. Ali i pored svih tih neugodnosti, njemu su dolazili mnogi drugovi. Svi su ga voleli, svačije je srce privlačio. Ne možete verovati kako je prijatno i veselo bilo u njegovoj sirotinjskoj sobici! Tu sam se upoznao s Ruđinom. U to vreme bio se već razišao sa svojim kneževićem.

— Šta je to osobito imao na sebi taj Pokorski? — upita Aleksandra Pavlovna.

— Kako da vam kažem? Poezija i istina — eto šta je svakoga privlačilo k njemu. Pored svoga jasnog i velikog uma, bio je prijatan i zanimljiv kao dete. U mojim ušima još i sad zvuči njegov veseli smeh, a u isto vreme on je

Svetleo kao ponoćni žižak
Pred svetinjom dobra...

Tako je o njemu govorio jedan sulud, ali mio pesnik iz našega društva.

— A kako je govorio? — upita Aleksandra Pavlovna..

— Govorio je dobro kad je bio raspoložen, ali ne zanosno. Ruđin je i tada bio dvadeset puta zanosniji od njega.

Ležnjov zastade i skrsti ruke.

— Pokorski i Ruđin nisu bili ni malo nalik jedan na drugog. Ruđin je imao više bleska i treska, više fraza i, ako hoćete, više entuziazma. On je izgledao mnogo darovitiji od Pokorskog, a u stvari bio je jadan prema njemu. Ruđin je divno razvijao svaku misao, prepirao se majstorski; ali te se misli nisu rađale u njegovoj glavi: on ih je uzimao od drugih, naročito od Pokorskog. Pokorski je po izgledu bio tih i blag, čak i slab, i voleo je žene do ludila, voleo je da banči, i nikome nije dopuštao da ga vređa. Ruđin se činio pun vatre, smelosti, života, a u duši je bio hladan i gotovo bojažljiv, dok mu se ne bi dirnulo u častoljublje: tada bi i na stene jurišao. Na sve moguće načine trudio se da ljude potčini sebi, ali uvek u ime opštih načela i ideja, i odista, imao je jakog uticaja na mnoge. Doduše, niko ga nije voleo, možda sam mu samo ja bio odan. Trpeli su njegov jaram... Pokorskome su se svi predavali drage volje. Zato Ruđin nikad nije propuštao priliku da porazgovara i da se prepire s prvim na koga naiđe... On nije bio pročitao mnogo knjiga, ali svakako mnogo više nego Pokorski i mi svi ostali; pri tom imao je sistematičan um i ogromno pamćenje, a to je baš ono što najviše utiče na omladinu. Daj joj samo zaključke, rezultate, ma i lažne, samo neka su zaključci! Posve savestan čovek nije za to. Pokušajte samo pa recite omladini da joj ne možete dati tačne i istinite odgovore, zato što ih ni sami ne znate... omladina vas ne bi ni slušala. Ali je isto tako ne biste mogli ni da obmanete. Potrebno je da vi sami bar u pola verujete da znate šta je istina... Zato je Ruđin i uticao tako silno na sve nas. Vidite, ja vam malo pre rekoh da je on malo čitao, ali je čitao filosofske knjige, i glava mu je bila tako udešena da je odmah iz pročitanog izvlačio sve što je opšte, hvatao se za sam koren stvari, a već posle izvlačio iz njega na sve strane svetle i pravilne konce misli, pronalazio duhovne perspektive. Naš kružić sastavljali su tada, iskreno rečeno, dečaci, i to nedoučeni dečaci. Filosofija, umetnost, nauka, sam život — sve su to za nas bile samo reči, možda i pojmovi, primamljivi,

divni, ali rastureni, razdvojeni. Opšte sveze tih pojmova, opšti svetski zakon, mi nismo znali, niti smo sanjali o njima, mada smo ih nejasno tumačili, pretresali, usiljavajući se da se u njima snađemo... Slušajući Ruđina, prvi put nam se učinilo da smo najzad razumeli tu opštu svezu, da se najzad podigla zavesa. Neka on i ne govori svoje misli — svejedno! — ali se video pravilan red u svemu što smo znali, sve rastureno odjednom se pribralo, došlo u sklad, podiglo se pred nama, kao zgrada; sve je blistalo, prožmano mišlju... Ništa ne ostade nerazumljivo, slučajno; u svemu se pokaza razumna potreba i lepota, sve dobi jasan i u isto vreme tajanstven smisao. Svaka zasebna pojava u životu zvučala je kao akord, a mi sami, s neknm svetim neobičnim pietetom, sa slatkom, iskrenom bojažljivošću, osećasmo se kao živi izvori večne istine, kao njena oruđa, pozvana za nešto veliko... Zar vam sve ovo nije smešno?

— Ni najmanje! — lagano odgovori Aleksandra Pavlovna, — po čemu to mislite? Ja ne razumem sve, ali mi nije smešno.

— Mi smo od tada postali pametniji, razume se, — nastavi Ležnjov, — sad nam sve to izgleda kao detinjarija... Ali ja ponavljam da smo tada za mnogo šta bili Ruđinu zahvalni. Pokorski je bio daleko jači od njega, to je nesumnjivo. Pokorski je ulevao u nas vatru i snagu; ali se on sam osećao ponekad malaksao i ćutljiv. Bio je čovek nervozan, bolestan, zato kad bi raširio svoja krila, Bože moj! kuda li bi odleteo! U nebesno plavetnilo i visinu! A kod Ruđina, tog lepog i stasitog mladića, bilo je mnogo sitničarstva; bio je čak i spletkaroš, imao je strast da se u sve plete, da o svemu daje svoje mišljenje i da objašnjava. Njegova bujna aktivnost bila je neumorna... politička priroda! Ja govorim o njemu kakvog sam ga tada poznavao. Uostalom, on se, na žalost, nije promenio... Zato nije promenio ni svoja uverenja... u tridesetpetoj godini!... Retko bi ko to mogao reći o sebi.

— Sedite, — reče Aleksandra Pavlovna, — zašto se klatite po sobi kao šetalica?

— Ovako mi je zgodnije, — odgovori Ležnjov. — Dakle, priznajem, Aleksandra Pavlovna, čim uđoh u kružić Pokorskoga, osetih se kao preporođen: smirih se, počeh da raspitujem, da učim, osetih radost, strahopoštovanje, jednom reči, kao da uđoh u nekakav hram. I doista, kad se samo setim naših sastanaka, e, tako mi Boga,

bilo je u njima mnogo dobroga, mnogo dirljivoga. Zamislite: okupilo se nas pet šest mladića, jedna lojana sveća gori, pije se najgori čaj i uz njega grickaju okoreli dvopeci; ali da ste nas samo videli, da ste nas samo čuli! U očima sviju ushićenje, obrazi plamte, srce bije, govori se o Bogu, o istini, o budućnosti čovečanstva, o poeziji. Ponekad se rovorile ludosti, oduševljavalo besposlicama, ali svejedno! Pokorski sedi s prebačenom nogom preko noge, podupirući bledo lice rukom, a oči mu tako blistaju. Ruđin stoji na sred sobe i govori, govori divno, kao mladi Demosten pred uzburkanim morem. Čupavi pesnik Subotin pušta s vremena na vreme oštre uzvike kao u snu. Četrdesetogodišnji burš, sin nemačkog pastora Šeler, koji je među nama važio kao vrlo dubok mislilac zahvaljujući svome večitom, ničim nenarušenom ćutanju, nekako osobito svečano ćuti, čak i veseli Ščitov, Aristofan naših sastanaka, ćuti i samo se smeška, dvojica, trojica novajlija slušaju sa svečanom nasladom... A noć leti tiho i brzo, kao na krilima. Već i zora sviće i mi se razilazimo potreseni, veseli, čisti, trezveni (kod nas tada nije bilo ni pomena o vinu), s nekakvim prijatnim umorom u duši... i na same zvezde gledali smo nekako poverljivije, kao da su nam se približile i postale razumljivije... Eh! slavno je to vreme bilo, i ja ne mogu da verujem da je ono propalo bez traga! Da, ono nije propalo, nije propalo čak ni za one čiji je život docnije postao gori... Koliko sam puta imao prilike da sretnem te ljude, pređašnje drugove! Čini se kao da je od čoveka postao zver, a treba samo da mu se spomene Pokorskovo ime, pa da se u njemu pokrenu svi ostaci plemenitosti, kao kad bi u prljavoj i mračnoj sobi otvorio zaboravljenu bočicu s mirisom...

Ležnjov umuče, njegovo bledo lice pocrvene.

— Ali zbog čega ste se i kad posvađali s Ruđinom? — reče Aleksandra Pavlovna, gledajući začuđeno u Ležnjova.

— Ja se nisam posvađao s njim, nego sam se prosto razišao s njim kad sam ga dobro upoznao u inostranstvu. A još u Moskvi imao sam razloga da se s njim raziđem. Još onda je odigrao sa mnom rđavu šalu.

— Kako to?

— Evo kako. Ja... kako da kažem?... Mojoj spoljašnosti to ne dolikuje... ali ja sam uvek bio vrlo sposoban da se zaljubim.

— Vi?

— Ja. Čudno vam je, je l' te? A međutim tako je... No, ja sam tada bio zaljubljen u jedno vrlo milo devojče... Ali zašto me gledate tako? Ja bih vam mogao reći o sebi nešto što je mnogo čudnovatije.

— A šta to, ako dopuštate da pitam?

— Pa eto tako, makar šta. Ja sam u to vreme u Moskvi išao na noćne sastanke... s kim mislite? S mladom lipom na kraj moga vrta. Obgrlim ja tanko i vitko stablo, i onda mi se čini da sam zagrlio celu prirodu, a srce mi se širi i topi, kao da se doista sva priroda uleva u njega... Eto kakav sam bio!... Nego šta! Vi možda mislite da ja nisam pisao pesme? Pisao sam ih, čak sam i jednu dramu napisao po ugledu na „Manfreda”. Među licima bio je i duh sa krvlju na grudima, ali ne sa svojom krvlju, upamtite, nego sa krvlju čovečanstva uopšte... Da, da, ne čudite se... Ali ja sam počeo da vam pričam o svojoj ljubavi... Upoznao sam se s jednim devojčetom...

— I prestali ste da idete na sastanke s lipom? — upita Aleksandra Pavlovna.

— Prestao, naravno. To je devojče bilo vrlo dobro i milo stvorenje, s veselim jasnim očima i zvonkim glasom.

— Vi vrlo lepo opisujete, — reče s osmehom Aleksandra Pavlovna.

— A vi ste vrlo strog kritičar, — odgovori na to Ležnjov. — Dakle, ta devojka imala je starog oca, kod koga je živela... Uostalom, neću da se upuštam u pojedinosti. Reći ću vam samo to da je ta devojka bila izvanredno dobra, uvek je nalivala punu čašu čaja kad joj se zatraži samo pola čaše!... Treći dan posle prvog poznanstva s njom ja sam već goreo, a sedam dana docnije nisam se više mogao uzdržati i priznadoh Ruđinu sve. Mlad, zaljubljen čovek ne može a da se ne izbrblja, tako se ja ispovedih Ruđinu potpuno. Tada sam bio sasvim pod njegovim uticajem, a taj je uticaj, moram priznati, bio u mnogom blagodatan. On je bio prvi koji me nije omalovažavao i koji me je malo otesao. Pokorskoga sam voleo strasno i osećao neki strah od njegove čistote. Ruđinu sam bio bliži. Kad doznade za moju ljubav, on beše van sebe od ushićenja: zagrli me, čestita mi, i odmah poče da me poučava i da mi objašnjava svu važnost moga novog položaja. Sav sam se bio pretvorio u uvo... Vi već znate kako on ume da govori. Njegove su reči neobično uticale na mene. Počeo

sam da uvažavam sebe, uozbiljih se i prestadoh da se smejem. Sećam se kako sam čak i išao opreznije, kao da u nedrima nosim sud, pun skupocene tečnosti, bojeći se da je ne prospem... Bio sam vrlo srećan, utoliko više što su mi svi otvoreno iskazivali svoje simpatije. Ruđin zažele da se upozna sa predmetom moje ljubavi, a i ja navaljivah da ga pretstavim...

— E, sad već vidim u čemu je stvar, — prekide ga Aleksandra Pavlovna. — Ruđin vam je preoteo predmet ljubavi, i vi mu to ni do danas niste mogli oprostiti... Mogla bih se opkladiti da se ne varam!

— I izgubili biste opkladu, Aleksandra Pavlovna: prevarili ste se. Ruđin ne samo da mi nij preoteo predmet ljubavi, nego čak nije ni mislio da mi ga otima, pa ipak mi je razrušio sreću, iako bih mu sad, kad hladnokrvno razmišljam, rado kazao hvala za sve to. Ali tada sam bio kao lud. Ruđin nikako nije mislio da mi napakosti, naprotiv! Ali usled svoje proklete navike da svaki pokret u životu, bilo svoj, bilo tuđ, pričvrsti rečju, kao bubu čiodom, on poče da nam objašnjava naš položaj, naše odnose, kako treba da se ponašamo. Kao pravi despot prisiljavao nas je da mu dajemo računa o svojim osećanjima i mislima, hvalio nas je, kudio nas je, pa je čak stupio s nama i u prepisku, pomislite!... Jednom reči, sasvim nas izbio iz takta! Ja bih. se tada i inače mučno oženio s tom gospođicom (toliko sam još imao zdravoga razuma), ali bismo bar slavno proveli nekoliko meseci, kao Pavle i Virginija, a ovako nastaše nesporazumi, zapetost; jednom reči, pođe sve ludo. Svršilo se time što Ruđin jednog lepog dana dođe do toga uverenja da on, kao prijatelj, ima svetu dužnost da o svemu izvesti staroga oca, i on to i učini.

— Je li mogućno? — uzviknu Aleksandra Pavlovna.

— Da, i što je najčudnovatije, s mojim pristankom, pomislite!... Još i sad se sećam kakav mi je haos tada bio u glavi: sve se vrtelo i okretalo; kao u mračnoj komori, belo je izgledalo crno, crno — belo, laž — istina, fantazija — dužnost... Eh! I sad mi je teško da se sećam toga. Ruđin ne klonu duhom... naprotiv, leteo je preko sviju nesporazuma i zapleta, kao lasta iznad jezera.

— I tako ste se rastali s vašim devojčetom? — upita Aleksandra Pavlovna, naivno nagnuvši glavu u stranu i uzdignuvši obrve.

— Rastao sam se... i to ružno rastao, uvredljivo i nespretno, s larmom, i to bez potrebe s larmom... I ja sam plakao, i ona je plakala,

i đavo bi znao šta je sve bilo... Pravi Gordijev čvor, koji je valjalo preseći, ali je to bolelo. Uostalom, sve na svetu teži onom što je bolje. Ona se udala za čestita čoveka i sada živi srećno...

— Ali, priznajte, vi ipak ne možete da oprostite Ruđinu... — poče Aleksandra Pavlovna.

— Kako! — prekide je Ležnjov, — plakao sam kao dete kad sam ga ispraćao u inostranstvo. Ali, istinu da kažem, još tada mi se u duši zalegla sumnja. I kad smo se docnije videli u inostranstvu... no, tada sam već bio stariji... Ruđin mi se pokazao u pravoj boji.

— Šta ste to pronašli na njemu?

— Sve ono o čemu sam vam pre jednog sata govorio. Uostalom, dosta o njemu. Možda će se sve srećno svršiti. Hteo sam samo da vam dokažem, ako sudim o njemu strogo, da ga bar i poznajem... Što se giče Natalije Aleksejevne, neću da trošim reči uzalud, ali vi obratite pažnju na vašeg brata.

— Na moga brata! A zašto?

— Pazite samo na njega. Zar vi ništa ne vidite?

Aleksandra Pavlovna obori glavu.

— Imate pravo, — reče ona, — doista brat... od nekog vremena ne mogu da ga poznam... Ali mislite li vi...

— Lakše! Čini mi se da dolazi, — odgovori Ležnjov šapatom. — A Natalija nije dete, verujte, iako je, po nesreći, neiskusna kao dete. Videćete da će nas ta devojka sve iznenaditi.

— Kako?

— Evo kako... Znate li vi da se baš takve devojke dave, truju i tako dalje. Ne gledajte na to što je ona tako mirna: u njoj su strasti silne, a i temperamenat takođe, još kako!

— Ja mislim da vi već prelazite u poeziju. Takvom flegmatiku kao što ste vi, mogu se i ja učiniti vulkan.

— Ah ne! — odgovori Ležnjov s osmehom. — Što se tiče temperamenta, vi ga, hvala Bogu, i nemate.

— Kakva je to drskost?

— Šta? Ta to je najveći komplimenat, molim vas...

Volincov uđe u sobu i pogleda podozrivo Ležnjova i sestru. U poslednje vreme beše jako opao. Oboje ga osloviše, ali se on jedva nasmeši u odgovor na njihove šale i pogleda ih, kako Pigasov jednom reče o njemu, kao tužan zec. Uostalom, svakako da nema

čoveka na svetu koji bar jedanput u životu nije izgledao gore od njega. Volincov je osećao da se Natalija udaljava od njega, a zajedno s njom, činilo mu se, kao da mu se i zemlja izmiče ispod nogu.

VII

Sutradan je bila nedelja. Natalija ustade dockan. Uoči toga dana bila je vrlo ćutljiva do samog večera, stidela se u sebi svojih suza i vrlo je rđavo spavala. Sedeći poluobučena za svojim malim klavirom, čas je hvatala jedva čujne akorde, da ne bi razbudila M-lle Boncourt, čas je naslanjala čelo na hladne dirke i dugo ostajala nepomična. Mislila je neprestano, ne samo o Ruđinu, nego o svakoj reči koju je on izgovorio, predajući se sva svojim razmišljanjima. Ponekad se sećala i Volincova. Znala je da je on voli. Ali ga je njena misao brzo ostavljala... Osećala je neko neobično uzbuđenje. Ujutru se brzo obuče, siđe dole i, pošto se pozdravi s materom, uluči priliku i ode u vrt... Dan je bio topal, svetao, sjajan dan, iako je kiša naizmence padala. Po čistom nebu, ne zaklanjajući sunce, mirno su plovili niski, sivi oblaci, i s vremena na vreme izlivali na polja obilne potoke iznenadnog i trenutnog pljuska. Krupne, svetle kapi padale su brzo, s nekakvim suhim šumom, kao pravi brilijanti; sunce je treptalo kroz njihovu svetlucavu mrežu, trava, do malo čas povijena vetrom, ne micaše se više i žedno upijaše vlagu. Orošeno drveće treperilo je svim svojim lišćem. Ptice su neprestano pevale: bilo je pravo uživanje slušati njihovo cvrkutanje uz sveži šum i romorenje prolazne kiše. Prašina se dizala po putovima koji behu lako išarani oštrim udarima čestih mlazeva. Ali evo, oblaci se raziđoše, vetrić pirnu, trava zablista kao smaragd i zlato... Prilepljeno lišće postade providnije... jak miris podiže se sa sviju strana...

Nebo se beše gotovo sasvim očistilo kad Natalija uđe u vrt. U vrtu se osećaše svežina i tišina, ona mirna i srećna tišina koja u ljudskom srcu izaziva slatku iznurenost tajnog saučešća i neodređenih želja...

Natalija iđaše pored jezera dugom alejom od srebrnastih topola, kad iznenada, kao iz zemlje, iskrsnu pred njom Ruđin.

Ona se zbuni. On je pogleda pravo u lice.

— Vi ste sami? — upita on.

— Jest, sama sam, — odgovori Natalija, uostalom, izišla sam za trenutak. Moram kući.

— Ja ću vas otpratiti.

I on pođe pored nje.

— Vi ste nešto tužni? — reče on.

— Ja?... A ja baš hoću da kažem kako mi vi izgledate neraspoloženi.

— Može biti... to se dešava kod mene. Kod mene je to opravdanije nego kod vas.

— Kako to? Mislite li da ja nemam zašta da budem tužna?

— U vašim godinama treba samo da se uživa život.

Natalija pođe nekoliko koraka ćuteći.

— Dimitrije Nikolajeviću! — poče ona.

— Šta?

— Sećate li se... poređenja koje juče učiniste... sećate li se... s hrastom?

— Ah, da, sećam se. Pa šta?

Natalija pogleda Ruđina kradimice.

— Zašto?... Šta ste hteli time da kažete?

Ruđin naže glavu i upravi pogled u daljinu.

— Natalija Aleksejevna! — poče on sa svojstvenim mu uzdržanim i značajnim izrazom, koji je uvek primoravao slušaoca da misli kako Ruđin nije iskazao ni deseti deo onoga što mu je na duši, — Natalija Aleksejevna! vi ste mogli uvideti kako ja malo govorim o svojoj prošlosti. Ima nekih struna koje ja nikako ne dodirujem. Moje srce... kome je potrebno da zna šta se u njemu dešava? Isticati to na vidik, činilo mi se uvek kao obesvećenje. Ali prema vama sam iskren; vi izazivate moje poverenje... Ne mogu da krijem od vas da sam i ja voleo i stradao, kao i svi... Kad i kako? O tome ne vredi govoriti; glavno je da je moje srce osetilo mnogo radosti i bola...

Ruđin poćuta malo.

— Ono što eam vam juče rekao, — nastavi on, — može se donekle primeniti na mene, na moj sadašnji položaj. Ali ipak ne vredi o tome govoriti. Ta je strana života za mene već izgubljena. Ostalo mi je da se potucam po vrelom i prašnjivom putu, od stanice do stanice, u rastočenim kolima... Kad li ću stići, i da li ću uopšte stići — Bog će znati... Bolje da razgovaramo o vama...

— Je li mogućno, Dimitrije Nikolajeviću, da vi od života ništa ne očekujete? — prekide ga Natalija.

— O, ne! Ja očekujem mnogo, ali ne za sebe... Od rada, od blaženstva koje rad pruža, ja se nikad neću odreći, ali sam se

odrekao uživanja. Moje nade, moji snovi, i moja lična sreća, nemaju ničega zajedničkog. Ljubav (pri toj reči on sleže ramenima)... Ljubav nije za mene, ja nisam za nju. Žena koja voli ima prava da traži od čoveka sve, a ja ne mogu da dam sve. Uz to, dopasti se, to je privilegija mladića: ja sam već star. Kud bi mi dolikovalo da zanosim tuđe glave? Hvala Bogu, ako svoju održim na ramenima.

— Ja razumem, — reče Natalija, — ko teži visokoj meti, taj ne sme da misli o sebi; ali zar žena ne bi mogla da oceni takvoga čoveka? Naprotiv, ja mislim da bi žena pre okrenula leđa egoistu... Svi mladi ljudi, ti mladići po vašem mišljenju, sve su to egoisti, zauzeti samim sobom čak i kad su zaljubljeni. Verujte mi, žena ne samo što je sposobna da razume požrtvovanje, ona i sama ume da se žrtvuje.

Natalijini obrazi lako porumeneše, a oči joj zasvetleše. Pre poznanstva s Ruđinom nikad ne bi izgovorila tako dugu besedu, i još s takvim žarom.

— Vi ste već više puta čuli moje mišljenje o ženinom pozivu, — reče Ruđin sa snishodljivim osmehom. — Vi znate da je, po mome mišljenju, samo Jovanka od Arka mogla da spase Francusku... ali nije o tome reč. Hteo sam da govorim o vama. Vi ste na pragu života... Prijatno je i korisno razmišljati o vašoj budućnosti... Slušajte, vi znate, ja sam vaš prijatelj, ja učestvujem u svemu što se vas tiče. Kao da ste mi rođaka... I prema tome, nadam se da moje pitanje nećete uzeti kao neskromno; kažite mi, da li vam je srce dosad bilo mirno?

Natalija sva porumene i ne reče ništa. Ruđin zastade, zastade i ona.

— Ljutite li se na mene? — upita on.

— Ne, — odgovori ona, — ali ja nikako nisam očekivala...

— Uostalom, — nastavi on, — ne morate ni da mi odgovorite. Ja znam vašu tajnu.

Natalija ga skoro uplašeno pogleda.

— Da... da, ja znam ko se vama sviđa. I moram priznati, bolji izbor niste mogli učiniti. On je divan čovek, umeće da vas ceni, život ga nije salomio, duša mu je prosta i čista... on će vas usrećiti.

— O kome to govorite, Dimitrije Nikolajeviću?

— Kao da ne znate o kome govorim? Razume se, o Volincovu. Šta? Zar to nije istina?

Natalija se okrenu malo od Ruđina. Bila je vrlo zbunjena.

— Zar on nije zaljubljen u vas? Molim vas! On ne skida očiju s vas, prati vam svaki pokret; a najzad, zar ljubav može da se sakrije! I zar vi niste naklonjeni njemu? Koliko sam mogao da vidim, on se i vašoj majci sviđa... Vaš izbor...

— Dimitrije Nikolajeviću, — prekide ga Natalija, pružajući u zabuni ruku prema obližnjem žbunu, — pravo da vam kažem, meni je neprijatno da govorim o tome, ali uveravam vas... da se varate.

— Varam se? — ponovi Ruđin. — Ne verujem... Ja vas od skoro poznajem, ali vas već dobro znam. Šta znači ta promena koju jasno vidim na vama? Vi niste više onakvi kakvu sam vas video pre šest nedelja! Ne, Natalija Aleksejevna, vaše srce nije slobodno.

— Može biti, — odgovori Natalija jedva čujno, — ali vi se ipak varate.

— Kako to? — upita Ruđin.

— Ostavite me, ne pitajte me! — odgovori Natalija i brzim koracima uputi se kući.

Ona se sama uplaši od svega onog što odjednom oseti u sebi.

Ruđin je stiže i zaustavi.

— Natalija Aleksejevna, — poče on, — ovaj se razgovor ne može tako svršiti: on je i za mene vrlo važan... Kako da vas razumem?

— Ostavite me! — ponovi Natalija.

— Natalija Aleksejevna, za ime Boga!

Na licu Ruđinovu opazi se nemir. On preblede.

— Vi sve razumete, na treba i mene da razumete! — reče Natalija, istrže ruku iz njegove i pođe, ne osvrćući se.

— Samo jednu reč! — viknu Ruđin za njom.

Ona zastade, ali se ne okrenu.

— Pitali ste me šta sam hteo da kažem jučerašnjim poređenjem. Znajte, dakle, ja neću da vas obmanjujem. Govorio sam o sebi, o svojoj prošlosti, i o vama...

— Kako? O meni?

— Jest, o vama, ponavljam, ja neću da vas obmanjujem... Sad znate o kakvom sam osećanju, o kakvom novom osećanju, govorio tada... Do danas nikad se ne bih usudio...

Natalija odjednom pokri lice rukama i otrča kući.

Bila je toliko potresena neočekivanim raspletom svoga razgovora s Ruđinom da i ne vide Volincova, pored koga protrča. On je stojao nepomično, prislonjen leđima uz drvo. Četvrt sata ranije bio je došao Darji Mihailovnoj, koju je zastao u sobi za primanje. Progovorio je dve tri reči s njom, zatim se neprimetno udaljio i pošao da traži Nataliju. Rukovođen instinktom svojstvemim zaljubljenim ljudima, on pođe pravo u vrt i nabasa na nju i Ruđina baš u trenutku kad ona istrže svoju ruku iz njegove. Volincovu se smrče pred očima. Pošto odgleda Nataliju, on se odmače od drveta i pođe dva tri koraka, ne znajući ni sam kuda i zašto. Ruđin ga spazi kad ga sustiže. Obojica pogledaše jedan drugome u oči, pozdraviše se i raziđoše ćuteći.

„Ovo se ne može ovako svršiti”, pomisliše obojica.

Volincov ode na kraj vrta. Beše mu mučno i teško, srce mu beše kao olovom pritisnuto, krv mu s vremena na vreme ključaše besno. Kiša opet poče da promiče. Ruđin se vrati u svoju sobu. I on ne beše miran: misli mu se kovitlahu kao vihor. Poverljivi, neočekivani dodir mlade, čiste duše zbuni svakog.

Za stolom sve beše nekako nezgodno. Natalija, sva bleda, jedva se držala na stolici, oborenih očiju. Volincov je sedeo, kao i obično, pored nje, i s vremena na vreme usiljeno razgovarao s njom. Toga dana ručao je kod Darje Mihailovne i Pigasov. On je za stolom govorio više od sviju. Između ostalog počeo je da dokazuje, kako se ljudi, kao i psi, mogu podeliti na kuse i repate. Kusi ljudi ili se rađaju kusi, ili postaju takvi svojom krivicom. Kusim ljudima ide rđavo, ništa im ne polazi za rukom, nemaju samopouzdanja. Međutim čovek koji ima dugačak, vunast rep, ima sreće. On može biti i gori i slabiji od kusog, ali ima samopouzdanja, opusti rep, pa mu se svi dive. A što je najčudnovatije, rep je najnepotrebniji deo tela, priznaćete; za šta bi se rep mogao upotrebiti? Pa ipak svi cene vaše osobine po repu.

— Ja, — dodade on, uzdišući, — pripadam broju kusih, i, što je najgore, ja sam sam sebi otsekao rep.

— To jest, hoćete da kažete, — primeti Ruđin nemarno, — što je, uostalom, mnogo pre vas kazao Larošfuko: veruj u sebe samog, pa će i drugi verovati u tebe. Ne razumem šta će tu repovi.

— Dopustite svakome, — prihvati žustro Volincov, a oči mu sevnuše, — dopustite svakome da kaže svoje mišljenje. Govori se o

despotizmu... Ja mislim da nema goreg despotizma od tako zvanih duhovitih ljudi. Đavo da ih nosi!

Svi behu iznenađeni Volincovljevim ispadom i svi ućutaše. Ruđin ga kao pogleda, ali ne izdrža njegov pogled, okrete se, nasmeši se i umuče.

„Oho! I ti si od onih kusih!” pomisli Pigasov. Natalija pretrnu od straha. Darja Mihailovna pogleda u Volincova ne razumevajući ga, najzad prva progovori i ispriča nešto o nekakvom neobičnom psu ministra N. N.

Posle ručka Volincov odmah ode. Pozdravljajući se s Natalijom, ne mogaše da se uzdrži i reče joj:

— Što ste se tako zbunili, kao krivac? Vi ni pred kim ne možete biti krivi!

Natalija ne razumede ništa i samo pogleda za njim. Za vreme čaja Ruđin joj priđe i, nagnuvši se nad sto, kao da čita novine, on joj došanu:

— Sve je ovo kao san, zar ne? Meni je vrlo potrebno da vas vidim nasamo... makar za trenutak. — Zatim se okrenu k M-lle Boncourt: — Evo onog feljtona, — reče joj, — što ste ga tražili, — i ponovo nagnuvši se Nataliji, dodade šapatom: — gledajte da oko deset sati budete blizu terase, u paviljonu od jorgovana, čekaću vas...

Junak večera bio je Pigasov. Ruđin mu beše ustupio bojište. Naročito je zabavljao Darju Mihailovnu. Prvo je pričao o jednom svom susedu, koji je, živeći trideset godina pod ženinom papučom, bio toliko usvojio ženske navike da je, u prisustvu Pigasova, prelazeći preko bare, podigao krajeve kaputa, kao što žene čine sa svojim haljinama. Zatim se obratio drugom spahiji, koji je prvo bio slobodan zidar, zatim melanholik, a potom zaželeo da bude bankar.

— Pa kako ste vi to bili slobodan zidar, Filipe Stepaniću? — upita ga Pigasov.

— Zna se kako: nosio sam dug nokat na malom prstu.

Ali se Darja Mihailovna najviše smejala kad Pigasov poče da govori o ljubavi i da uverava kako su i za njim uzdisali, kako ga je jedna vatrena Nemica nazvala „apetitnim Afrikančićem” i „sipljivkom”. Darja Mihailovna se smejala, a međutim Pigasov nije lagao: on je zbilja imao prava da se ponosi svojim pobedama. On je uveravao da

ništa nije lakše nego zaneti koju hoćeš ženu: treba joj samo desetak dana uzastopce ponavljati da joj je na usnama raj, a u očima blaženstvo, i da su sve druge žene prema njoj pačavre, pa će jedanaestog dana i ona sama reći da joj je na usnama raj, a u očima blaženstvo — i zaljubiće se u vas. Svega ima na svetu. Ko zna, možda je Pigasov u pravu.

U devet i po, Ruđin je već bio u paviljonu. U dalekoj i bledoj nebesnoj dubini tek su se pojavljivale zvezdice, zapad se još rumeneo, s te strane vidik je bio jasniji i čistiji, polumesec je svetleo kao zlato kroz crnu koprenu žalosne breze. Druga drveta ili su stojala kao sumorni divovi s hiljadu otvora nalik na oči, ili se slivala u guste, mračne gomile. Ni jedan se listak nije micao. Najviše grane jorgovana i bagrema kao da su prisluškivale. Kuća se tamnila u blizini, dugački osvetljeni prozori ocrtavahu se na njoj kao crvene pruge. Veče je bilo tiho i mirno, ali se u njemu osećao nekakav uzdržani, strasni dah.

Ruđin je stojao s prekrštenim rukama na grudima i slušao s napregnutom pažnjom. Srce mu je jako udaralo, a on je i nehotice zadržavao disanje. Najzadraču lake, brze korake, i u paviljon uđe Natalija.

Ruđin joj potrča u susret i uze je za ruke. Bile su hladne kao led.

— Natalija Aleksejevna! — poče on uzdrhtalim šapatom, — želeo sam da vas vidim... nisam mogao da sačekam sutrašnji dan. Moram da vam kažem ono o čemu nisam ni sanjao, ono što jutros nisam znao ni sam: ja vas volim.

Natalijine ruke zadrhtaše lako u njegovim rukama.

— Ja vas volim, — ponovi on, — i čudim se samo kako sam mogao da se tako dugo varam, kako odavno nisam uvideo da vas volim!... A vi?... Natalija Aleksejevna, recite mi, a vi?...

Natalija je jedva disala.

— Vidite da sam došla, — reče ona najzad.

— Ne, recite mi: volite li vi mene?

— Čini mi se... da... — prošapta ona.

Ruđin joj još jače steže ruke i htede da je privuče k sebi...

Natalija se brzo obazre.

— Pustite me, strah me je, čini mi se da nas neko prisluškuje... Za ime Božje, budite obazriviji. Volincov već sumnja.

— Bog s njim! Videli ste da mu danas nisam odgovorio... Ah, Natalija Aleksejevna, kako sam srećan! Sad nas ništa više neće rastaviti!

Natalija ga pogleda u oči.

— Pustite me, — prošapta ona, — dockan je.

— Samo još malo, — poče Ruđin...

— Ne, pustite me, pustite...

— Vi kao da me se bojite?

— Ne, ali vreme je već...

— Onda ponovite bar još jedanput...

— Vi kažete da ste srećni? — upita Natalija.

— Ja? Nema čoveka na svetu koji bi bio srećniji od mene! Zar vi još sumnjate?

Natalija podiže glavu. Njeno bledo, plemenito, mlado i uzbuđeno lice bilo je divno, u tajanstvenoj senci paviljona, pri slaboj svetlosti koja je padala s noćnog neba.

— Onda znajte, — reče ona, — ja sam vaša.

— O, Bože! — uzviknu Ruđin...

Ali se Natalija otrže i ode. Ruđin postoja još malo, zatim polako iziđe iz paviljona. Mesec mu jasno osvetli lice, na usnama mu zaigra osmeh.

— Srećan sam, — reče on poluglasno. — Jest, srećan sam.. — ponovi on, kao da želi da ubedi sama sebe.

Uspravi se, zatrese kovrdžastom kosom i pođe dalje u vrt, veselo razmahujući rukama.

U tom trenutku, razmakoše se grane od paviljona, i pojavi se Pandaljevski. On se pažljivo obazre, klimnu glavom, steže usne i značajno reče: „A to je! Ovo moram dostaviti Darji Mihailovnoj”, i zatim iščeze.

VIII

Po povratku kući, Volincov je bio tako utučen i sumoran, tako je zlovoljno odgovarao sestri i tako se brzo zatvorio u svoj kabinet da se ona reši da pošalje momka po Ležnjova. Ona se obraćala njemu u svima težim prilikama. Ležnjov odgovori da će doći sutradan.

Volincov se ni sutradan ne raspoloži. Posle čaja mislio je da ode na rad, ali ostade, leže na divan i poče da čita knjigu, što se kod njega retko dešavalo. Volincov nije imao simpatija za književnost, a pesama se prosto bojao. „Nerazumljivo kao pesma", govorio je on, i kao potvrdu svojih reči, navodio je ove stihove Ajbulata:

I do poslednjih dana s mukom,
Ni gordi ogled, niti um pravi,
Satrti neće svojom rukom
Spomen na ovaj život krvavi...

Aleksandra Pavlovna pogleda brižno u brata, ali ga nije uznemiravala pitanjima. Kola se zaustaviše pred kućom. „No, hvala Bogu, pomisli ona, Ležnjov." Sluga uđe i prijavi Ruđinov dolazak.

Volincov baci knjigu na pod i podiže glavu.

— Ko je došao? — upita on.

— Ruđin, Dimitrije Nikolajević, ponovi sluga.

Volincov ustade.

— Neka uđe, — reče on, — a ti, sestro, — dodade obraćajući se Aleksandri Pavlovnoj, — molim te, iziđi.

— A zašto?... poče ona.

— Ja znam zašto, — prekide je on naprasito, — ja te molim.

Ruđin uđe. Stojeći na sred sobe, Volincov mu se hladno pokloni, ali mu ne pruži ruku.

— Vi me niste očekivali, je l' te? — poče Ruđin i spusti šešir na prozor.

Usne mu lako podrhtavahu. Beše mu neprijatno, ali se staraše da prikrije svoju zabunu.

— Zbilja vas nisam očekivao, — odgovori Volincov: — posle jučerašnjeg dana pre sam mogao očekivati ma kog drugog — s porukom od vas.

— Ne razumem šta hoćete da kažete, — reče Ruđin pošto sede, — ali mi je vrlo milo što ste tako iskreni. Utoliko bolje. Došao sam k vama, kao plemenitom čoveku.

— Zar ne bi moglo biti bez komplimenata? — reče Volincov.

— Želim da vam objasnim zašto sam došao.

— Mi smo davnašnji poznanici, pa zašto ne biste došli k meni? Uostalom, ovo nije prvi put da me udostojavate svojom posetom.

— Došao sam k vama kao plemenit čovek plemenitu čoveku, — ponovi Ruđin, — i sad hoću da se pozovem na vaš sud... Ja imam mnogo poverenja u vama...

— U čemu je stvar? — upita Volincov, koji još stojaše u pređašnjem položaju i mrko pogledaše Ruđina, pokatkad samo upredajući brkove.

— Dopustite... došao sam da se objasnim, doista, ali ipak, to ne može tako naprečac.

— A zašto ne bi moglo?

— Zato što je tu upleteno i treće lice...

— Kakvo treće lice?

— Sergije Pavliću, vi me razumete.

— Dimitrije Nikolajeviću, ja vas nikako ne razumem.

— Vi biste hteli...

— Ja bih hteo da govorite otvoreno! — prihvati Volincov.

On se ozbiljno naljuti.

Ruđin se namršti.

— Lepo... mi smo sami... moram vam reći — uostalom, vi se možda i sami sećate (Volincov nestrpljivo sleže ramenima), — moram vam reći da ja volim Nataliju Aleksejevnu i imam razloga da verujem da i ona mene voli.

Volincov preblede, ali ništa ne odgovori, priđe prozoru i okrenu leđa.

— Vi ćete razumeti, Sergnje Pavliću, da ja, kad ne bih bio uveren...

— Molim! — pohita da ga prekine Volincov, — ja nikako ne sumnjam... Pa šta! Neka vam je sa srećom! Samo se čudim koji vas je đavo naterao da mi dođete s tom vešću... Šta ću ja tu? Šta se mene tiče koga vi volite i ko vas voli? Ja prosto ne mogu da razumem.

Volincov je i dalje gledao kroz prozor. Glas mu je zvučao muklo.

Ruđin ustade.

— Reći ću vam, Sergije Pavliću, zašto sam se rešio da dođem k vama, zašto nemam prava da krijem od vas našu... naše uzajamne simpatije. Ja vas vrlo mnogo poštujem — eto zašto sam došao; ja nisam hteo... mi oboje nismo hteli da pred vama igramo komediju... Vaša ljubav prema Nataliji Aleksejevnoj bila mi je poznata... Verujte mi, ja znam svoju vrednost, ja znam kako sam malo dostojan da zamenim vas u njenom srcu, ali kad je već slučaj tako udesio, zar vredi varati, obmanjivati, pretvarati se? Zar bi bolje bilo izlagati se nesporazumima ili, šta više, mogućnosti onakvog prizora kakav se juče desio za ručkom? Sergije Pavliću, recite sami.

Volincov skrsti ruke na grudi, usiljavajući se da umiri samoga sebe.

— Sergije Pavliću, — nastavi Ruđin, — ja sam vas ožalostio, ja to osećam... ali razumejte nas... razumejte, mi nismo imali drugog načina da vam dokažemo naše poštovanje, da vam dokažemo kako umemo da cenimo vašu iskrenu plemenitost. Iskrenost, potpuna iskrenost prema svakom drugom bila bi neumesna, ali prema vama ona postaje dužnost. Prijatno nam je kad pomislimo da je naša tajna u vašim rukama.

Volincov se usiljeno nasmeja.

— Hvala vam na poverenju! — uzviknu on, — iako, molim utuvite, nisam želeo da doznam vašu tajnu i da vam svoju poveravam, ma da vi raspolažete njom, kao sa svojom imaovinom. Ali dopustite: vi govorite i u ime nekog drugog lica. Prema tome, ja pretpostavljam da Natalija Aleksejevna zna za vašu posetu i cilj te posete?

Ruđin se malo zbuni.

— Ne, ja nisam kazao svoju nameru Nataliji Aleksejevnoj, ali znam da i ona misli isto tako kao i ja.

— Sve je to lepo, — reče Volincov posle kratke počivke i poče dobovati prstima po prozoru, — iako bi mnogo bolje bilo, priznaćete, da me malo manje poštujete. Pravo da vam kažem, meni to vaše poštovanje nimalo nije potrebno, ali šta biste sad hteli od mene?

— Neću ništa... ili ne! Hoću nešto: želeo bih da me ne držite za podmukla i lukava čoveka, da me razumete... Ja se nadam da vi sad

ni malo nećete sumnjati u moju iskrenost... Želeo bih, Sergije Pavliću, da se rastanemo kao prijatelji... da mi, kao i ranije, pružite ruku...

I Ruđin priđe Volincovu.

— Oprostite, gospodine, — reče Volincov, obrnuvši se i otstupivši korak u nazad, — ja sam gotov da verujem u vašu dobru nameru, recimo da je sve to lepo i uzvišeno, ali mi smo ljudi prosti i svaku stvar krstimo pravim imenom, mi ne možemo da idemo za poletom tako velikih umova kao što je vaš... Ono što vama izgleda iskreno, nama se čini nametljivo i neskromno... Što je za vas prosto i jasno, za nas je zapleteno i tamno... Vi se razmećete onim što mi skrivamo: kako bismo vas onda mogli razumeti? Oprostite, ali niti vas mogu smatrati za prijatelja, niti ću vam pružiti ruku... To je možda sitničarstvo, ali i ja sam samo sitničar.

Ruđin uze šešir s prozora.

— Sergije Pavliću, — reče on tužno, — zbogom, ja sam se prevario u svojim očekivanjima. Moja je poseta zbilja bila vrlo neobična, ali sam očekivao da ćete vi... (Volincov učini nestrpljiv pokret). Oprostite, neću o tom više da govorim. Kad dobro promislim, vidim doista da imate pravo i da drukčije niste mogli da činite. Zbogom, dopustits bar da vas još jedanput, poslednji put, uverim o čistoti svojih namera... U vašu skromnost ja sam već uveren...

— To je već suviše! — povika Volincov i uzdrhta od gneva, — ja nikako nisam iznuđavao vaše poverenje, prema tome, vi nemate nikakva prava da računate na moju skromnost!

Ruđin zausti da nešto kaže, ali samo raširi ruke, pokloii se i iziđe, a Volincov pade na divan i okrenu lice zidu.

— Mogu li ući? —raču se na vratima glas Aleksandre Pavlovne.

Volincov ne odgovori odmah i polako pređe rukom preko lica.

— Ne, Saša, — reče on malo promenjenim glasom, — počekaj još malo.

Pola sata docnije Aleksandra Pavlovna priđe opet vratima.

— Došao je Mihailo Mihailović, — reče ona, — hoćeš li da ga vidiš?

— Hoću, — odgovori Volincov, — pošalji ga ovamo.

Ležnjov uđe.

— Šta je, bolestan si? — upita on sedajući u naslonjaču pored divana.

Volincov se podiže, nasloni se na lakat i dugo, dugo gledaše u lice svoga prijatelja, zatim mu od reči do reči ispriča svoj razgovor s Ruđinom. Dotle nikad nije ni reči spomenuo Ležnjovu o svojoj ljubavi prema Nataliji, iako je znao da to za njega nije tajna.

— E, brate moj, to me iznenađuje, — reče Ležnjov kad Volincov završi svoje pričanje. — Mnoga bi se čuda mogla od njega očekivati, ali to... Uostalom, poznajem ga: i tu je on onaj stari.

— Molim te, — govorio je uzbuđeni Volincov, — to je već krajnji bezobrazluk! Umalo ga nisam izbacio kroz prozor! Hteo je da se razmeće preda mnom, šta li, ili se prosto boji? Ali zašto? Kako je mogao da se usudi da dođe čoveku...

Volincov metnu ruke pod glavu i ućuta.

— Ne, brate, nije tako, — odgovori Ležnjov mirno. — Nećeš mi verovati, ali on je to zbilja učinio u dobroj nameri. Zacelo... Vidiš, to izgleda i plemenito i iskreno i daje mu prilike da se izgovori i da pokaže svoju rečitost, a eto, to nam je potrebno, eto, to je ono bez čega mi ne možemo da živimo... Oh, njegov jezik, to je njegov neprijatelj... E pa, zato i mora da robuje jeziku.

— Ne možeš ni da zamisliš kako je svečano ušao i govorio!...

— No, na bez toga ne bi ni moglo biti. On i kaput zakopčava kao da vrši neku svetu dužnost. Voleo bih da ga vidim na nekom pustom ostrvu, na da gledam iz prikrajka kako bi se tamo ponašao. A ovamo govori o prostoti!

— Ali za ime Božje, brate, reci mi šta je to, filosofija, šta li? — upita Volincov.

— Kako da ti kažem? S jedne strane, gotovo imaš pravo, to je filosofija, a s druge, nešto sasvim drugo. Ne može se svaka besmislica nazvati filosofijom.

Volincov ga pogleda.

— A da on ne laže, šta misliš?

— Ne, sine moj, ne laže. Uostalom, znaš šta? Daj da pripalimo lule i da pozovemo Aleksandru Pavlovnu... Pored nje se lepše govori i lakše ćuti. Ona će nam dati čaja.

— Možemo, — odgovori Volincov. — Saša, dođi ovamo! — viknu on.

Aleksandra Pavlovna uđe. On joj uze ruku i snažno je pritište na svoje usne.

*

Ruđin se vrati kući zbunjen i čudnovato raspoložen. Jedio se na sama sebe, prebacivao je sebi što je bio tako brzoplet i detinjast. Ne kaže se badava: nema ničeg goreg nego kad znaš da si učinio glupost.

Ruđina je grizlo kajanje.

„Đavo me je terao, šaptaše on kroz zube, da idem tom spahiji! Baš mi je krasna misao došla u glavu! Naslušao sam se njegovih drskosti!“

Međutim u kući Darje Mihailovne događalo se nešto neobično. Domaćica celo jutro nije izlazila, pa čak ne dođe ni na ručak. Pandaljevaš, jedina ličnost koja je kod nje imala pristupa, reče da je glava boli. Ruđin takođe ne vide ni Nataliju: ona je sedela u svojoj sobi s M-lle Boncourt... Kad srete Ruđina u trpezariji, ona ga tako tužno pogleda da mu srce zadrhta. Lice joj je bilo izmenjeno kao da se od juče neka nesreća sručila na njenu glavu. Teret nejasnih slutnja poče da muči Ruđina. Da bi se ma kako razgalio, on poče da razgovara s Basistovim. Dugo je razgovarao i u njemu našao vatrena i živahna mladića, puna oduševljenih nada i još nepomućene vere. Uveče pojavila se u salonu i Darja Mihailovna, na neka dva sata. Bila je ljubazna prema Ruđinu, ali se nekako držala dalje, čas se smeškala, čas mrštila, govorila je kroz nos i sve u nekim aluzijama... Držala se kao dvorska dama. U poslednje vreme, kao da je nešto ohladnela prema Ruđinu. „Kakva je ovo zagonetka?” — pomisli on gledajući ispod oka u njenu zabačenu glavu.

Nije dugo čekao rešenje te zagonetke. Kad se oko ponoći vraćao u svoju sobu, idući mračnim hodnikom, gurnu mu neko odjednom ceduljicu u ruku. On se osvrnu i vide jednu devojku, kako mu se učini, Natalijinu sobaricu. On uđe u svoju sobu, otprati momka, otvori ceduljicu i pročita ove redove, pisane Natalijinom rukom:

„Budiite sutra u sedam sati ujutro, ne docnije, blizu Avđuhina ribnjaka, iza hrastove šume. Svako drugo vreme isključeno je. To će biti naš poslednji sastanak, sve će se svršiti ako... Dođite. Potrebno je da se sporazumemo...

„P. S. Ako ne dođem, znači da se nikad više nećemo videti: onda ću vam javiti u čemu je stvar…“

Ruđin se zamisli, povrte hartijicu u rukama, gurnu je pod uzglavlje, svuče se, leže, ali ne zaspa odmah; spavao je nemirno i probudio se pre pet sati.

IX

Avđuhin ribnjak, blizu koga je Natalija bila odredila sastanak s Ruđinom, odavno već nije bio ribnjak. Pre trideset godina voda je prokopala nasip i od tada su ga napustili. Samo po ravnom i pljosnatom dnu jaruge, koje je nekada bilo obloženo debelim slojem mulja, i po ostacima bedema, moglo se poznati da je tu nekada bio ribnjak. Tu je nekada bio i letnjikovac. On je već odavno bio porušen. Dva ogromna bora potsećala su na njega; kroz njihove visoke, proređene zelene grane vetar je večito šumeo i sumorno brujao... Ljudi su pričali tajanstvene bajke o strašnom zločinu koji se desio tu pod tim borovima. Pričalo se i to, da ni jedan od njih neće pasti a da ne ubije koga; da je tu bio i treći bor, koji je bura oborila, te je ubio jednu devojčicu. Cela okolina oko starog ribnjaka smatrala se kao nečista. Pusta i gola, ali mrtva i mračna, čak i u sunčane dane, izgledala je još mračnija i zabačenija zbog blizine stare hrastove šume, odavno uništene i osušene. Retki sivi ostaci golemih drveta uzdizahu se kao kakva tužna priviđenja iznad niskih žbunova. Teško je bilo i pogledati ih: činilo se kao da su se neki pakosni starci sastali na sklapaju zaveru. Uska, jedva prokrčena stazica vodila je u stranu. Bez velike nevolje niko nije prolazio pored Avđuhina ribnjaka. Natalija navlaš beše izabrala tako usamljeno mesto. Od kuće Darje Mihailovne dotle nije bilo više od pola kilometra.

Sunce se već davno beše rodilo kad Ruđin stiže do Avđuhina ribnjaka, ali jutro ne beše prijatno. Zbijeni, tmasti oblaci pokrivali su celo nebo; vetar ih je besno gonio, fijučući i zviždeći. Ruđin pođe gore dole po obali, obrasloj nizom repušine i pocrnele koprive. Bio je jako uzbuđen. Ti sastanci, ta nova osećanja zanimahu ga, ali i uzbuđivahu, naročito posle jučerašnje ceduljice. On uviđaše da se rasplet približava i u potaji osećaše neko uznemirenje, mada to niko ne bi pomislio gledajući ga s kakvom je mirnom odvažnošću skrstio ruke na grudi i bacao poglede na sve strane. Nije Pigasov za njega uzalud rekao da kod njega, kao kod kitajskih bogova, uvek preteže glava. Ali samo s glavom, pa ma kako bila jaka, čovek teško da može doznati čak i to šta se u njemu samom dešava... Ruđin, pametni, oštroumni Ruđin, ne beše u stanju da kaže sebi sigurno, voli li on Nataliju, pati li, da li će patiti ako se rastane s njom. Zašto

je, ne pretvarajući se kao Lovlas[40] — tu mu pravdu treba odati — zaneo tu bednu devojčicu? Zašto ju je očekivao s tajnim trepetom? Na to ima samo jedan odgovor: niko se tako lako ne zanese kao ljudi bez strasti.

Dok on šetaše gore dole po obali, Natalija hitaše k njemu preko polja kroz mokru travu.

— Gospođice, gospođice! pokvasićete noge, — govoraše joj sobarica Maša, koja je jedva sustizaše.

Natalija je i ne slušaše, nego trčaše bez obzira.

— Ah, samo da nas ko ne vidi! — reče Maša. — Čudim se samo kako iziđosmo iz kuće. Samo da se mamzel ne probudi... Sreća te nije daleko... A gle, oni već čekaju, — dodade ona kad iznenada ugleda Ruđinovu stasitu priliku, koja je vrlo živopisno izgledala na obali: — ali zašto su se popeli čak tamo — bolje bi bilo da siđu.

Natalija zastade.

— Mašo, počekaj ovde, ispod borova, — reče ona i uputi se ribnjaku.

Ruđin joj priđe i zastade iznenađen. Još nikad nije video takav izraz na njenu licu. Obrve joj behu uzdignute, usne stegnute, oči uprte pravo i strogo.

— Dimitrije Nikolajeviću, — poče ona, — ne gubimo vreme uzalud. Ja sam došla samo na pet minuta. Moram vam reći da mama sve zna. Gospodin Pandaljevski video nas je pre tri dana i ispričao joj o našem sastanku. On je uvek mamin špijun. Ona me je juče pozvala k sebi.

— Bože moj! — uzviknu Ruđin, — to je strašno... Šta vam je kazala mama?

— Nije se ljutila na mene, nije me grdila, samo me je ukorila za lakomislenost.

— Samo to?

— Jest, i još mi je rekla da bi više volela da me vidi mrtvu, nego kao vašu ženu.

— Je li mogućno da je to kazala?

— Da, i još je dodala da vi sami nikako ne želite da se oženite mnome, da mi se udvarate tek onako, iz duga vremena; da je uostalom ona sama kriva što je dopuštala da se tako često viđam s

vama... da se ona oslanja na moju uviđavnost, da sam je veoma iznenadila... i već ne mogu ni da se setim šta mi je sve kazala.

Natalija izgovori sve ovo nekakvim monotonim, gotovo nečujnim glasom.

— A šta ste joj vi, Natalija Aleksejevna, odgovorili na to? — upita Ruđin.

— Šta sam joj odgovorila? — ponovi Natalija. — Šta vi sad mislite da činite?

— Bože moj! Bože moj! — reče Ruđin, — to je strašno! Tako brzo!... Tako iznenadan udar! I vaša se mati tako strašno naljutila?

— Da... da, ona neće ni da čuje za vas.

— To je užasno! Dakle nema više nikakve nade?

— Nikakve.

— Zašto smo tako nesrećni? Uh, taj odvratni Pandaljevski! Pitate me, Natalija Aleksejevna, šta mislim da činim? Glava mi se vrti — i ja ne mogu ništa da izmislim... Samo osećam da sam nesrećan... Čudim se kako vi možete da budete tako hladnokrvni!...

— Mislite li da mi je lako? — reče Natalija.

Ruđin pođe gore dole po nasipu. Natalija nije skidala pogleda s njega.

— Je li vas mati još šta ispitivala? — reče on najzad.

— Pitala me je da li vas volim.

— No, a vi?

Natalija poćuta.

— Nisam je slagala.

Ruđin je uze za ruku.

— Uvek, u svemu, plemenita i velikodušna! O srce devojačko — to je čisto zlato! Ali zar se vaša mati tako odlučno izjasnila protiv našeg braka?

— Da, najodlučnije. Ja sam već kazala, ona je uverena da vi ne mislite da me uzmete.

— Ona me dakle drži za varalicu! Čime sam to zaslužio?

I Ruđin se uhvati za glavu.

— Dimitrije Nikolajeviću, — reče Natalija, — mi uzalud gubimo vreme. Imajte na umu da se poslednji put vidim s vama. Došla sam ovamo, ne da plačem i da se žalim, — vi vidite, ja ne plačem, — došla sam da mi date saveta.

— A kakav bih vam savet ja mogao dati, Natalija Aleksejevna?

— Kakav savet? Vi ste čovek: ja sam navikla da vam verujem, i uvek ću vam verovati. Kažite, šta nameravate?

— Šta nameravam? Vaša mati će mi verovatno otkazati gostoprimstvo?

— Može biti. Još juče mi je kazala da mora prekinuti poznanstvo s vama... Ali vi ne odgovarate na moje pitanje.

— Na kakvo pitanje?

— Šta mislite, šta sad da radimo?

— Šta da radimo? — reče Ruđin. — Razume se, da se pokorimo.

— Da se pokorimo, — lagano ponovi Natalija, a usne joj pobledeše.

— Da se pokorimo sudbini, — nastavi Ruđin. — Šta da se radi! Ja vrlo dobro znam kako je to gorko, teško, nepodnošljivo, ali razmmslite sami, Natalija Aleksejevna. Ja sam siromašak... Istina, ja mogu da radim, ali čak i kad bih bio bogat, da li biste vi mogli podneti nasilni rastanak s vašom porodicom, gnev vaše matere?... Ne, Natalija Aleksejevna, o tome se ne može ni misliti. Vidi se, nije nam suđeno da živimo zajedno, ona sreća o kojoj sam maštao nije za mene!

Natalija odjednom pokri lice rukama i zaplaka se. Ruđin joj priđe bliže.

— Natalija Aleksejevna! Mila Natalija! — poče on vatreno, — ne plačite, za ime Božje, ne rastržite me, umirite se...

Natalija podiže glavu.

— Vi mi kažete da se umirim, — poče ona, a oči joj zablistaše kroz suze, — ja ne plačem za ono za šta vi mislite... To me ne boli, mene boli to što sam se prevarila u vama... Kako da ne! Ja dolazim k vama da tražim saveta, i to u koje vreme! A vaša je prva reč: da se pokorimo... Pokoriti se! Eto kako vi na delu primenjujete vaše misli o slobodi, o žrtvama koje...

Glas je izdade.

— Ali, Natalija Aleksejevna, — poče Ruđin vrlo zbunjeno, — opomenite se... ja ne poričem svoje reči... samo...

— Vi ste me pitali, — nastavi ona s novom snagom, — šta sam odgovorila materi kad mi je kazala da me više voli videti mrtvu nego kao vašu ženu: odgovorila sam joj da ću ja pre umreti nego što h u

se za drugog udati... A vi kažete: da se pokorimo! Dakle, ona je ipak imala pravo, vi ste se doista samo iz duga vremena zabavljali sa mnom...

— Kunem vam se, Natalija Aleksejevna... verujte mi... — tvrdio je Ruđin.

Ali ga ona nije slušala.

— Zašto me niste sprečili? Zašto vi sami... Ili niste računali na prepreke? Sramota me je i da govorim o tome, ali sad je već sve svršeno.

— Umirite se, Natalija Aleksejevna, — poče opet Ruđin, — potrebno je da oboje promislimo kakve mere...

— Vi ste mi tako često govorili o samopožrtvovanju, — prekide ga ona, — a znate li, kad biste mi vi kazali danas, sad odmah: „Ja te volim, ali ne mogu da se ženim, ja ne odgovaram za budućnost, daj mi ruku i hajde sa mnom”, znate li da bih ja pošla s vama, znate li da sam ja na sve gotova? Ali zbilja, od reči do dela još je daleko, i vi ste se danas uplašili isto onako kao juče, za ručkom, pred Volincovim.

Ruđinu pojuri krv u lice. Iznenadno oduševljenje Natalijino zaprepasti ga, ali poslednje njene reči uvrediše mu častoljublje.

— Vi ste sad vrlo uzbuđeni, Natalija Aleksejevna, — poče on, — vi ne možete ni da pojmite kako me strašno vređate. Nadam se da ćete vremenom postati pravičniji prema meni, razumećete koliko mi je stalo da se odrečem sreće koja mi, kao što vi sami kažete, ne nalaže nikakvih obaveza. Vaš mi je mir draži od svega na svetu, i ja bih bio najpokvareniji čovek na svetu kad bih se koristio...

— Može biti, može biti, — prekide ga Natalija, — možda vi imate pravo, ja ne znam šta govorim. Ali ja sam vam dosad verovala, verovala sam svakoj vašoj reči... Od sad, molim vas, odmeravajte svoje reči, ne govorite ih u vetar... Kad sam vam kazala da vas volim, ja sam znala šta znači ta reč i bila sam spremna na sve... Sad mi ostaje samo da vam zahvalim za lekciju, i da se oprostim s vama.

— Natalija Aleksejevna, prestanite za ime Božje, molim vas. Ja ne zaslužujem vaše preziranje, kunem vam se. Uđite sami u moj položaj. Ja odgovaram i za vas i za sebe. Kad vas ne bih odano voleo, oh, Bože moj! ja bih vam odmah predložio da bežite sa mnom... Ranije ili docnije, vaša bi nam mati oprostila... i tada... Ali pre nego što bih smeo da mislim na svoju sreću...

On zastade. Natalijin pogled, upravljen pravo na njega, zbuni ga.

— Vi se trudite da mi dokažete kako ste vi pošten čovek, Dimitrije Nikolajeviću, — reče ona, — Ja u to ne sumnjam. Vi niste sposobni da ma šta radite iz računa; ali zar sam ja želela da me o tome uveravate, zar sam ja zato došla ovde...

— Ja nisam očekivao, Natalija Aleksejevna...

— A! Eto kako se izdadoste! Jest, vi niste očekivali sve ovo, vi me niste poznavali. Ne uznemirujte se... vi me ne volite, a ja se nikome ne namećem.

— Ja vas volim! — uzviknu Ruđin.

Natalija se uspravi.

— Može biti, ali kako me volite? Dimitrije Nikolajeviću, ja pamtim sve što ste kazali. Setite se, vi ste mi govorili: bez potpune jednakosti nema ljubavi... Vi ste za mene suviše visoki, vi niste za mene... Ja sam kažnjena po zasluzi. Vas očekuju poslovi koji su dostojniji vas. Ja nikad neću zaboravnti današnji dan... Zbogom...

— Natalija Aleksejevna, vi odlazite? Zar da se tako rastanemo?

On pruži ruke k njoj. Ona zastade. Njegov molećiv glas kao da je pokoleba.

— Ne, — reče ona najzad, — ja osećam da se nešto slomilo u meni... Došla sam ovde, govorila sam s vama kao u groznici, treba da dođem k sebi. To ne može da bude, vi sami rekoste, dakle neće ni biti. Bože moj, kad sam polazila ovamo, ja sam se u mislima već praštala sa svojom kućom, sa celom svojom prošlošću, i šta bi? Koga nađoh ovde?

Malodušnog čoveka... Po čemu ste mislili da ja neću moći da podnesem rastanak sa svojom porodicom? „Vaša mati ne pristaje... To je strašno!” To je sve što sam čula od vas. Jeste li vi to, jeste li vi to, Ruđine? Ne! Zbogom. Ah! kad biste me vi voleli, ja bih to osetila sad, u ovom trenutku... Ne, ne, zbogom!...

Ona se brzo okrete i potrča Maši, koja se već odavno beše počela da uznemiruje i da joj daje znake.

— Vi se bojite, a ne ja! — viknu Ruđin za Natalijom.

Ali ona više ne obraćaše pažnje i pohita kući preko polja. Srećno se dovuče do svoje sobe za spavanje, ali tek što pređe prag, snaga je izdade i ona onesvešćena pade na Mašine ruke.

Ruđin još dugo ostade na bedemu. Najzad se prenu, laganim koracima dođe do staze i lagano pođe napred. Bio je vrlo posramljen... i ožalošćen. „Kakva je samo! pomisli on. U osamnaestoj godini!... Ne, ja je zbilja nisam poznavao... Kakva neobična devojka. Kakva jačina volje!... Ona ima pravo; ona zaslužuje bolju ljubav nego što je ona koju sam ja osećao... Osećao?... upita on samoga sebe. A zar ja više ne osećam ljubav? Dakle, tako se sve to moralo svršiti! Kako sam bio bedan i sićušan pred njom!”

Laki tutanj kola primora Ruđina da pogleda gore. Na svome večito istom konjičku kasaču dolažaše mu u susret Ležnjov. Ruđin ga ćuteći pozdravi i, kao iznsnađen neočekivanom mišlju, svrnu s puta i brzo pođe u pravcu kuće Darje Mihailovne.

Ležnjov ga propusti, pogleda za njim i, predomislivši se, takođe obrnu konja natrag i vrati se Volincovu, kod koga beše proveo noć. On ga zateče da spava, ne dade da ga probude i, očekujući čaj sede na balkon i zapali lulu.

X

Volincov ustade oko deset sati. Veoma se iznenadi kad doznade da Ležnjov sedi na balkonu i naredi da ga pozovu unutra.

— Šta se to dogodilo? — upita ga on. — Ti si hteo da ideš kući?

— Hteo sam, ali sam sreo Rudina... Išao je sam preko polja i činio mi se nekako rasejan. I ja se onda vratih.

— Vratio si se zato što si sreo Rudina?

— To jest, pravo da ti kažem, i sam ne znam zašto sam se vratio; verovatno zato što sam se setio tebe. Hteo bih da posedim malo s tobom, imam još dosta vremena za povratak.

Volincov se gorko nasmeja.

— Jest, sad ne može da se pomisli na Rudina a da se ne pomisli i na mene... Momče! — viknu on glasno, — donesi nam čaja.

Prijatelji uzeše čaj. Ležnjov poče da govori o domazluku, o novom načinu pokrivanja ambara hartijom...

Odjednom Volincov skoči s naslonjače i tako jako udari pesnicom po stolu da čaše i šoljice zazvečaše.

— Ne! — uzviknu on, — ja ne mogu više da izdržim. Ja ću izazvati toga filosofa, pa ili neka on mene ubije, ili ću ja prosvirati kuršum kroz njegovo učeno čelo!

— De, de, šta ti bi, za Boga! — promrmlja Ležnjov, — što se dereš tako? Eto, ispade mi lula... Šta ti je?

— To je što ne mogu ravnodušno da slušam njegovo ime: sva mi krv pojuri u glavu.

— Ostavi se, brate, molim te. Kako te nije sramota? — odgovori Ležnjov, dižući lulu s poda. — Ostavi ga. Neka ga!...

— On me je uvredio, — nastavi Volincov, hodajući po sobi. — Jest! on me je uvredio. To moraš priznati. U prvi mah nisam umeo da se snađem: on me je iznenadio. A i ko bi to mogao očekivati? Ali ja ću mu pokazati da se sa mnom ne može šaliti... Ubiću ga, toga prokletog filosofa, ubiću ga kao jarebicu.

— Kao da bi time nešto dobio, taman posla! A već i da ne govorim o tvojoj sestri. Vidi se da te je obuzela strast... kud bi onda još mogao da misliš i na sestru! A što se tiče one druge ličnosti, misliš li da bi tvoje stvari bolje stojale kad bi ubio toga filosofa?

Volincov klonu u naslonjaču.

— Onda ću otići nekud u svet! Ovde mi tuga prosto steže srce; prosto nigde ne mogu mesta da nađem.

— Da odeš... to je nešto sasvim drugo! S tim se i ja slažem. I znaš li, šta bih ti ja predložio? Hajdemo zajedno na Kavkaz, ili onako prosto u Malorusiju, da jedemo valjušaka. To bi bilo slavno, brate moj!

— Da, ali kome da ostavimo sestru?

— A zašto i Aleksandra Pavlovna ne bi pošla s nama? Tako mi Boga, to bi bilo slavno! Brigu o njoj uzimam ja na sebe! Ni u čemu neće oskudevati. Ako samo zaželi, udesiću joj svako veče pod prozorima serenadu, kočijaše ću posuti kolonjskom vodom, putove ću okititi cvećem. A ja i ti, brate, sasvim ćemo se preporoditi, toliko ćemo uživati i vratićemo se natrag tako ugojeni da nas nikakva ljubav neće moći da gane!

— Ti se uvek šališ, Mišo!

— Ni malo se ne šalim. To ti je sjajna misao došla u glavu.

— Ne! Glupost! — viknu opet Volincov, — ja hoću da se bijem, da se bijem s njim!...

— Opet! Kako si prgav!...

Sluga uđe s pismom u ruci.

— Od koga je? — upita Ležnjov.

— Od Dimitrija Nikolajevića Ruđina. Doneo ga momak od Lasunskih.

— Od Ruđina? — ponovi Volincov. — Kome?

— Vama.

— Meni?... Daj ga ovamo.

Volincov zgrabi pismo, brzo ga otvori, i poče čitati. Ležnjov pažljivo gledaše u njega: neobično, gotovo radosno iznenađelje ocrta se na licu Volincova; on opusti ruke.

— Šta je? — upita Ležnjov.

— Čitaj, — reče Volincov poluglasno i pruži mu pismo.

Ležnjov poče da čita. Evo šta je pisao Ruđin:

„Poštovani Gospodine, Sergije Pavliću!

Danas odlazim iz kuće Darje Mihailovne, i odlazim za navek. Vas će to, verovatno, iznenadnti, osobito posle onoga što se juče desilo. Ja ne mogu da vam objasnim šta me je upravo navelo da tako postupim, ali mislim da mi je dužnost da vas izvestim o svome

odlasku. Vi me ne volite i, šta više, držite me za rđava čoveka. Nemam nameru da se prazdam: vreme će me opravdati. Po mome mišljenju, niti je dostojno čoveka, niti je korisno dokazivati čoveku koji unapred ima predubeđenja neumesnost njegovih predubeđenja. Ko hoće da me razume, taj će me izviniti, a ko neće ili ne može da me razume, njegove me optužbe neće dirati. Ja sam se prevario u vama. U mojim očima ostaćete, kao i dosad, plemenit i pošten čovek, ali ja sam pretpostavljao da ćete se vi moći da uzdignete iznad sredine u kojoj ste se razvili... Međutim, prevario sam se. Šta da se radi? Nije to prvi, a neće biti ni poslednji put. Ponavljam: ja odlazim. Želim vam svaku sreću. Priznaćete da je ta želja sasvim nekoristoljubiva, i nadam se da ćete sad biti srećni. Možda ćete vremenom promeniti mišljenje o meni. Da li ćemo se još nekad videti, ne znam, ali, u svakom slučaju, ostajem vaš iskreni poštovalac

D. R.

„P. S. Čim stignem u svoje selo u T.... u guberniju, poslaću vam dve stotine rubalja što vam dugujem. Molim vas i da Darji Mihailovnoj ne govorite o ovom pismu.

„P. P. S. Još jedna poslednja, ali važna molba: kako sad odlazim, to se nadam da pred Natalijom Aleksejevnom nećete spominjati moju jučerašnju posetu...”

— No, šta veliš? — upita Volincov kad Ležnjov završi čitanje pisma.

— Šta ima tu da se kaže! — odgovori Ležnjov, — uzviknuti istočnjački: Alah! Alah! i od čuda metnuti prst na čelo, to je sve što bi se moglo da učini. On odlazi... E pa, srećan mu put! Ali evo šta je najzanimljivije: vidiš, i ovo je pismo napisano po dužnosti, kao što je on i dolazio k tebi po dužnosti... Kod te je gospode na svakom koraku dužnost, i samo dužnost — ili dugovi, — dodade Ležnjov, pokazujući s osmehom na post scriptum.

— I kakve fraze upotrebljava! — uzviknu Volincov. — Prevario se u meni, očekivao je da ću se ja uzdići iznad nekakve sredine... Kakve su to besmislice, Gospode! Gore nego u pesmama!

Ležnjov ništa ne odgovori, samo mu se oči nasmešiše. Volincov ustade.

— Ja idem k Darji Mihailovnoj, — reče on, — hoću da vidim šta sve ovo znači...

— Ta počekaj, brate, daj mu vremena da ode. Šta ti je potrebno da se opet sastaješ s njim? Eto, on odlazi, šta ćeš više? Bolje idi, lezi na se ispavaj, jer znaš li da si se cele noći preturao s boka na bok? Sad su tvoje stvari pošle na bolje.

— Po čemu to zaključuješ?

— Tako mi se čini. Lezi samo, a ja odoh tvojoj seetri, da malo posedim s njom.

— Ne mogu da spavam. Zašto da spavam?... Bolje će biti da idem da razgledam polje, — reče Volincov, zakopčavajući kaput.

— I to je dobro... Idi, brate, idi, razgledaj polje...

I Ležnjov ode na drugi kraj kuće, u kome je stanovala Aleksandra Pavlovna. Nađe je u salonu. Ona ga primi ljubazno. Ona se uvek radovala njegovom dolasku, ali joj lice ostade tužno. Uznemiravaše je jučerašnja poseta Ruđinova.

— Dolazite li od brata? — upita ona Ležnjova, — Kako mu je danas?

— Dobro, otišao je da razgleda polje.

Aleksandra Pavlovna poćuta malo.

— Recite mi, molim vas, — poče ona, pažljivo zagledajući ivicu džepne marame, — znate li vi zašto je...

— Dolazio Ruđin? — prihvati Ležnjov. — Znam, dolazio je da se oprosti.

Aleksandra Pavlovna podiže glavu.

— Kako, da se oprosti?

— Pa da. Zar niste čuli? On odlazi od Darje Mihailovne.

— Odlazi?

— Za uvek, bar tako on kaže.

— Ali, molim vas, kako to da se razume, posle svega onoga...

— A, to je druga stvar! To i ne može da se razume, ali je tako. Valjda je bilo nešto među njima. Kad se žica suviše zategne, ona se i prekine.

— Mihailo Mihailoviću, — poče Aleksandra Pavlovna, — ja ništa ne razumem, vi mi se, čini mi se, rugate...

— Ne rugam se, Boga mi... Kažem vam, on odlazi i, šta više, izveštava pismeno svoje poznanike. Ono, ako hoćete, s jedne

strane, nije rđavo, ali njegov odlazak kvari ostvarenje jednog od najlepših planova, o kome tek što sam bio počeo da govorim s vašim bratom.

— Šta to? Kakav je to plan?

— Evo kakav. Predlagao sam vašem bratu da radi razonođenja proputujemo malo, i da povedemo i vas s nama. Ja sam se primio da vodim brigu o vama...

— To bi bilo divno! — uzviknu Aleksandra Pavlovna. — Već vidim kako biste se vi brinuli o meni. Umrla bih od gladi pored vas.

— Aleksandra Pavlovna, vi tako govorite zato što me ne poznajete. Vi mislite da sam ja klada, prava klada, drveni panj, a znate li vi da se i ja mogu rastopiti, kao šećer, i po čitave dane klečati na kolenima?

— To bih, doista, rado videla!

Ležnjov odjednom skoči.

— Udajte se za mene, Aleksandra Pavlovna, pa ćete sve to videti.

Aleksandra Pavlovna pocrvene do ušiju.

— Šta govorite to, Mihailo Mihailoviću? — reče ona zbunjena.

— Kažem ono, — odgovori Ležnjov, — što mi je odavno i hiljadu puta bilo na jeziku. Eto sad sam se izrekao, a vi činite šta znate. A da vam ne bih dosađivao, ja ću sad odmah otići. Ako hoćete da budete moja žena... Ja odlazim. Ako nemate ništa protiv toga, vi samo naredite da me pozovu: ja ću već razumeti...

Aleksandra Pavlovna kao da htede da zadrži Ležnjova, ali on naglo iziđe, gologlav ode u vrt, nasloni se na vratanca i zagleda se nekud u daljinu.

— Mihailo Mihailoviću! — razleže se za njim sobaričin glas, — izvolite ka gospođi. Ona vas zove.

Mihailo Mihailović okrete se, zgrabi sobaricu, na veliko njeno iznenađenje, obema rukama za glavu, poljubi je u čelo i ode Aleksandri Pavlovnoj.

XI

Kad se vratio kući, odmah posle susreta s Ležnjovim, Ruđin se zatvori u svoju sobu i napisa dva pisma: jedno Volincovu (ono je već poznato čitaocu), a drugo Nataliji. Dugo, vrlo dugo proveo je nad tim drugim pismom, mnogo je u njemu brisao i menjao, i pošto ga je brižljivo prepisao na tankom tabačiću hartije za pisma, savi ga što je mogao manje i spusti u džep. Tužna lica pređe nekoliko puta preko sobe, sede u naslonjaču kraj prozora i nalakti se; suze mu zaigraše na trepavicama... On ustade, zakopča sva dugmeta, zovnu momka i posla ga Darji Mihailovnoj da je pita, može li ga primiti.

Momak se brzo vrati i javi da ga Darja Mihailovna očekuje. Ruđin ode k njoj.

Ona ga primi u kabinetu, kao i prvi put, pre dva meseca. Ali sad ne beše sama: tu beše i Pandaljevski, skroman, svež, čist i učtiv kao i uvek.

Darja Mihailovna dočeka Ruđina ljubazno. Ruđin joj se ljubazno pokloni. Ali pri prvom pogledu na njihova nasmejana lica, svaki iole iskusan čovek uvideo bi da se među njima desilo nešto neprijatno, mada se to krije. Ruđin je znao da je Darja Mihailovna ljuta na njega. Darja Mihailovna slutila je da on već zna sve.

Izvešće Pandaljevskog veoma ju je uznemirilo. Staleški ponos probudi se u njoj. Ruđin, siromah, bez ikakve službe i gotovo nepoznat čovek, drznuo se da zakazuje sastanak njenoj kćeri — kćeri Darje Mihailovne Lasunske!!

— Recimo da je on pametan čovek, da je genije! — govorila je ona, — ali šta to dokazuje? Ako ćemo tako, onda bi se svako mogao nadati da može biti moj zet!

— Dugo nisam mogao da verujem svojim očima, — prihvati Pandaljevski. — Samo se čudim kako ne zna svoje mesto!

Darja Mihailovna bila je vrlo uzbuđena, a Natalija je izvukla grdnje zbog toga.

Ona zamoli Ruđina da sedne. On sede, ali već ne kao pređašnji Ruđin koji je bio gotovo domaćin u kući, čak ne ni kao dobar poznanik, nego kao gost, i to ne kao blizak gost. Sve to bi u jednom trenutku... kao što se voda odjednom čvrsto zaledi.

— Došao sam, Darja Mihailovna, — poče Ruđin, — da vam zahvalim za vaše gostoprimstvo. Jutros sam dobio vesti iz svoga sela i još danas moram da idem tamo.

Darja Mihailovna pogleda ga oštro.

„On me je preduhitrio, mora biti da se setio, pomisli ona. On me izbavlja mučnog objašnjenja, tim bolje. Živeli pametni ljudi!"

— Zbilja? — reče ona glasno. — Ah, kako je to neprijatno! Ali šta da se radi! Nadam se da ćemo se na zimu videti u Moskvi. I mi ćemo se ubrzo krenuti odavde.

— Ne znam, Darja Mihailovna, da li ću moći da dođem u Moskvu; ali, ako budem pri novcu, smatraću za dužnost da dođem k vama.

„Aha, brate! pomisli u sebi Pandaljevski, do malo pre si ovde izigravao gospodina, a gle sad kako moraš da govoriš!"

— Mora biti da ste neprijatne vesti dobili iz sela? — upita on, kao i obično, otežući.

— Da, — odgovori suho Ruđin.

— Možda, rđava žetva?

— Ne... drugo nešto... Verujte mi, Darja Mnhailovna, — dodade Ruđin, — da nikad neću zaboraviti ove dane koje sam proveo u vašoj kući.

— I ja ću se, Dimitrije Nikolajeviću, uvek sećati svoga poznanstva s vama... Kad polazite?

— Posle podne.

— Tako brzo!... Želim vam srećan put. Uostalom, ako vas poslovi ne zadrže, možda ćete nas još zastati ovde.

— Sumnjam da ću imati vremena, — reče Ruđin i ustade. — Oprostite, molim vas, — dodade on, — što ne mogu sad odmah da vam isplatim dug, ali čim stignem u svoje selo...

— Ostavite se toga, Dimitrije Nikolajeviću! — prekide ga Darja Mihailovna, — kako vas nije sramota!... Ali koliko li je to sati? — upita ona.

Pandaljevski izvadi iz džepa od prsluka zlatan emaljiran sat i pogleda u njega, pažljivo naslonivši ružičasto lice na krut i beo okovratnik.

— Dva sata i trideset i tri minuta, — reče on.

— Vreme je da se obučem, — primeti Darja Mihailovna. — Do viđenja, Dimitrije Nikolajeviću!

Ruđin ustade. Ceo razgovor između njega i Darje Mihailovne nosio je neki osobiti otisak. Tako glumci recituju svoje uloge, tako diplomate na konferencijama izmenjuju unapred spremljene fraze...

Ruđin iziđe. On je sad iz iskustva znao kako svetski ljudi ne oturaju u stranu, nego prosto puštaju da padne čovek koji im više nije potreban: kao rukavicu posle bala, kao hartijicu od bonbona, ili kao kartu od tombole koja nije dobila.

On se brzo spremi i nestrpljivo očekivaše čas svoga polaska. Svi se u kući iznenadiše kad čuše njegovu nameru; čak ga i sluge pogledaše e nedoumicom. Basistov ne prikrivaše svoju tugu. Natalija otvoreno izbegavaše Ruđina. Ona se trudila da im se pogledi ne sretnu, ali pri svem tom njemu pođe za rukom da joj uturi u ruku svoje pismo. Za ručkom Darja Mihailovna još jedanput ponovi kako se nada da će ga videti pre polaska u Moskvu, ali joj Ruđin ništa ne odgovori. Najviše od sviju razgovarao je Pandaljevski. U više mahova Ruđina je kopkalo da se na njega baci i da ga išamara po svežem i rumenom licu. M-lle Boncourt pogledaše često u Ruđina s lukavim i neobičnim izrazom u očima: kod starih, vrlo pametnih kerova prepeličara može se ponekad videti takav izraz... „Eh!, kao da je govorila u sebi, eto kako s tobom postupaju!”

Najzad izbi šest sati i Ruđinova se kola pojavnše. On se brzo oprosti sa svima. U duši mu beše vrlo teško. Nikad nije pomislio da će tako izići iz te kuće: kao da su ga isterali... „Kako sve to bi? Zašto sam morao tako da pohitam? Uostalom, svršetak je isti!” eto šta je on mislio, klanjajući se na sve strane s usiljenim osmehom. Poslednji put pogleda Nataliju i srce mu zadrhta: njene oči behu upravljene na nj s tužnim oproštajnim prekorom...

On hitro strči niz stepenice i pope se u kola. Basistov se ponudi da ga isprati do prve stanice i sede s njim u kola.

— Sećate li se, — poče Ruđin, tek što kola iziđoše iz dvorišta na širok drum, zasađen jelama, — sećate li se šta govori Don Kihot svome štitonoši kad su polazili iz vojvotkinjina dvora? „Sloboda je, prijatelju Sančo, govori on, jedno od najdragocenijih dobara čovečjih — blago onom kome je nebo podarilo zalogaj hleba za koji ne mora da bude drugome obavezan!” Ono što je Don Kihot osećao tada, osećam ja sada... Daj Bože, dobri moj Basistove, da i vi to nikad ne osetite!

Basistov steže ruku Ruđinovu i srce poštena mladića zaigra u njegovim tronutim grudima. Sve do stanice Ruđin je govorio o čovečjem dostojanstvu, o značaju istinske slobode, — govorio je toplo, plemenito i iskreno, — i kad dođe vreme rastanka, Basistov ne izdrža, nego mu pade oko vrata i zaplaka. I samom Ruđinu potekoše suze; ali on nije plakao što se rastaje s Basistovim, njegove suze bile su suze častoljublja.

Natalija uđe u svoju sobu i pročita Ruđinovo pismo:

„Draga Natalija Aleksejevna, pisao je on. Rešio sam se da otputujem. Za mene nema drugog izlaza. Rešio sam se da otputujem pre nego što mi otvoreno kažu da treba da se uklonim. Mojim odlaskom prekratiće se svi nesporazumi, ali teško da će ma ko zažaliti za mnom. Šta da čekam?... Ipak; ali zašto vam pišem?

„Ja se rastajem s vama, verovatno za navek, i bilo bi mi vrlo žao da vam o sebi ostavim goru uspomenu nego što zaslužujem. Eto zašto vam pišem. ja neću ni da se pravdam, ni da okrivljujem ma koga, osim sama sebe, ja samo hoću da se objasnim, koliko je mogućno... Događaji poslednjih dana bili su tako neočekivani, tako iznenadni...

„Današnji sastanak za mene je trajna lekcija. Da, vi imate pravo: ja vas nisam poznavao, a mislio sam da vas poznajem. U svome životu imao sam dodira sa svakojakim ljudima, zbližio sam se s mnogim ženama i devojkama, ali upoznavši se s vama, ja sam prvi put upoznao savršeno čistu i iskrenu dušu. Ja nisam bio navikao na to, i nisam umeo da vas ocenim. Od prvog dana našeg poznanstva, ja sam osećao simpatije prema vama — vi ste to mogli uočiti. Provodio sam s vama čitave sate, a nisam vas upoznao, a malo sam se i trudio da vas upoznam... zato sam i mogao da uobrazim da sam zaljubljen u vas! Za taj greh sad sam kažnjen.

„Ja sam i ranije voleo jednu ženu, a i ona je mene volela... Moja osećanja prema njoj bila su složena, kao i njena prema meni; ali kako ona nije bila naivna, sve je prošlo kao što treba. Ja tada nisam video istinu: ja je ni sad nisam poznao, kad je bila preda mnom. Najzad sam je poznao, ali vrlo dockan... Prošlost, se ne vraća... Naši životi mogli bi se spojiti — ali se nikad neće spojiti. Kako da vam dokažem da bih vas mogao voleti pravom ljubavlju — ljubavlju srca,

a ne uobraženja, — kad ni sam ne znam da li sam sposoban za takvu ljubav!

„Priroda mi je dala dosta, ja to znam, i pred vama neću da budem iz lažnoga stida skroman, naročito sad, u ovako gorkim, ovako sramnim za mene trenucima... Da, priroda mi je dala mnogo, ali ja ću umreti ne stvorivši ništa dostojno svoje moći, ne ostavivši za sobom nikakvog blagotvornog traga. Sve moje bogatstvo propašće uzalud; ja neću videti plodove svoga sejanja. Meni nedostaje... upravo ja ni sam ne znam šta mi nedostaje... verovatno baš ono bez čega je nemogućno pokrenuti ljudska srca, kao i ovladati ženskim srcem. Gospodariti nad samim umovima niti je trajno, niti korisno. Čudnovata je, gotovo komična moja sudbina: ja se predajem sav, žudno, potpuno — i opet ne mogu da se predam. Svršiću tako što ću se žrtvovati za kakvu besmislicu u koju čak i ne verujem... Bože moj! U trideset petoj godini ja se još neprestano spremam da ma šta uradim.

„Još nikad ni pred kim nisam ovako govorio — ovo je moja ispovest.

„Ali dosta o tome, dosta o meni. ja hoću da govorim o vama, da vam dam nekoliko saveta, — za nešto više nisam sposoban... Vi ste još mladi, ali ma koliko da živite, slušajte uvek savete svoga srca, ne pokoravajte se ni svome, ni tuđem razumu. Verujte, što je prostiji, što je tešnji krug u kome protiče život, to je sve bolje; nije stvar u tome da se u njemu pronalaze nove strane nego u tome da svi njegovi prelazi budu u svoje vreme. „Blago onom ko je u mladosti bio mlad”... Ali ja uviđam da ovi saveti mnogo više dolikuju meni nego vama.

„Priznajem, Natalija Aleksejevna, meni je vrlo teško. Ja se nisam nikad varao u pogledu onog osećanja koje sam ulevao kod Darje Mihailovne, ali sam se nadao da sam našao ma i privremeno pristanište... Sad opet moram da tumaram po svetu. Šta će mi zameniti vaš razgovor, vaše prisustvo, vaš nežni i umni pogled?... Ja sam sam kriv, ali priznaćete da se sudba kao naročito prošalila s nama. Pre nedelju dana jedva sam pomišljao da vas volim. Pre tri dana, uveče, u parku, prvi put sam čuo od vas... ali zašto da vas potsećam na ono što ste tada kazali — a evo, danas već odlazim, odlazim posramljen, posle surovog objašnjenja s vama, ne noseći

sobom nikakve nade... I vi još ne znate koliko sam ja kriv pred vama. Ja sam ponekad glupo poverljiv i brbljiv... Ali našto govoriti o tome? Ja odlazim za uvek.

(Ovde Ruđin htede da ispriča Nataliji o svojoj poseti Volincovu, ali se predomisli i izbrisa sve to, a u pismu upućenom Volincovu dodade drugi post scriptum.)

„Ja ostajem usamljen na zemlji, da bih se mogao predati, kako mi jutros s nemilostivim osmehom rekoste, drugim poslovima, koji mi bolje dolikuju.

Avaj! Kad bih bar istinski mogao da se predam tim poslovima, da pobedim najzad svoju lenost... Ali ne! Ja ću i dalje ostati ono nedovršeno biće kakvo sam i dosad bio... Prva prepreka, i ja ću se sav rasuti; ovaj slučaj s vama dokazao mi je to. Da sam bar svoju ljubav prineo na žrtvu svome budućem radu, svome pozivu, ali ja sam se prosto poplašio odgovornosti koja bi pala na mene, i prema tome ja vas nikako nisam dostojan. Ja ne zaslužujem da vi radi mene iziđete iz vašega kruga... Uostalom, sve je to, može biti, za neko dobro. Možda ću iz ovog iskušenja izići čistiji i jači.

„Želim vam svaku sreću. Zbogom! Setite se nekad i mene. Nadam se da ćete još čuti o meni.

Ruđin.”

Natalija ispusti Ruđinovo pismo na kolena i dugo ostade nepomična, s upravljenim pogledom u pod. To pismo, jasnije od svake svedodžbe, dokazivaše joj kako je bila u pravu kad je to jutro, rastajući se s Ruđinom, i nehotice uzviknula da je on ne voli. Ali joj od toga ne bi lakše. Sedela je ne mičući se; činilo joj se kao da se nekakvi crni talasi nečujno sklapaju nad njenom glavom, i da ona pada u dubinu, ukočena i nema. Svakome je teško prvo razočarenje, ali za iskrenu dušu, koja ne želi da se obmanjuje tuđom lakomislenošću i preterivanjem, ono je gotovo neizdržljivo. Natalija se seti svoga detinjstva, seti se kako je, šetajući uveče, uvek radije išla u pravcu svetlije strane neba, tamo odakle se zora javljala, nego u pravcu mračnog kraja. Pred njom je sad stojao mračan život, bila je okrenula leđa svetlosti...

Suze joj navreše na oči. Ni suze nisu uvek blagotvorne. One su slatke i spasonosne kad posle dugog kipljenja u grudima najzad poteku — u prvi mah usiljeno, zatim sve lakše, sve slađe,

olakšavajući nemu tugu... Ali ima i hladnih suza, suza što retko kanu, što ih kap po kap cedi iz srca teško i nepomično breme koje ga ozgo pritiskuje; one su očajne, i posle njih nije lakše. One se ne prolivaju bez velike nevolje, oni koji ih još nisu prolili nisu bili nesrećni. Natalija ih je poznala toga dana.

Prođoše dva sata. Natalija prikupi snagu, ustade, utre oči, zapali sveću, i na njenom plamenu spali pismo Ruđinovo do kraja i pepeo baci kroz prozor. Zatim otvori Puškinove pesme i pročita prve redove na koje naiđe (tako je često zagonetala). Evo šta naiđe:

Ko je oseć’o, toga uzbudi
Vizija dana koji već biše...
Za njega nema ni čari više,
Njemu crv gorkog kajanja udi,
Njega kajanje siše...

Ona zastade, pogleda s hladnim osmehom u ogledalo i, učinivši lak pokret glavom, siđe u sobu za primanje.

Čim je Darja Mihailovna ugleda, odvede je u kabinet. namesti je pored sebe, nežno je pomilova po ruci i licu i zagleda u oči pažljivo, gotovo radoznalo. Darja Mihailovna osećaše u potaji neku sumnju. Prvi put pade joj na pamet da ona, u stvari, ne poznaje svoju kćer. Kad je od Pandaljevskog doznala za njen sastanak s Ruđinom, ona se više iznenadila nego što se naljutila: kako je mogla mudra Natalija da se reši na takav korak. Ali kad je pozvala Nataliju i počela da je grdi, — nikako ne onako kako bi se moglo da očekuje od evropski obrazovane žene, nego s mnogo larme i ne baš otmeno, — odlučni odgovori Natalijini, smelost njenih pogleda i pokreta, zbunili su, šta više poplašili Darju Mihailovnu.

Iznenadni, tako isto sasvim nerazumljivi odlazak Ruđinov, olakšao je veliku težinu njena srca; ali je ona očekivala suze, histerične nastupe... Spoljašna mirnoća Natalijina ponovo je pokoleba.

— E. dete moje, šta je, kako se danas osećaš? — poče Darja Mihailovna.

Natalija pogleda u svoju mater.

— No, eto, otputovao je... tvoj ideal. Da li znaš zašto je tako brzo otputovao?

— Mamice! — poče Natalija tihim glasom, — dajem vam reč da, ako ga vi sami ne spominjete, od mene nikad ni reči nećete čuti.

— Dakle, ti priznaješ da si kriva preda mnom?

Natalija obori glavu i ponovi: — Od mene nikad ništa nećete čuti.

— Ali, pazi, dete moje! — reče Darja Mihailovna, smešeći se. Ja ti verujem. Samo, sećaš li se kako si prekjuče... Ali neću. Svršeno, rešeno i sahranjeno, je li? Eto, sad te opet poznajem, a bila sam skoro van sebe. Poljubi me, moja mudrica!...

Natalija prinese ruku Darje Mihailovne svojim usnama, Darja Mihailovna poljubi nju u nagnutu glavu.

— Slušaj uvek moje savete, ne zaboravljaj da si Lasunska i moja kći, — dodade ona, — na ćeš biti srećna. A sad idi.

Natalija izađe ćuteći. Darja Mihailovna pogleda za njom i pomisli: „Ona je moja — i može da se zanese: mais elle aura moins d'abandon.[41] I Darja Mihailovna potonu u uspomene iz prošlosti... iz davno minule prošlosti...

Zatim naredi da pozovu M-lle Boncourt i dugo ostade sa njom nasamo. Kad otpusti nju, pozva Pandaljevskog. Htela je pošto poto da dozna pravi uzrok Ruđinova odlaska... ali je Pandaljevski potpuno umiri. U tome je on bio znalac.

Sutradan Volincov sa sestrom dođe na ručak. Darja Mihailovna bila je uvek vrlo ljubazna prema njemu, ali ovoga puta obraćaše mu se nekako naročito prijatno. Nataliji beše beskrajno teško, ali Volincov beše tako pun poštovanja, tako bojažljivo razgovaraše s njom, da nije mogla a da mu ne zahvali.

Dan prođe mirno, prilično dosadno, ali kad su se razilazili, svi osetiše da su ušli u pređašnji kolosek života; a to je značilo mnogo, vrlo mnogo.

Da, svi behu ušli u pređašnji kolosek... svi, osim Natalije. Kad najzad ostade sama, ona se s mukom dovuče do svoje postelje i, umorna, iznurena, pade licem na uzglavlje. Činilo joj se tako teško, odvratno i podlo da živi, stidela se same sebe, svoje ljubavi, svoje žalosti, da bi u tom trenutku vrlo rado pristala da umre... Pred njom je bilo još mnogo teških dana, mučnih uzbuđenja, nesanih noći, ali

ona je bila mlada, život je za nju tek počinjao, a život ranije ili docnije traži svoje. Ma kakav udar da snađe čovska, on će ipak toga dana, ili sutradan najdalje — oprostite ovo grubo poređenje — ručati, a to je već prva uteha...

Natalija je teško patila, patila prvi put... Ali prvi bol, kao i prva ljubav, ne ponavlja se više — hvala Bogu!

XII

Prođoše skoro dve godine. Nastaše prvi dani maja. Na balkonu svoje kuće sedela je Aleksandra Pavlovna, ali ne više Ljipina, nego Ležnjova. Bila je prošla godima dana kako se udala za Mihaila Mihailovića. Kao i pre, bila je mila, samo znatno punija u poslednje vreme. Pred balkonom, sa koga su se stepenice spuštale u vrt, šetala je dojkinja, držeći na rukama dete u belom kaputiću i s belom kićankom na kapi. Aleksandra Pavlovna pogledala ga je milo. Dete nije plakalo, važno je sisalo svoj palac i mirno gledalo unaokolo. U njemu se već video dostojni sin Mihaila Mihailovića.

Na balkonu, pored Aleksandre Pavlovne sedeo je i naš stari poznanik Pigasov. Bio je primetno osedeo otkako smo se rastali s njim, bio se pogurio, smršao i počeo da šuška u govoru: jedan od prednjih zuba beše mu ispao. To šuškanje pridavalo je još veću žučnost njegovim rečima... Njegova srdžba ne beše popustila ni s godinama, ali mu duhovitost beše otupela i on češće nego pre ponavljaše jedno isto. Mihailo Mihailović ne beše kod kuće; očekivahu ga na čaj. Sunce već zađe. Pruga bledo zlatne, limunove boje pružala se preko horizonta tamo gde je sunce zalazilo. Na suprotnoj strani pružale su se dve: jedna niže, plava; druga više, crveno ljubičasta. Laki oblaci iščezavali su u visini. Sve obećavaše lepo vreme.

Odjednom se Pigasov nasmeja.

— Čemu se smejete, Afrikane Semjoniću? — upita Aleksandra Pavlovna.

— Onako... Juče sam čuo kako jedan seljak rečs ženi, koja se beše rastorokala: „Ne trućaj!”... To mi se mnogo svidelo. „Ne trućaj!” I doista šta žena može da raspravlja? Znate, ja uvek izuzimam prisutne. Naši stari bili su pametniji od nas. U njihovim bajkama lepotice sede kraj prozora, na čelu im blista zvezda, ali ništa ne govore. Tako i treba. Evo pa sudite sami: prekjuče žena našeg predvodnika plemstva kao da me iz puške ubi kad mi reče kako joj se ne sviđa moja tendencija! Tendencija! A zar ne bi bolje bilo i za nju i za nas kad bi ona nekako po višoj naredbi prirode izgubila moć govora?

— Uvek ste isti, Afrikane Semjoniću, uvek nas napadate, sirote mi... Znate li da je to nesreća svoje vrste. Ja vas žalim.

— Nesreća? Hira govorite to? Prvo, po mome mišljenju, ima svega trn nesreće: živeti zimi u hladnom stanu, nositi leti tesne cipele, i noćivati u sobi gde plače dete koje se ne može posuti persijskim praškom; a drugo, molim vas, ja sam sad najmirniji čovek. Morao bih poslužiti za obrazac! Tako se uljudno vladam.

— Lepo sa vladate, nema se šta reći! Koliko juče žalila mi se Jelena Antonovna na vas.

— Gle sad! A šta vam je to govorila, ako smem pitati?

— Pričala mi je kako ste joj celo jutro na sva njena pitanja odgovarali samo: „Šta?” „Kako?" i to nekakvim piskavim glasom.

Pigasov se nasmeja.

— A zar to nije bila dobra misao, je l’te, Aleksandra Pavlovna?...

— Divno! Kako možete da budete tako neučtivi prema ženi, Afrikane Semjoniću?

— Šta? Zar vm mislite da je Jelena Antonovna žena?

— Nego šta je?

— Doboš, molim vas, onaj što po njemu udaraju šipkama, najobičniji doboš...

— Ah, da! — prekide ga Aleksandra Pavlovna, želeći da promeni razgovor, — mogu li da vam čestitam?

— Šta?

— Svršetak parnice. Glanovske livade pripadaju vama.

— Da, meni, — odgovori sumorno Pigasov.

— Koliko ste godina to čekali, a sad ste nezadovoljni.

— Verujte mi, Aleksandra Pavlovna, — reče lagano Pigasov, — da nema ničega goreg i uvredljivijeg od suviše pozne sreće. Ona vam više ne pruža zadovoljstva, međutim oduzima vam pravo, dragoceno pravo, da napadate i proklinjete sudbu. Da, gospođo, gorka je i uvredljiva stvar pozna sreća.

Aleksandra Pavlovna samo sleže ramenima.

— Dadice, — poče ona, — ja mislim, vreme je da Miša spava. Daj ga ovamo.

I Aleksandra Pavlovna poče da se zanima svojim sinom, a Pigasov ode na drugi kraj balkona, gunđajući.

Odjednom, u blizini, na drumu koji je vodio pored vrta, ukaza se Mihailo Mihailović u svojim lakim kočijama. Ispred kola trčahu dva ogromna spahijska psa: jedan žut, drugi siv, tek što behu nabavljeni. Neprestano se njuškahu, živeći u nerazdvojnoj družbi. Na kapiji iziđe im ususret stari ovčarski pas, zinu kao da htede da zalaje, ali na kraju krajeva samo što zevnu, pa se vrati, radosno mašući repom.

— Vidi, Saša, — povika Ležnjov izdaleka svojoj ženi, — koga ti vodim...

Aleksandra Pavlovna ne poznade odmah čoveka koji je sedeo iza njenoga muža.

— A! Gospodin Basistov! — uzviknu ona najzad.

— On, on, — odgovori Ležnjov, — i kakve divne novosti donosi! Pričekaj samo, odmah ćeš ih čuti.

I on uđe u dvorište.

Nekoliko trenutaka docnije, pojavi se s Basistovom na balkonu.

— Ura! — uzviknu on i zagrli ženu. — Serjoža se ženi!

— Kojom? — uzbuđeno upita Aleksandra Pavlovna.

— Razume se, Natalijom... Tu nam je vest doneo prijatelj iz Moskve, ima i pismo za tebe... Čuješ li, Miška? — dodade on, uzimajući sina na ruke, — ujka ti se ženi!... Ajao, kako je ravnodušan, zlikovac jedan! Samo što očima trepće!

— Spava mu se, — primeti dadilja.

— Da, gospodo, — reče Basistov prilazeći Aleksandri Pavlovnoj, — ja sam danas doputovao iz Moskve, po naredbi Darje Mihailovne, da pregledam račune sa imanja. A evo i pisma.

Aleksandra Pavlovna pročita brzo pismo od brata. Pismo beše od nekoliko redaka. U prvom izlivu radosti izveštavao je sestru da je zaprosio Nataliju, da je dobio pristanak i njen i Darje Mihailovne, obećavao je da će prvom poštom pisati više i sve ih je u mislima grlio i ljubio. Videlo se da je pisao u nekom bunilu.

Poslužiše čaj i namestiše Basistova. Pitanja su padala na njega kao grad. Sve, pa čak i Pigasova obradova vest koju on donese.

— Recite mi, molim vas, — reče između ostalog Ležnjov, — mi smo bili čuli o nekom gospodinu Korčaginu. To valjda nije bila istina?

(Korčagin je bio lep mladić, svetski lav, neobično naduven i ozbiljan: držao se vanredno veličanstveno, kao da nije bio živ čovek, nego svoja sopstvena statua, podignuta dobrovoljnim prilozima.)

— A, ne, istina je, — odgovori Basistov, smešeći se. — Darja Mihailovna bila mu je jako naklonjena, ali Natalija Aleksejevna nije htela ni da čuje za njega.

— Ta ja ga poznajem, — prihvati Pigasov, — to vam je dupla budala, budala koja larma... molim vas! Kad bi svi ljudi bili kao on, trebalo bi nam dobro platiti na da pristanemo da živimo... Boga mi!

— Može biti, — odgovori Basistov, — ali on u svetu ne igra poslednju ulogu.

— No, svejedno! — uzviknu Aleksandra Pavlovna, — Bog s njim. O, kako sam radosna zbog brata!... Je li i Natalija vesela i srećna?

— Da. Ona je mirna, kao uvek, vi je već znate, ali izgleda da je zadovoljna.

Veče prođe u prijatnom i živom razgovoru. Zatim sedoše da večeraju.

— Ah, zbilja, — upita Ležnjov Basistova, nalivajući mu lafita, — znate li gde je Ruđin?

— Sad upravo ne znam. Prošle zime dolazio je u Moskvu na kraće vreme, zatim je otišao s jednom porodicom u Simbirsk. Neko vreme dopisivali smo se, u poslednjem pismu pisao mi je da odlazi iz Simbirska, ali mi nije rekao kuda, i od tada nisam ništa čuo o njemu.

— Neće propasti! — prihvati Pigasov. — Zaseo je negde pa pripoveda. Taj će gospodin uvek naći dva tri poklonika koji će ga slušati s otvorenim ustima, i davati mu novaca u zajam. Upamtite samo, on će svršiti tako što će umreti negde u Carevokokšajsku ili Čuhlomi,[42] na rukama kakve usedelice s vlasuljom, koja će misliti da je on najgenijalniji čovek na svetu...

— Vi vrlo oštro sudite o njemu, — primeti glasno Basistov.

— Ni najmanje! — odgovori Pigasov, — samo pravedno. Po mome mišljenju, on nije ništa drugo do čankoliz. Zaboravio sam da vam kažem, — nastavi on, obraćajući se Ležnjovu, — upoznao cam se s onim Terlahovom s kojim je Ruđin putovao po inostranstvu. Dakako! Dakako! Šta mi je sve on ispričao o njemu, ne možete ni da zamislite, prosto da puknete od smeha! Čudnovata stvar! Svi Ruđinovi prijatelji i pristalice docnije postaju njegovi protivnici.

— Molim da mene izuzmete iz broja takvih prijatelja! — prekide ga vatreno Basistov.

— E, vi ste nešto drugo! O vama i nije reč.

— A šta vam je pričao Terlahov? — upita Aleksandra Pavlovna.

— Pričao je mnogo, ne mogu svega da se setim. Ali je ovo najlepša anegdota koja se desila Ruđinu. Neprestano se razvijajući, — ta se gospoda uvek razvijaju — neki, na primer, prosto spavaju, ili jedu, a ovi se nalaze u momentu razvića spavanja ili jedenja, zar nije tako, gospodine Basistove?

Basistov ništa ne odgovori...

— I tako, razvijajući se stalno, Ruđin, putem filosofije, dođe do takvog zaključka da treba da se zaljubi. I on poče da traži predmet dostojan neobičnog zaključka. Sreća mu se osmehnu. Upoznade se s jednom Francuskinjom, vrlo lepom modiskinjom. To je bilo u jednoj varoši na Rajni, upamtite. On poče da odlazi k njoj, da joj nosi knjige, da joj govori o prirodi, o Heglu. Možete li da zamislite modiskinjin položaj? Ona ga je držala za astronoma. Međutim, vi znate, on je najobičniji čovek, ali, stranac, Rus, pa se dopao. Elem, najzad, on odredi sastanak, i to vrlo poetičan sastanak: u gondoli na reci. Francuskinja pristade, obuče se bolje i pođe s njim u gondolu. Tako su se vozili dva sata. Šta mislite, čime se on zanimao za to vreme? Milovao je Francuskinju po glavi, gledao je zamišljeno u nebo i nekoliko puta ponovio kako prema njoj oseća očinsku nežnost. Francuskinja se vrati kući pomamljena, i sama ispriča sve Terlahovu. Eto, kakav je to gospodin!

I Pigasov se nasmeja.

— Vi ste stari cinik! — primeti sa srdžbom Aleksandra Pavlovna. — A ja sam uverena da o Ruđinu čak i oni koji ga mrze ne mogu ništa rđavo reći.

— Ništa rđavo? Molim vas! A njegov život na tuđ račun, njegove pozajmice... Mihailo Mihailoviću, on je sigurno i vama dužan?

— Slušajte, Afrikane Semjoniću, — poče Ležnjov, a lice mu dobi ozbiljan izraz, — slušajte: vi znate, a i moja žena zna, da ja u poslednje vreme nisam bio osobito raspoložen prema Ruđinu i da sam ga često osuđivao. Pored svega toga, — Ležnjov nasu šampanja u čaše, — evo šta predlažem: mačas smo pili za zdravlje našeg dragog brata i njegove verenice, a sad predlažem da pijemo u zdravlje Dimitrija Ruđina.

Aleksandra Pavlovna i Pigasov pogledaše začuđeno u Ležnjova, a Basistov sav zadrhta, pocrveie od radosti i izbulji oči.

— Ja ga dobro poznajem, — nastavi Ležnjov, — dobro su mi poznate i sve njegove mane. One se utoliko više ističu što on sam nije sićušan čovek.

— Ruđin je — genijalna priroda! — prihvati Basistov.

— On je genijalan, doista, — odgovori Ležnjov, a priroda... U tome i jeste njegova nesreća što on i nema prirode... Ali nije stvar u tome. Ja hoću da govorim o onom što je u njemu dobro, izvanredno. On ima entuziazma, a to je, verujte meni, flegmatičnom čoveku, najdragocenija osobina u današnje vreme. Mi smo svi postali nesnosno razboriti, ravnodušni i mlitavi; mi smo sanjivi, hladni, i zato neka je hvala onome ko nas bar za trenutak prodrma i zagreje! Vreme je! Saša, ja sam jedanput govorio s tobom o njemu i prebacivao mu hladnoću. Tada sam donekle imao pravo, donekle ne. Ta je hladnoća u njegovoj krvi — to nije njegova krivica — a ne u glavi. On nije glumac, nije uobražen, nije varalica; on živi na tuđ račun, ali ne kao probisvet, nego kao dete... Da, on će doista umreti negde u sirotinji i bedi, ali zar se zato treba baciti kamenom na njega? On neće ništa uraditi baš zato što nema temperamenta, nema krvi; ali ko bi smeo reći da on neće prineti, da nije već doprineo koristi? Da njegove reči nisu posejale mnogo dobrog semena u mlade duše kojima priroda nije, kao njemu, oduzela moć u veštini ostvarenja planova? Da, ja sam prvi sve to osetio na sebi... Saša zna šta je za mene bio Ruđin u mladosti. Sećam se isto tako kako sam tvrdio da Ruđinove reči ne mogu da utiču na ljude. ali ja sam tada govorio o ljudima sličnim meni, u sadašnjim mojim godinama, o ljudima već preživelim, koje je život razorio. Jedan lažan zvuk u govoru — i sva njegova harmonija gubi se pred nama. Srećom, kod mlada čoveka sluh još nije tako razvijen, nije tako razmažen. Učini li mu se suština onoga što sluša lepa, šta mu je stalo do tona! On će ton naći u sebi samom.

— Bravo! Bravo! — uzvnknu Basistov, — kako je to zgodno rečeno! A što se tiče Ruđinova uticaja, kunem vam se da taj čovek ne samo što ume da vas potrese, nego vas prosto pokreće s mesta, on nam ne da da zastanete, on vas iz osnova preokrene, raspali!

— Čujete li? — nastavi Ležnjov, obraćajući se Pigasovu. — Kakve biste još dokaze hteli? Vi napadate filosofiju; kad govorite o njoj, vi ne možete da nađete dovoljno prezrivih reči. Ja sam ne marim mnogo za nju i slabo je razumem, ali naše najveće nesreće ne dolaze od filosofije. Filosofske zamke i besmislice nikad neće prionuti za Rusa: on za to ima suviše zdravoga smisla; ali se ne može dopustiti da se pod imenom filosofije napada svaka valjana težnja za istinom i saznanjem. Ruđinova je nesreća u tome što on ne poznaje Rusiju, i to je baš najveća nesreća. Rusija može da opstane bez nas pojedinaca, ali mi pojedinci ne možemo bez nje. Teško onom ko misli da može, dvojinom teže onom koji u stvari živi bez obzira na nju. Kosmopolitizam je — besmislica, kosmopolit je — nula, gore od nule. Bez narodnosti nema ni umetnosti, ni istine, ni života — nsma ničega. Bez fizionomije nema idealna lica, samo podlo lice može biti bez fizionomije... Ali, ipak, kažem vam, to nije Ruđinova krivica: to je njegova sudbina, sudbina gorka i teška, za koju ne treba da ga okrivljujemo. Odvelo bi nas vrlo daleko kad bismo počeli da ispitujemo zašto se kod nas javljaju Ruđini. Međutnm, treba da mu budemo zahvalni za ono što je u njemu dobro. To je lakše nego biti nepravičan prema njemu, a mi smo prema njemu bili nepravični. Naš posao nije da ga kažnjavamo, što nije ni potrebno, jer on je sam sebe kaznio mnogo gore nego što je zaslužio... Dao bi Bog da nesreća u njemu uništi svs što je rđavo i da ostavi samo dobro! Pijem za zdravljs Ruđinovo! Pijem za zdravlje druga mojih najboljih godina, pijem za mladost, za njene nade, za njene težnje, za njeno poverenje i čistotu, za sve ono za šta su naša srca u dvadesetoj godini kucala, i od čega ništa bolje nismo doznali, niti ćemo u životu doznati... Pijem za tebe, zlatno vreme, pijem za zdravlje Ruđinovo!

Svi se kucnuše s Ležnjovom. Basistov umalo ne razbi svoju čašu i iskapi je odjednom. a Aleksandra Pavlovna pruži ruku Ležnjovu.

— Mihailo Mihailoviću, ja nisam ni slutio da ste vi tako krasnorečivi, — primeti Pigasov, — kao gospodin Ruđin. Mogli biste da se merite s njim. Čak ste i mene ganuli.

— Ja nisam nimalo krasnorečiv, — odgovori Ležnjov sa izvesnom srdžbom, — ali nalazim da je vrlo teško ganuti vas. Uostalom, dosta o Ruđinu, govorimo o nečem drugom... Šta... kako

mu je ono ime... Pandaljevski neprestano živi kod Darje Mihailovne? — dodade on obraćajući se Basistovu.

— Razume se, stalno kod nje! Ona mu je našla vrlo zgodno mesto.

Ležnjov se osmehnu.

— Eto taj neće umreti u bedi, za to vam dobar stojim.

Večera se završi. Gosti se raziđoše. Kad Aleksandra Pavlovna ostade nasamo sa svojim mužem, pogleda ga u lice smešeći se.

— Kako si danas bio dobar, Mišo, — reče ona, milujući ga rukom po čelu, — kako si pametno i plemenito govorio! Ali priznaj da si danas malo preterivao u korist Ruđina, kao što si pre bio protiv njega...

— Oboren se čovek ne tuče... a pre sam se bojao da te on ne zanese.

— Ne, — prostodušno odgovori Aleksandra Pavlovna, — on mi se uvek činio učen, ja sam ga se bojala, i u njegovu prisustvu nisam znala šta da govorim. Ali priznaćeš da ga je Pigasov danas vrlo opako ismevao.

— Pigasov? — reče Ležnjov. — Ja sam se baš zato i zauzeo tako vatreno za Ruđina što je Pigasov bio tu. On se usuđuje da Ruđina naziva čankolizom! Međutim, ja mislim da je njegova uloga, uloga Pigasovljeva, sto puta gora. Imati nezavisan položaj, sve ismevati, a pri tom lepiti se za znatne i bogate ljude! Znaš li ti da je taj isti Pigasov, koji s takvom žučnošću napada sve, i filosofiju i žene, znaš li da je on, kad je bio u službi, uzimao mito, i to još kako! A! Eto ti!

— Je li mogućno? — uzviknu Aleksandra Pavlovna. — To nikako nisam očekivala!... Slušaj, Mišo, hoću nešto da te pitam, — dodade ona posle kratkog ćutanja.

— Šta?

— Šta ti misliš, da li će moj brat biti srećan sa Natalijom?

— Kako da ti kažem... verovatno... Ona će zapovedati, među nama ne vredi kriti, ona je pametnija od njega, ali on je divan čovek i voli je iskreno. Šta će više? Eto vidiš, mi se volimo i srećni smo, zar ne?

Aleksandra Pavlovna nasmeši se i steže ruku Mihailu Mihailoviću.

*

Istoga dana kad se sve ovo što smo ispričali događalo u kući Aleksandre Pavlovne, u jednoj ruskoj guberniji po najvećoj pripeci vukla su se drumom rasklimatana, pokrivena asurom kola, zapregnuta sa tri spahijska konja. Na boku je strčao, odupirući se ukoso nogama, sedi seljak u pocepanim širokim suknenim haljinama, trzajući neprestano prtene vođice i mašući bičem. U kolima na prostom sanduku sedeo je čovek visoka rasta s kapom na glavi i ogrnut starnm prašnjavim ogrtačem. To je bio Ruđin. Sedeo je pognute glave i s natučenim obodom od kape na oči. Truckanje kola bacalo ga je tamo amo, izgledao je potpuno ravnodušam, kao da spava. Najzad se ispravi.

— Kad li ćemo stići do stanice? — upita on seljaka na boku.

— E, brate, — reče seljak i još jače trže vođice, kad se ispnemo na onaj brežuljak, ostaje nam samo još dva kilometra... Hej ti! napred... Tebi govorim, — dodade on tankim glasom, pritežući desnoga konja.

— Čini mi se da rđavo teraš, — reče Ruđin. — Od jutra se truckamo, pa nikad da stignemo. Što ne pevaš nešto?

— Šta da se radi, brate! Konji, kao što vidiš, zamoreni... velika vrućina. A da pevamo, ne možemo, mi nismo poštanski kočijaši... Budalo, hej budalo! — uzviknu odjednom seljak, obraćajući se prolazniku u mrkom odelu i poderanim opancima, — ukloni se, budalo.

— Gle ti... kočijaša! — promrmlja za njim prolaznik i zastade. — Moskovska koščica! — dodade on glasom punim prekora, mahnu glavom i ode dalje.

— Kud si pošao? — prihvati seljak isprekidano, trzajući srednjeg konja. — Ah, ti, đavole! desno, đavole!...

Iznureni konji najzad se kojekako dovukoše do poštanske stanice. Ruđin siđe s kola, isplati seljaka (koji mu ne zahvali, nego preturaše dugo novac po dlanovima — očevidno, nezadovoljan malom napojnncom) i sam iznese stvari u staničnu čekaonicu.

Jedan moj poznanik koji je u svom životu mnogo putovao po Rusiji, uočio je da se konji mogu brzo dobiti ako u staničnoj čekaonici po zidovima vise slike koje predstavljaju scene iz

„Kavkaskog sužnja” ili slike ruskih generala. Ako je pak na slikama pretstavljen život poznatoga kockara Žorža de Žermeni, onda se putnik nikako ne može nadati da će brzo poći. Imaće kad da se nauživa gledajući upredene uvojke, beli otvoreni prsluk i neobično uske i kratke pantalone kockareve iz mladosti, gledajući njegov fantastični izgled, kad, već kao starac, s visoko podignutom stolicom, u kolibi sa strmim krovom, ubija svoga sina. U sobi gde Ruđin uđe visile su baš takve slike iz tridesetih godina ili slike iz „Života kockareva”. Na njegov poziv pojavi se sanjivi nastojnik (da li je, zbilja, ko video nastojnika koji ne drema?) i, ne čekajući Ruđinovo pitanje, slabim glasom reče da nema konja.

— Šta, vi kažete da nema konja, — reče Ruđin, — a još i ne znate kud idem? Dovde sam se dovezao na spahiskim konjima.

— Mi nemamo više konja, — odgovori nastojnik. — A kuda putujete.

— U... sk.

— Nemamo konja, — ponovi nastojnik i iziđe napolje.

Ruđin ljutito priđe prozoru i baci kapu na sto. Nije se bio mnogo izmenio, ali je bio požuteo za poslednje dve godine. Srebrnasta vlakna blistala su mu gde gde u kosi, a oči, još uvek divne, kao da behu potamnele. Male bore, tragovi gorkih teških bolova, ležale su oko usta, po obrazima, oko slepih očiju.

Na njemu je bilo iznošeno i staro odelo, rublje mu se nigde nije videlo. Vreme njegova cvetanja bilo je već prošlo. Sad je bio, kako vrtari vele, zreo za seme.

On poče da čita natpise po zidovima... poznato razonođenje putnika kojima je dugo vreme... Odjednom vrata škripnuše i nastojnik uđe.

— Konja za... sk nema, i dugo ih neće biti, — reče on, ali za... ov ima ovi koji se vraćaju.

— Za... ov? — reče Ruđin. — Ali, molim vas! ta to mi nimalo nije uz put. Ja putujem u Penzu, a... ov je, čini mn se, u pravcu Tambova.

— Pa šta? Vi onda možete da skrenete iz Tambova u... ov.

Ruđin oklevaše.

— Pa, dobro, — reče on najzad, — naredite neka spreme konje. Sve jedno: ići ću u Tambov.

Konji su brzo bili gotovi. Ruđin iznese svoj sanduk, pope se na taljige, sede i zadubi se kao i pre. U njegovoj pognutoj prilici bilo je nečeg očajnog i žalosno poniznog... Trojka se kretala laganim kasom, zveckajući neprestano praporcima.

Epilog

Prošlo je još nekoliko godina.

Bio je hladan jesenji dan. Pred ulazom glavne gostionice gubernijske varoši S... a zaustaviše se putnička kola. Iz kola izađe, protežući se i stenjući, još dosta mlad gospodin, ali onako, puna tela, koje obično izaziva poštovanje. Pošto se ispe uz stepenice na drugi sprat, on zastade na ulazu u širok hodnik i, kako ne vide nikoga pred sobom, zamoli glasno za sobu. Vrata u dnu lupiše. Iza niskog zaklona pojavi se lakej i pođe napred okretnim, lakim koracima, svetlucajući u hodničkoj polutami, uglačanim leđima i posuvraćenim rukavima. Kad uđe u sobu, putnik odmah zbaci sa sebe šinjel i ešarpu, sede na divan i, nalaktivši se na kolena, pogleda prvo unaokolo, kao u polusnu, zatim naredi da mu pozovu slugu. Lakej se smerno pokloni i iziđe. Taj putnik ne beše niko drugi do Ležnjov. Regrutska komisija beše ga pozvala iz sela u S.

Njegov sluga, mladić s kovrdžastom kosom i rumenim obrazima u surom šinjelu, opasan plavim pojasom, u mekim suknenim dokolenicama, uđe u sobu.

— Eto, brate, stigosmo, — reče Ležnjov, — a ti si se neprestano bojao da će šina na točku pući.

— Stigosmo! — odgovori sluga, usiljavajući se da se nasmeje kroz uzdignutu jaku od šinjela, — čudim se kako ta šina nije pukla.

— Ima li koga ovde? —raču se glas u hodniku.

Ležnjov se trže i oslušnu.

— Hej! Ko je tamo? — ponovi glas.

Ležnjov ustade, priđe vratima i brzo ih otvori.

Pred njim je stojao čovek visoka rasta, gotovo sasvim sed i poguren, u starom kaputu od pliša sa bronzanim dugmetima. Ležnjov ga odmah poznade.

— Ruđin! — uzviknu on uzbuđeno.

Ruđin se okrenu. Nije mogao da raspozna crte Ležnjova, koji beše okrenut leđima svetlosti, i dvoumeći se gledaše u njega.

— Vi me ne poznajete? — poče Ležnjov.

— Mihailo Mihailoviću! — uzviknu Ruđin i pruži ruku, ali se zbuni i trže ruku nazad...

Ležnjov pohita da je prihvati svojim rukama.

— Uđite, uđite k meni! — reče on Ruđinu, i uvede ga u sobu:

— Kako ste se promenili! — reče Ležnjov posle kratke počivke, i nehotice spustivši glas.

— Jest, kažu! — odgovori Ruđin, bludeći pogledom po sobi. — Godine... A vi, vi dobro izgledate. Kako je Aleksandra... vaša supruga?

— Hvala, dobro je. Ali otkud vi ovde?

— Ja? Dugo bi bilo da pričam. Upravo ja sam ovde došao slučajno. Tražio sam jednog poznanika. Uostalom, vrlo mi je milo...

— Gde ćete ručati?

— Ja? Ne znam. U nekoj gostionici. Ja moram još danas da otputujem.

— Morate?

Ruđin se značajno osmehnu.

— Da, moram. Šalju me u selo da tamo živim.

— Ručajte sa mnom.

Ruđin prvi put pogleda Ležnjova pravo u oči.

— Vi mi predlažete da ručam s vama? — reče on.

— Da, Ruđine, onako po starom, po drugarski. Hoćete li? Nisam se nadao da ću vas sresti, i Bog zna kad ćemo se opet videti. Nećemo se valjda tek tako rastati!

— Lepo, pristajem.

Ležnjov pruži ruku Ruđinu, zovnu slugu, poruči ručak i naredi da metnu bocu šampanjca u led.

*

Za vreme ručka, Ležnjov i Ruđin, kao po dogovoru, neprestano su razgovarali o svome studentskom životu, sećajući se mnogih i mnogih, mrtvih i živih. U prvo vreme Ruđin je bio nekako usiljen, ali pošto iskapi nekoliko čašica vina, krv mu se zagreja. Najzad lakej unese poslednje jelo. Ležnjov ustade, zatvori vrata, vrati se stolu, sede upravo prema Ruđinu i ovlaš nasloni podbradak na obe ruke.

— E, a sad mi pričajte, — reče on, — sve šta je s vama bilo otkad se nismo videli.

Ruđin pogleda Ležnjova.

„Bože moj! pomisli opet Ležnjov, kako se promenio, jadnik!”

Ruđinove crte ne behu se mnogo izmenile, naročito od onda kad smo ga videli na stanici, mada je bliska starost već bila udarila svoj žig na njih; ali im je izraz bio promenjen. Pogled mu je bio drukčiji. U celom njegovom biću, u pokretima, čas laganim, čas vrlo naglim, u hladnoći isprekidanoga govora, ogledao se krajnji umor, skrivena i tiha tuga, sasvim različita od one poluizveštačene tuge kojom se nekad razmetao, kao što uopšte čini omladina, puna nade i lakoumnog samoljublja.

— Da vam pričam sve što se sa mnom dogodilo? — poče on. — Ne može se sve ispričati, a i ne vredi... Mnogo sam se potucao, lutao sam ne samo telom, lutao sam i dušom. U čemu i u kome se sve nisam razočarao, Bože moj! S kim li se nisam zbližio! Da, s kim! — ponovi Ruđin, opazivši da ga Ležnjov sa nekakvim osobitim učešćem gleda. — Koliko su mi puta moje vlastite reči bile mrske, ne mislim iz mojih usta, nego iz usta ljudi koji su delili moje mišljenje! Koliko sam puta prelazio iz detinjastog razdraženja u tupu ravnodušnost konja koji ni repom ne mrdne kad ga bičem šibaju... Koliko sam se puta radovao, nadao, ponižavao, koliko sam puta mrzio uzalud! Koliko sam puta uzletao kao soko, a vraćao se mileći kao puž kome je ljuska razbijena!.. Gde nisam bio, po kakvim putovima nisam gazio!... A putovi su bili kaljavi, — dodade Ruđin, i lako se okrenu. — Vi znate... — nastavi on...

— Čujte, — prekide ga Ležnjov, — mi smo nekad jedan drugom govorili „ti”... Hoćeš li? Obnovimo staru naviku... Pijmo za ti!

Ruđin zadrhta i ustade, a u očima mu blesnu nešto što se rečima ne može izraziti.

— Pijmo, — reče on, — hvala ti, brate; pijmo!

Ležnjov i Ruđin ispiše po jednu čašu.

— Ti znaš, — poče opst, udarajući glasom na reč „ti” i smešeći se, Ruđin, — u mene se nalazi nekakav crv koji me nagriza i jede, i koji mi nikako ne da da se smirim. On me gura na ljude, oni se u početku podaju mome uticaju, a zatim...

Ruđin mahnu rukom kroz vazduh.

— Otkad sam se rastao s vama... s tobom, ja sam pretrpeo i iskusio mnogo što šta... Počinjao sam da živim, prihvatao se novih poslova bar dvadeset puta — i eto vidiš!

— Nisi imao izdržljivosti, — reče kao za sebe Ležnjov.

— Pravo kažeš, nisam imao izdržljivosti... Nikad nisam umeo ništa da sagradim, a i teško je, brate, graditi nešto kad ispod nogu nemaš čvrstog zemljišta, kad moraš sam da zidaš temelj na kome treba da stojiš! Sva moja putovanja, to jest, strogo uzevši, svi moji neuspesi, ne mogu se opisati. Ispričaću ti dva tri slučaja... upravo one slučajeve iz moga života kad mi se, kako se činilo, uspeh osmehivao, ili ne... kad sam ja počinjao da se nadam usreći, što nije jedno isto...

Ruđin zabaci nazad svoje sede i već proređene vlasi onim istim pokretom ruke kojim je nekad odbacivao svoje tamne i guste kovrdžice.

— Slušaj, dakle, — poče on. — U Moskvi sam se bio sprijateljio s jednim dosta neobičnim gospodinom. On je bio vrlo bogat, imao je veliko imanje, nije bio u službi. Njegova glavna i jedina strast bila je ljubav prema nauci, prema nauci uopšte. Još ni sad nikako ne mogu da razumem otkud se ta strast uvukla kod njega! Dolikovala mu je kao magarcu sedlo. On sam s mukom je pretstavljao pametna čoveka. Gotovo nije umeo ni da govori, samo je izrazito kolutao očima i značajno mahao glavom. Nikad, brate, nisam video ograničeniju i siromašniju prirodu... U Smolenskoj guberniji ima takvih predela: sam pesak i ništa više, tek gde gde trava koju ni jedna životinja neće da jede. Ništa mu nije polazilo za rukom, sve je bežalo dalje od njega; a međutim imao je tu sposobnost da i najlakše stvari učini teškim. Da je od njegove naredbe zavisilo, njegovi bi ljudi, zbilja, jeli nogama. Radio je, pisao i čitao neumorno. Nauku je pratio s nekakvom odlučnom energijom i strašnim strpljenjem. Bio je neobično častoljubiv, imao je čelični karakter. Živeo je sam i važio je kao osobenjak. Upoznao sam se s njim... i dopao sam mu se. Priznajem, ja sam ga vrlo brzo prozreo, ali me je njegova usrdnost dirnula. Pri tom bio je tako bogat, njegovom pomoću mogla su se učiniti tolika dobra, prineti stvarne koristi... Preselio sam se u njegov stan i najzad otišao s njim u njegovo selo. Imao sam, brate, velike planove, idealisao sam o raznim usavršavanjima, reformama...

— Kao i kod Lasunske, sećaš li se? — reče Ležnjov s dobrodušnim osmejkom.

— Ne! Tamo sam ja u duši bio uveren da od mojih reči neće ništa biti, ali ovde... ovde se preda mnom otvaralo sasvim drugo polje...

Ponesoh sa sobom knjige o agronomiji... doduše, ni jednu nisam pročitao do kraja. i pristupih poslu. U prvo vreme nije išlo kao što sam želeo, ali docnije pođe dobro. Moj novi drug samo je ćutao i posmatrao, ne smetajući mi, to jest, ne smetajući mi do izvesne granice. Primao je i ispunjavao moje predloge, ali sa upornošću, kruto, s prikrivenim nepoverenjem, i obrćući sve na svoj način. Neobično je cenio svaku svoju misao. S mukom se držao na njoj, kao buba-mara na vrh travčice, i držao se, držao na njoj, neprestano, kao da se sprema da raširi krila i da poleti — i odjednom padne, pa se opet uspuže... Ne čudi se ovim poređenjima, ona su se još tada bila nakupila u mojoj duši. Tako sam se borio dve godine. Pored sveg moga staranja, posao je išao rđavo. Počeh da malaksavam, prijatelj mi postade dosadan, ja počeh da ga vređam. On me je mučio. Njegovo nepoverenje pređe u duboko razdraženje. Neprijatno osećanje obuze nas obojicu, već nismo mogli govoriti ni o čem. On se mučki, ali stalno trudio da mi dokaže kako on ne podleže mome uticaju, pa je moje naredbe ili izopačavao ili ih je sasvim menjao... Najzad uvideh da kod gospodina spahije pretstavljam čoveka koji živi od milosti njegovih razmišljanja. Gorko zažalih što uzalud traćim vreme i snagu, osetih gorčinu što sam opet bio prevaren u svojpm očekivanjima. Znao sam vrlo dobro šta gubim odlazeći, ali nisam mogao da se izmirim sa samim sobom, i jednoga dana, posle teške i burne scene koje sam bio svedok i koja mi moga prijatelja pokaza s najgore strane, posvađah se s njim konačno i odoh, ostavivši gospodina pedanta izvajanog od ruske i nemačke građe...

— To jest, ostavivši komad nasušnog hleba, — reče Režnjov i spusti obe ruke na Ruđinova ramena.

— Da, i ponovo se osetih lagan i siromašak u praznom prostoru. Idi kuda te oči vode... Ah, pijmo!

— Za tvoje zdravlje, — reče Ležnjov ustajući, i poljubi Ruđina u čelo. — Za tvoje zdravlje i za uspomenu na Pokorskog... I on je umeo da ostane siromah.

— To ti je moja prva avantura, — poče malo posle Ruđin. — Hoćeš li da nastavim ili ne?

— Molim te, pričaj dalje.

— Eh! ne govori mi se o tome. Malaksao sam za govor, brate... Ali ipak, neka bude. Potucajući se tako po raznim mestima... mogao

bih ti uzgred ispričati kako sam dospeo za sekretara kod dobroželećeg državnika, i šta je iz toga izišlo, ali to bi nas vrlo daleko odvelo... potucajući se po raznim mestima, ja se najzad reših... ne smej se, molim te... da budem... radan, praktičan čovek. Prilika se ukaza: ja se sprijateljih s nekim... možda si slušao o njemu... s nekim Kurbejevim... ne?

— Ne, ne poznajem ga. Ali, molim te, Ruđine, kako to da ti, sa svojim umom, ne uvidiš da tvoj rad nije u tome da budeš... izvini za kalambur... radan čovek?

— Znam, brate, da nije u tome, ali i u čemu bi drugom i bio? Ali samo da si video Kurbejeva! Nemoj misliti da je to bio neki šupljoglavi brbljivac. Kažu da sam ja nekad bio krasnorečiv. Pred njim ja prosto nisam bio ništa. To je bio neobično uman čovek, znalac, stvaralačka glava, brate, prvi u pitanjima industrije i trgovačkim preduzećima. Njegov je um ključao od najsmelijih, neočekivanih projekata. Mi se udružismo i rešismo da svoju snagu upotrebimo na zajednički koristan posao...

— Na kakav, dopusti da pitam?

Ruđin obori oči.

— Smejaćeš mi se.

— Zašto? Ne, neću ti se smejati.

— Rešismo da jednu reku u K... oj guberniji pretvorimo u brodnu, — reče Ruđin, smešeći se usiljeno.

— Gle sad! Znači da je taj Kurbejev bio kapitalist?

— Bio je siromašniji od mene, — odgovori Ruđin i tiho obori svoju sedu glavu.

Ležnjov se nasmeja, ali se odjednom uozbilji i uze za ruku Ruđina.

— Oprosti, brate, molim te, — poče on, — ali to nikako nisam očekivao. No, pa šta bi, to vaše preduzeće ostade samo na hartiji?

— Ne sasvim. Počelo je bilo da se ostvaruje. Bili smo najmili radnike... no, i počeli. Ali tada iskrsnuše razne prepreke. Prvo, vlasnici vodenica nikako nisu hteli da nam veruju, da nas razumeju, a povrh toga mi nismo mogli da upravljamo vodom bez mašine, a za mašinu nismo imali novaca. Šest meseci proživeli smo u zemunicama. Kurbejev je jeo samo hleba, ja takođe nisam bio sit. Uostalom, ne žalim, tamo je priroda veličanstvena. Prebijasmo se,

dovijasmo se, nagovarasmo trgovce, pisasmo pisma, cirkulare. Svršilo se tim što ja u tom preduzeću izgubih i poslednju paru.

— E! — reče Ležnjov, — ja mislim da je gubitak tvoje poslednje pare besmislica.

— Razume se, tako je.

Ruđin pogleda kroz prozor.

— Međutim projekat, tako mi Boga nije bio rđav i mogao je doneti ogromne koristi.

— Kuda se deo taj Kurbejev? — upita Ležnjov.

— On? Sad je u Sibiru, počeo je da izrađuje zlato. I videćeš, on će se obogatiti, on neće propasti.

— Može biti, ali eto, ti, sigurno nećeš steći imanja.

— Ja? Šta da se radi! Uostalom, ja znam da sam u tvojim očima uvek bio prazan čovek.

— Ti? Idi, molim te, brate!... Doista, bilo je vreme kad su mi bole oči samo tvoje tamne strane, ali sad, veruj mi, naučio sam da te cenim. Ti nećeš steći imanja... I ja te baš zato volim... kako mi se čini.

Ruđin se slabo osmehnu.

— Doista?

— Ja te baš zato cenim! — ponovi Ležnjov, — razumeš li?

Obojnca ućutaše.

— Da li da počnem pripovetku broj tri? — upita Ruđin.

— Molim te pričaj.

— Dobro. Broj pripovetke treći i poslednji. S njim sam tek sad raskrstio. Ali da ti nisam postao dosadan?

— Govori, govori.

— Eto, vidiš, — poče Ruđin, —« jedanput tako na dokolici mislio sam... ja sam uvek imao dosta slobodnog vremena... mislio sam: imam dosta iskustva, dobre namere... čuješ, ti mi valjda nećeš odricati dobre namere?

— Koješta!

— Na svima drugim tačkama ja bih se više ili manje otesao... Zar ne bi bilo bolje da postanem pedagog ili, prosto rečeno, učitelj... nego da živim ovako uzalud...

Ruđin zastade i uzdahnu.

— Zar nije bolje potruditi se da predaš drugima ono što znaš, nego da živiš uzalud. Možda će oni iz moga znanja moći da izvuku neku korist? Moje podobnosti nisu bile obične, jezikom sam dobro vladao... Dakle, reših se da se posvetim tom poslu. Imao sam muke da nađem mesto. Privatne časove nisam hteo da dajem, u nižim školama nisam imao šta da radim. Najzad mi pođe za rukom da dobijem mesto profesora u ovdašnjoj gimnaziji.

— Profesora, čega? — upita Ležnjov.

— Profesora ruske književnosti. Kažem ti, nijednoga posla nisam se prihvatio sa više topline od toga. Misao da utičem na omladinu oduševljavala me je. Tri nedelje sam presedeo spremajući prvo predavanje.

— Je li kod tebe to predavanje? — prekide ga Ležnjov.

— Nije, zaturilo se nekud. Bilo je dobro i svidelo se. Kao da sad gledam lica mojih slušalaca, lica dobra, mlada, sa izrazom prostosrdačne pažnje, učešća, šta više divljenja. Popeo sam se na katedru, pročitao predavanje u groznici; mislio sam da će trajati čitav sat, pročitao sam ga za dvadeset minuta. Inspektor, mršav starčić, sa srebrnim naočarima i vlasuljom, sedeo je tu, i pokatkad naginjao glavu na moju stranu. Kad sam završio i ustao sa stolice, on mi reče: „Dobro je, samo malo viši i nejasan stil, a o samom predmetu malo je rečeno”. Ali gimnazisti su me pratili pogledom punim poštovanja... doista. Što ti je zlatna mladež! Drugo sam predavanje doneo napisano, treće tako isto... Zatim sam počeo da improvizujem...

— Imao si uspeha? — upita Ležnjov.

— Još kakvog uspeha. Ja sam predavao slušaocima sve što mi je bilo na duši. Među njima bila su tri četiri neobično darovita dečaka, ostali su me slabo razumeli. Uostalom, moram priznati da su me i oni koji su me razumevali ponekad zbunjivali svojim pitanjima. Ali nisam klonuo. Svi su me voleli. Pri prozivanju davao sam svima dobre ocene. Ali se tada zametnu protiv mene intriga... ili ne, nije bilo nikakve intrige, nego prosto nisam bio u svojoj sferi. Ja sam smetao drugima, a i meni su drugi smetali. Predavao sam gimnazistima onako kako se ni studentima ne predaje uvek. Moji su slušaoci malo dobijali iz mojih predavanja. Činjenice sam i ja slabo znao. Pri tom, nisam bio zadovoljan krugom rada koji mi je bio određen... ti već znaš, to je moja slabost. Želeo sam korenite reforme, a kunem. ti se

da su te reforme bile i ostvarljive i lake. Nadao sam se da ću ih sprovesti pomoću direktora, dobrog i valjanog čoveka, na koga sam u početku imao uticaja. Njegova mi je žena pomagala. Brate moj, u svome životu malo sam takvih žena video. Imala je četrdeset godina, a verovala je u dobro, volela je sve što je lepo, kao petnaestogodišnja devojčica, i nije se bojala da svoje uverenje iskaže pred svaknm. Nikad neću zaboraviti njeno plemenito oduševljenje i čistotu. Po njenom savetu napisao sam plan... Ali me tada istisnuše i ocrniše pred njom. Najviše mi je nahudio profesor matematike, mali čovečuljak, oštar, prgav, koji ni u šta nije verovao, sličan Pigasovu, samo mnogo aktivniji od njega... Zbilja, šta je s Pigasovom, je li živ?

— Živ je, i, pomisli, oženio se nekom palančankom, koja ga, kažu, tuče.

— To je i zaslužio! No, a kako je Natalija Aleksejevna, je li zdrava?

— Zdrava je.

— Srećna?

— Jeste.

Ruđin poćuta.

— O čemu smo ono govorili... da, o profesoru matematike. On me nije trpeo, poređivao je moja predavanja s vatrometom, uzgred je hvatao svaki izraz koji mu se ne bi učinio dovoljno jasan, jedanput me je čak ispreskakao zbog nekog spomenika XVI veka... i, što je glavno, on je bio prozreo moje namere. Moj poslednji sapunski mehur naiđe na njega kao na čiodu, i rasplinu se. Inspektor, s kojim se od početka nisam slagao, pridobi direktora protiv mene, stvori se čitava zbrka. Ja ne htedoh da popustim, padoh u vatru, stvar dođe do suda i ja bejah prinuđen da podnesem ostavku. Ali ja se ne zadovoljih tim. Hteo sam da pokažem da se sa mnom ne može tek tako postupati... ali se sa mnom moglo postupati kako se htelo... Sad moram da idem odavde.

Nastade počivka. Oba prijatelja sedela su s pognutim glavama.

Prvi progovori Ruđin.

— Da, brate, — poče on, — ja bih sad mogao zajedno sa Koljcovim da kažem: „Ej, mladosti, dokle si me dovela, dokle si me dovukla, da ne mogu ni koraka da maknem"... Ali, je li mogućno da

ja ni za šta nisam sposoban, je li mogućno da za mene nema posla na zemlji? Često sam ta pitanja postavljao sebi, i ma koliko da sam se trudmo da sebe ponizim u svojim očima, nisam mogao a da u sebi ne osetim prisustvo snage koju nemaju svi ljudi! Zašto ta snaga ostaje besplodna? I još nešto: sećaš li se, kad smo bili u inostranstvu, kako sam tada bio samopouzdan i lažan... Upravo, ja tada nisam jasno znao šta hoću, opijao sam se rečima i verovao u priviđenja, ali sad, kunem ti se, ja smelo pred svima mogu da kažem sve što želim. Nemam ništa da krijem. Ja sam potpuno i u pravom smislu te reči staložen čovek. Savlađujući sebe, ja hoću da se pomirim s okolnostima i želim malo: hteo bih da postignsm blizak cilj i da doprinesem ma i najmanje koristi. Ne! Ne daje mi se! Šta znači to? Šta meni smeta da živim i da radim kao drugi?... ja sad samo o tome mislim. Ali tek što uspem da uđem u određeni položaj i da se zaustavim na izvesnoj tački, a sudba me baci dole... Počinjem da je se bojim, te moje sudbine. Našto sve to? Razreši mi tu zagonetku!

— Zagonetku! — ponovi Ležnjov. — Da, to je istina. Ti si i za mene uvek bio zagonetka. Još u Mladosti, bilo je da si ti posle ma kakvog sitnog izgreda odjednom počinjao da govoriš tako da do srca dirneš, a ovamo, opet si počinjao... no, ti znaš šta hoću da kažem... nisam te tada razumevao i zato sam prestao da te volim... Ti imaš tako mnogo snage, tako neutoljivu težlju ka idealu...

— Reči, sve same reči! Rada nije bilo! — prekide Ruđin.

— Rada nije bilo! Kakvog rada?

— Kakvog rada? Na primer, izdržavati svojim radom slepu babu i celu njenu porodicu, kao Prjažencov, ako se sećaš... Eto, i to je rad.

— Da. Ali i dobra reč nešto vredi.

Ruđin pogleda Ležnjova ćuteći i tiho klimnu glavom.

Ležnjov zausti da nešto kaže i pređe rukom preko lica.

— I tako, ti ideš u selo? — upita on najzad.

— U selo.

— A zar još imaš selo?

— Ostalo mi je tamo još nešto malo. Dve i po duše. Imam jedan kutić u kome ću umreti. Ti možda u ovom trenutku misliš: „I ovde ne može bez fraza!” Zbilja, fraza me je ubila, ona me je pojela, nikad je se neću osloboditi. Ali ovo što sam kazao nije fraza. Nije fraza, brate moj, ova bela kosa, ove bore, ovi poderani laktovi nisu fraze. Ti si

uvek bio strog prema meni, i imao si pravo. Ali sad nema mesta strogosti kad je već sve svršeno, kad više nema gasa u lampi, kad je i sama lampa razbijena, i kad fitilj svakog časa može dogoreti... Smrt će, brate, najzad sve izravnati...

Ležljov skoči.

— Ruđine! — povika on, — zašto mi to govoriš? Čime sam to zaslužio od tebe? Kakav bih ja sudija bio i kakav bih čovek bio, kad bi mi pri pogledu na tvoje upale obraze i bore došla u glavu reč fraza? Ti bi želeo da znaš šta ja o tebi mislim? Lepo! Ja mislim, evo čoveka... koji bi sa svojim podobnostima mogao mnogo postići, koji bi mogao ovladati zemaljskim blagom, kad bi hteo! A ja ga vidim gladna, bez utočišta...

— Ti me sažaljevaš, — reče Ruđin zagušeno.

— Ne, varaš se. Ti mi ulevaš poštovanje, ako hoćeš da znaš. Ko ti je smetao da proživiš niz godina kod toga spahije, tvoga prijatelja, koji bi ti osigurao budućnost da si hteo da mu ugađaš, u to sam potpuno uveren? Zašto nisi mogao da opstaneš u gimnaziji, zašto, čudni čoveče? Zašto si, ma sa kakvim mislima da si počinjao posao, neminovno ga završavao tim što si žrtvovao svoje lične koristi, ne puštajući korena u rđavu zemlju, ma kako da je masna bila?

— Ja sam se rodio da se nikad ne smirim, — nastavi Ruđin s umornim osmejkom. — Ja ne mogu da se zaustavim.

— To je istina. Ali ti ne možeš da se zaustaviš ne zato što u tebi živi crv, kako ti ono u početku reče. U tebi ne živi crv, ni duh praznog nemira: u tebi plamti ljubav prema istini, i, očevidno, bez obzira na sve tvoje pogreške, ona u tebi gori silnije nego u mnogima koji sebe čak ne drže ni za egoiste, dok tebe nazivaju intrigantom. Da, prvi ja, da sam na tvom mestu, odavno bih primorao toga crva da ućuti i pomirio bih se sa svačim. A ti nisi ni ozlojeđen, i gotov si, u to sam uveren, da se opet prihvatiš novoga posla, kao mladić.

— E, brate, sad sam umoran, — reče Ruđin. — Od mene je dosta.

— Umoran! Drugi bi odavno umro. Ti kažeš, smrt će sve izgladiti, a zar misliš da i život ne bi mogao izgladiti? Ko je živeo a nije praštao drugima, taj ne zaslužuje da se i njemu prašta. A ko može reći da njemu nema šta da se prašta? Ti si uradio šta si mogao, borio si se dok si mogao... Šta ćeš više? Naši su se putovi razišli...

— Ti si, brate, sasvim drukčiji čovek od mene, — prekide ga Ruđin s uzdahom.

— Naši su se putovi razišli, — nastavi Ležnjov, — može biti baš zato što, zahvaljujući svome imanju, hladnoj krvi i drugim srećnim okolnostima, meni ništa nije smetalo da sedim nepomično, da ostanem gledalac, sa skrštenim rukama, dok si ti morao da iziđeš na otvoreno polje, da zasučeš rukave, da se mučiš, da radiš. Naši su se putovi razišli... ali pogledaj kako smo mi bliski jedan drugome. Vidiš, ja i ti govorimo gotovo jednim istim jezikom, i iz daleka razumemo jedan drugog, odrasli smo s jednakim osećanjima. Ali nas već malo ima, brate. Eto, ja i ti smo poslednji Mohikanci! Mi smo se mogli razići, mogli smo čak biti i neprijatelji ranijih godina, kad je još mnogo godina bilo pred nama. Ali sad, kad se gomila oko nas proređuje, kad novi naraštaji prolaze mimo nas i grede drugim ciljevima, mi treba da se držimo čvrsto jedan uz drugog. Kucnimo se, brate, i zapevajmo: Gaudeamus igitur!

Prijatelji se kucnuše čašama i zapevaše tronutim i nepravilnim, čisto ruskim glasovima, staru studentsku pesmu

— Eto, ti sad odlaziš u selo, — reče opet Ležnjov. — Ja ne mislim da ćeš tamo dugo ostati, i ne mogu da zamislim čime ćeš, gde i kako svršiti... Ali upamti: ma šta se desilo s tobom, ti ćeš uvek imati mesto, imati gnezdo kuda ćeš moći da se skloniš. To je moja kuća... čuješ li, stari? I misli imaju svoje invalide: potrebno je da i one imaju svoje pristanište.

Ruđin ustade.

— Hvala gi, brate, — nastavi on. — Hvala! Nikad ti to neću zaboraviti. Ali meni nije potrebno pristanište. Iskvario sam svoj život, a nisam ni poslužio misli kao što treba.

— Ćuti! — nastavi Ležnjov. — Svaki ostaje onakav kakvim ga je priroda stvorila, a više se od njega ne može ni zahtevati! Ti sebe nazivaš Večitim Judom... A ko zna, možda ti baš treba tako večito da putuješ, možda tim ispunjavaš viši i tebi samom nepoznati cilj. Narodna mudrost ne veli uzalud da se mi svi upravljamo po Božjoj volji. Ti odlaziš? — nastavi Ležnjov, videći da se Ruđin sprema i uzima kapu. — Zar nećeš ostati da noćiš?

— Odlazim! Zbogom. Hvala ti... Završiću rđavo.

— To Bog zna... Odlaziš li zaista?

— Odlazim. Zbogom. Zadrži me u lepoj uspomeni.

— E, zadrži i ti mene u dobroj uspomeni... i ne zaboravljaj što ti rekoh.

Prijatelji se zagrliše. Ruđin brzo iziđe.

Ležnjov dugo hodaše tamo amo po sobi, zatim zastade kraj prozora, zamisli se i poluglasno reče: „Siromah!” Zatim sede za sto i poče da piše ženi pismo.

A napolju se diže vetar i zavi zlokobnim fijukanjem, udarajući teško i zlokobno o stakla koja su zvečala. Nastade duga jesenja noć. Blago onom ko u takvu noć sedi pod krovom doma u kome ima svoj topal kutak... I neka bi Gospod pomogao svima koji se bez skloništa potucaju!

*

U žarko podne 26 jula 1848 godine, u Parizu, kad je ustanak „narodnih radnika” već skoro bio ugušen, u jednoj od tesnih ulica predgrađa svetog Angonija, bataljon regularne vojske napadao je na barikadu. Nekoliko topovskih metaka behu je već skoro porušili. Njeni branioci koji behu ostali u životu, povukoše se, misleći samo kako da se spasu, kad se najedanput, na samom vrhu barikade, na provaljenom košu oborenog omnibusa, pojavi visok čovek u starom kaputu, opasan crvenim šalom, i sa slamnim šeširom na sedoj, razbarušenoj kosi. U jednoj ruci držao je crvenu zastavu, u drugoj krivu i tupu sablju i vikao nešto usiljenim, tankim glasom, puzajući se gore i mašući zastavom i sabljom. Vensenski strelac nanišani na nj i opali... Visoki čovek ispusti zastavu, i kao džak pade ničice dole, kao da se nekom klanja... Kuršum mu beše projurio kroz samo srce.

— Tiens! — reče jedan ustanik, bežeći drugome, — on vient de tuer le Polonais.[43]

— Bigre![44] — odgovori ovaj i obojica potrčaše u podrum kuće u kojoj svi dućani behu zatvoreni i. zidovi izrešetani kuršumima i đuladima.

Taj „Polonais” bio je — Dimitrije Ruđin.

---

[1] Širok banak uz peć na kom se može leškariti. — Prim. prev.
[2] Dvorski plemić. — Prim. prev.
[3] Domaća haljina. — Prim. prev.
[4] Ali to je užasno što govorite, gospodine. — Prim. prev.
[5] Hvala, to je prekrasno. — Prim. prev.
[6] Tako je otmen. — Prim. prev.
[7] Malorusija. — Prim. prev.
[8] Elegija. — Prim. prev.
[9] Oj, ti sudbo, moja sudbo. — Prim. prev.
[10] Sedi hrabri Kozak Nalivajko na humci. — Prim. prev.
[11] Pod gorom, pod zelenom, hopa, hopa, cupa cup. — Prim. prev.
[12] Malorus. — Prim. prev.
[13] Baron je toliko isto ljubazan koliko i učen. — Prim, prev.
[14] To je prava bujica... nosi vas sobom. — Prim. prev.
[15] Gospodo i gospođe. — Prim. prev.
[16] Mama. — Prim. prev.
[17] Hvala. — Prim. prev.
[18] Ah, zvono za ručak, hajdmo kući. — Prim. prev.
[19] Francuski čestični član. — Prim. prev.
[20] To je nervozno. — Prim prev.
[21] To je čovek kao što treba. — Prim. prev.
[22] To je od Tokvila, znate. — Prim. prev.
[23] „Bauk”, poznata Geteova pesma. — Prim. prev.
[24] Vi ste pesnik. — Prim. prev.
[25] Kao gospođa Rekamije. — Prim. prev.
[26] Vi sahraniste gospodina Pigasova. — Prim. prev.
[27] Među nama budi rečeno, to je prilično prazno. — Prim. prev.
[28] Savršeno častan čovek. — Prim. prev.
[29] Ali kao i da nije. — Prim. prev.

[30] Jel’te, kako liči na Kaninga? — Prim. prev.

[31] Vi režete kao dletom. — Prim. prev.

[32] Vi ste naš čovek. — Prim. prev.

[33] Gotov je i drugi. — Prim. prev.

[34] Konstantin, on je moj sekretar. — Prim. prev.

[35] Dragi. — Prim. prev.

[36] Šta vam je. — Prim. prev.

[37] Moja kavaljer devojka. — Prim. prev.

[38] Razume se, gospodine, biće nam milo. — Prim. prev.

[39] Izlet. — Prim. prev.

[40] Ličnost iz Ričardsonova romana „Clarisse, Marlowe", tip zavodnika. — Prim. prev.

[41] Ali će se manje zaboravljati. — Prim. prev.

[42] Carevokokšajsk, sreska varoš u kazanskoj guberniji; Čuhloma, sreska varoš u kostromskoj guberniji. — Prim. prev.

[43] Gle, ubiše Poljaka. — Prim. prev.

[44] Do đavola! — Prim, prev.